

HISTORICA OLOMUCENSIA
39–2011

SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH
XXVII

HISTORICA OLOMUCENSIA

39–2011

Sborník prací historických

XXVII

KATEDRA HISTORIE

UNIVERZITA PALACKÉHO OLOMOUC

**Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2011**

Návaznost, periodicitu a anotace:

Časopis *Historica Olomucensia*, Sborník prací historických, je od roku 2010 zařazen do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice. Navazuje na předchozí ediční řadu *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica*, Sborník prací historických, která začala vycházet v roce 1960. Od roku 2009 vychází dvakrát ročně, s uzávěrkou na konci ledna a na konci července. Oddíl Články a studie obsahuje odborné příspěvky věnované různým problémům českých a světových dějin. Oddíl Zprávy zahrnuje informace o činnosti Katedry historie FF UP v Olomouci a jejích pracovišť či dalších historických pracovišť v Olomouci a případně také životopisy a bibliografie členů katedry. Oddíl Recenze je zatím zařazován pouze do některých čísel časopisu.

Výkonný redaktor a adresa redakce:

PhDr. Ivana Koucká, Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc.

Redakční rada:

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – předseda (Katedra historie FF UP v Olomouci), Mgr. Veronika Čapská, Ph.D., Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (oba Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty SU v Opavě), prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze), PhDr. Ivana Koucká (Katedra historie FF UP v Olomouci), prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Katedra historie PdF MU v Brně), PhDr. Michael Viktorík, Ph.D. (Katedra historie FF UP v Olomouci).

**Internetové stránky časopisu s informacemi pro autory
a s obsahem aktuálních čísel:**

www.historie.upol.cz/ho.php

The authors are responsible for the content and the linguistic correctness of the papers.

Die Autoren sind für den Inhalt und die sprachliche Richtigkeit der Arbeiten verantwortlich.

Za obsah a jazykovou správnost prací odpovídají autoři.

Editorzy © Ivana Koucká, Jarmila Kašpárková, 2011

ISSN 1803-9561

OBSAH

Články a studie

Jiří Šmeral

Ladislav z Boskovic a raná renesance v Moravské Třebové 9

Jan Al Saheb

„Což tamž do Slezska nenáleží a sem k Moravě přísluší“.

Státoprávní spor o lenní statek Místek v 16.–17. století 19

Jaroslav Miller

Tisíc tváří hrdiny: Herkules v protestantské literární

a ikonografické tradici a propagandě 31

Hana Matějková

„Slovou a jsou ony nás všech veliké matky“.

Porodní báby a jejich role v raně novověké společnosti 51

Jarmila Kašpárková

Reforma v ženských klášterech české františkánské provincie.

Autorita a gender 63

Sylva Sklenářová

Spojené království nizozemské (1815–1830) 83

Pavel Marek

„Antimodernista“ František Kordač 97

Tomáš Hubálek

Poznámky k procesu normalizace na Pedagogické fakultě

Univerzity Palackého v Olomouci 121

Zprávy

Jana Burešová <i>Zpráva o činnosti Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci za akademický rok 2009/2010.....</i>	141
Pavel Marek <i>Zpráva o činnosti Centra dějin křesťanské politiky při Katedře historie FF UP v Olomouci.....</i>	151
Karel Konečný <i>Zpráva o činnosti Centra pro československá exilová studia při Katedře historie FF UP v Olomouci za rok 2010.....</i>	159
Jaroslav Miller <i>Zpráva o činnosti Centra urbánních dějin při Katedře historie FF UP v Olomouci za rok 2010.....</i>	161
David Papajík <i>Zpráva o činnosti Kabinetu regionálních dějin při Katedře historie FF UP v Olomouci za roky 2009–2010</i>	163
Beata M. Kempná – Ondřej Kolář – Benjamin Pytlík <i>Zpráva o činnosti Cechu invalidů středoevropské historiografie, o. s. v letech 2007–2010</i>	167

Recenze

Petr Balcárek Pavel Marek: <i>Setkání. Osobnost v politickém a veřejném životě na přelomu 19. a 20. století</i> . Rosice – Olomouc 2010.	173
Ludmila Lambeinová Justyna Błażejowska: <i>Papierowa rewolucja. Z dziejów drugiego obiegu wydawniczego w Polsce (1976–1989/1990)</i> . [Papírová revoluce. Z dějin samizdatu v Polsku (1976–1989/1990)]. Warszawa 2010.	179
The Authors and Summaries	183

ČLÁNKY A STUDIE

LADISLAV Z BOSKOVIC A RANÁ RENESANCE V MORAVSKÉ TŘEBOVÉ

Jiří Šmeral

Renesanční perioda, kterou můžeme bez přehánění označit za nejvýznamnější období v dějinách Moravské Třebové, je svým počátkem spjata s působením moravského šlechtice a intelektuála Ladislava Černohorského z Boskovic. Právě on totiž z řadového středověkého města učinil na přelomu 15. a 16. století jedno z prvních center humanismu a rané renesance ve střední Evropě. Přestože dosavadní bádání věnovalo moravskotřebovskému působení Ladislava z Boskovic značnou pozornost, existuje řada nezodpovězených, případně vůbec nevyřčených otázek.¹

Ladislav pocházel z černohorské větve starého moravského panského rodu pánů z Boskovic. Jeho otcem byl Václav z Boskovic, který pod vlivem brněnského kázání charismatického italského františkána Jana Kapistrana konvertoval na počátku padesátých let 15. století s celou rodinou zpět ke katolictví. Ladislav se narodil patrně o několik let později, snad kolem poloviny padesátých let. V pramenech se s ním poprvé setkáváme až v roce 1463, kdy byl spolu s rodiči, sourozenci a dalšími příbuznými přijat do konfraternity k vídeňským minoritům.² Podobně jako neznáme konkrétní rok Ladislavova narození, nevíme téměř nic ani o jeho dětství a rané dospělosti. Většinou se má za to, že jeho výchovu ovlivňoval humanisticky vzdělaný příbuzný, olomoucký biskup Tas z Boskovic, což mohlo souviset s tím, že Ladislav měl jako druhorozený syn nastoupit církevní dráhu a podobně jako Tas dosáhl

¹ Článek je upravenou verzí příspěvku, který byl přednesen na odborném semináři Moravskotřebovský zámek – renesance v evropském kontextu. Problematika nových objevů, rekonstrukce, prezentace v Moravské Třebové v březnu 2009.

² Originál listiny z roku 1463 se nachází v Hausarchiv des regierenden Fürsten von Liechtenstein (dále jen HRFL) ve Vaduzu. Za poskytnutí fotokopie této i dalších boskovických listin vděčím prof. Heinzi Dobschovi ze salcburské univerzity. Fotokopii disponuje rovněž Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA v Brně), fond Sbírka fotokopii listin z liechtensteinského archivu ve Vídni. Regesta z liechtensteinského archivu uveřejnili TUREK, Adolf – ZEMEK, Metoděj: *Regesta listin z liechtenštejnského archivu ve Vaduzu z let 1173–1526*. Sborník archivních prací, 33, 1983, s. 149–296, 483–527. Ke Kapistranově brněnskému vystoupení DŘÍMAL, Jaroslav: *Biskup Vilém z Kolína*. Časopis Matice moravské (dále jen ČMM), 55, 1931, s. 1–42; Týž: *K brněnskému pobytu a filiačním listům Jana Kapistrana*. ČMM, 63–64, 1939–1940, s. 374–391. Obecně ke Kapistranově cestě NEJEDLÝ, Zdeněk: *Česká misie Jana Kapistrana*. Český časopis historický, 74, 1900, s. 57–72, 220–242, 334–352, 447–464. Nověji ŠMAHEL, František: „Spectaculum fidei“. *Českomoravské misie Jana Kapistrana*. In: Mezi středověkem a renesancí. Praha 2002, s. 402–408.

vyňkajícího vzdělání.³ Svá dlouhodobá studia zahájil na počátku sedmdesátých let na univerzitě ve Vídni, kde studovala řada jeho příbuzných před ním, včetně biskupa Tasa nebo staršího bratra Jaroslava. Z Vídně odešel po několika semestrech do severní Itálie, která byla centrem humanismu a renesance. Jeho zdejší pobyt není zcela přesvědčivě doložen, přesto se zdá, že nejprve zamířil do Pavie, poté do Padovy, Boloni a nakonec do Ferrary, kde se na začátku osmdesátých let potkal s nejvýznamnějším českým humanistou Bohuslavem Hasištejnským z Lobkovic.⁴ Je více než pravděpodobné, že právě ve Ferraře Ladislav v roce 1482 svá studia ukončil, neboť ve stejném roce navštívil Řím a zapsal se do knihy zdejšího svatodušního bratrstva. Na Moravu se vrátil v roce 1483.⁵

První církevní prebendu získal už na počátku svých italských studií v uherském Vespřemu, kde byl, podle všeho z popudu krále Matyáše Korvína, jmenován proboštem. Poprvé se v této funkci připomíná v roce 1481, je však pravděpodobné, že členem kapituly se stal již o něco dříve. Na univerzitě v Pavii byla totiž kardinálem Brandou zřízena nadace, která byla vyhrazena právě pro vesprémské kanovníky.⁶ To by nasvědčovalo tomu, že se Ladislav, podobně jako jeho bratr Jaroslav, na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let pohyboval na uherském dvoře krále Matyáše Korvína, který s ním snad počítal ve svých diplomatických službách. Tyto skutečnosti měly, spolu s Ladislavovým několikaletým studiem na severoitalských univerzitách, zásadní vliv na formování jeho humanistických zájmů. V dvorském okruhu Matyáše Korvína setrval nejvýše do roku 1485, kdy došlo k události, která zapříčinila, že se Boskovicové od Matyáše odvrátili. Ladislav se vzdal církevní kariéry, požádal o papežský dispens a ujal se správy rodového majetku, který

³ HORKÝ, Josef Edmund: *Prothasius Bischof zu Olmütz und seine Neffen*. Hormayr Archiv, 10, 1819, č. 105, 106, 108, 114, 116, 118, 121, 122; ŠEMBERA, Alois Vojtěch: *Páni z Boskovic a potomní držitelé hradu boskovického na Moravě*. Vídeň 1870, s. 40–50.

⁴ Vídeňská studia Ladislava i dalších Boskoviců zaznamenal MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: *Černohorští z Boskovic na vídeňské univerzitě v pozdním středověku a raném novověku*. In: Nový Mars Moravicus. Sborník příspěvků, jež věnovali prof. dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám. Brno 1999, s. 285–306. K italskému pobytu TRUHLÁŘ, Josef: *Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II.* Praha 1894, s. 9, 16, 61–62.

⁵ K Ladislavově itineráři ŠMERAL, Jiří: *Itinerář Ladislava Černohorského z Boskovic*. Východočeské listy historické, 26, 2009, s. 157–178.

⁶ K nadaci pro vesprémské kanovníky KALOUS, Antonín: *Služba Boskovických u Matyáše Korvína*. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica 33, 2007, s. 83–99. Informace z článku autor převzal do své publikace *Matyáš Korvín (1443–1490), uherský a český král*. České Budějovice 2009.

v té době tvořila panství Boskovice a Moravská Třebová.⁷ Namísto církevní kariéry se angažoval v domácí zemské i středoevropské politice a diplomacii ve službách Vladislava Jagellonského a věnoval se svým intelektuálním a uměleckým zálibám. Uběhlo však ještě několik let, než všechny církevní funkce a úřady opustil. Od roku 1483 byl rovněž brněnským proboštem a o rok později se stal děkanem vratislavské kapituly. Po vídeňských událostech se však většina jeho církevních funkcí stala formální záležitostí, i když například pozici vratislavského děkana opustil až po dalších dvou letech.⁸

První otázkou, kterou nelze obejít a která má pro časové zařazení rané renesanční periody v dějinách města zásadní význam, je to, kdy Ladislav Moravskou Třebovou získal. Dosavadní literatura většinou počítala s rokem 1486, o němž se hovořilo jako o termínu, kdy Ladislav Moravskou Třebovou koupil.⁹ Podrobnější studium pramenů však ukázalo, že majetkoprávní vztahy byly v případě Moravské Třebové na konci sedmdesátých a v osmdesátých letech poněkud složitější. Vyplynulo z něj, že Ladislav město a přilehlé panství nekoupil, ale zdědil po starším bratru Jaroslavovi, který byl v prosinci roku 1485 popraven.¹⁰ Doklad o tom přináší listina z roku 1491, kterou byly urovnány spory o nactiutrhání mezi Dobešem z Boskovic a Vilémem Tetaur-em. Svůj výrok, že „z jeho rodu žádný pro zlodějství a zradu pod praněm stát nebyl“, omlouval Tetaur tím, že „to mnil na pana Jaroslava (z Boskovic) a že jest ne sám, ale mnoho jiných slyšalo, když jest královská milost (Matyáš Korvín) zjevně (jej) tím vinil.“¹¹ Rozhodčí sporu, olomoucký a varadinský biskup Jan Filipec, nejvyšší český komorník Vilém z Pernštejna a moravský zemský hejtman Ctibor Tovačovský z Cimburku, kteří se vídeňského soudu osobně účastnili, potvrdili, že Jaroslav z Boskovic si mohl zachránit život vy-

⁷ Originál listiny z roku 1485 se nachází v HRFL ve Vaduzu, fotokopie v MZA v Brně, fond Sbirka fotokopii listin z liechtensteinského archivu ve Vídni, sign. 270, 271. K vídeňské popravě Ladislavova bratra TUREK, Adolf: *Konec Jaroslava z Boskovic*. Vlastivědný věstník moravský, 10, 1955, s. 83.

⁸ JAN, Libor – PROCHÁZKA, Rudolf – SAMEK, Bohumil: *Sedm set let brněnské kapituly*. Brno 1996, s. 65; DOLA, Kazimierz: *Wrocławska kapituła katedralna w XV wieku*. Lublin 1983, s. 342. Biografická data Ladislavova života shrnul naposledy ŠMERAL, J.: *z Boskovic Černohorský, Ladislav*. In: Biografický slovník českých zemí, 6. Praha 2007, s. 83–84.

⁹ HIKL, Rudolf: *Moravská Třebová. Nástin jejích dějin*. Moravská Třebová 1949, s. 32–33; PECHOVÁ, Oliva: *Moravská Třebová*. Praha 1957, s. 8; NEKUDA, Vladimír a kol.: *Moravskotřebovsko, Svitavsko*. Brno 2002, s. 148, 540.

¹⁰ ŠMERAL, J.: *Záhada růže vyřešena? Několik poznámek k heraldické výzdobě rytířského sálu zámku v Moravské Třebové* (dále jen *Záhada růže*). Moravskotřebovské vlastivědné listy (dále jen MVL), 2005, č. 16, s. 9–16.

¹¹ HRFL ve Vaduzu; MZA v Brně, fond Sbirka fotokopii listin z liechtensteinského archivu ve Vídni, sign. 270.

dáním svých statků, především Moravské Třebové, jak po něm král Matyáš žádal. Jaroslav to však odmítl se slovy, „že se v ničem nečije proti jeho královské milosti tak vinného, aby jeho královská milost jeho statku žádati měl a zdědil.“¹² Ladislav, který po popraveném bratrovi jeho statky včetně Moravské Třebové zdědil, se jako dědičný pán „Ladslav z Bozkovic na Moravské Třebové“ poprvé připomíná v roce 1486.¹³

Věc má však háček. Právoplatným vlastníkem města byl, nahlíženo optikou zemského práva, Jiří Hrabiše z Postupic, který je v roce 1477 zdědil po svém otci Albrechtu Kostkovi z Postupic. Podle zápisu v zemských deskách se stal Ladislav majitelem Moravské Třebové až v roce 1490.¹⁴ Řešení této majetkoprávní situace ovšem není až tak složité. Jak ukazují další prameny, existoval v případě Moravské Třebové v sedmdesátých a osmdesátých letech rozdíl mezi formálním vlastnictvím a faktickou držbou. Formálním vlastníkem města byl podle zemského práva až do roku 1490 Jiří Hrabiše z Postupic, kterého pro jeho nízký věk zastupovali poručníci, matka Ludmila z Kravař a Jan Heralt z Kunštátu, manžel Ludmiliny sestry Johanky. Písemně bylo poručnictví potvrzeno v roce 1480, kdy Jiří Hrabiše přijal oba poručníky zápisem v zemských deskách na spolek. Aby tak mohl vůbec učinit, musel mu „Matyáš, král uherský a český, přidati let, aby na spolek přijíti mohl.“¹⁵ Důležitá je v tomto kontextu poznámka, že to bylo po dlouhé době poprvé, kdy bylo možné provádět zápisy do zemských desek, protože v letech 1466 až 1480 zemský soud vůbec nezasedal.

Fakticky však město zřejmě už od počátku osmdesátých let drželi páni z Boskovic. V letech 1485 až 1490 Ladislav, před rokem 1485 Jaroslav a ještě předtím, od roku 1480 bratři Dobeš a Beneš z Boskovic, kteří je, podle pozdního svědectví, měli koupit od krále Matyáše Korvína. Dokladem je donedávna ztracená listina z roku 1483, v níž oba bratři vystupují jako vrchnostenští vlastníci moravskotřebovského panství.¹⁶ O tom, že držitelé Moravské Třebové byli od roku 1480 Dobeš a Beneš z Boskovic, se s odkazem na dnes nezvěstnou historii pánů z Boskovic zmiňuje ve svých rukopisných poznám-

¹² Tamtéž, sign. 271.

¹³ Státní oblastní archiv (dále jen SOA) v Zámruku – Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Svítavy se sídlem v Litomyšli, fond Archiv města Moravská Třebová, sign. 4.

¹⁴ MATĚJEK, František (ed.): *Moravské zemské desky 1480–1566 II. Kraj olomoucký*. Brno 1948, s. 51, č. 54.

¹⁵ Tamtéž, s. 15, č. 79.

¹⁶ Archiv města Brna, Sběrka rukopisů A. B. Mitrovského, sign. A 26, HORŮK, Josef Edmund: *Versuch eines historischen Jahrbuches der Stadt Mährisch Trübau bis zum 1700ten Jahr*. Rukopis 1812.

kách k dějinám města a panství z doby kolem roku 1800 olomoucký kněz Filip Jakub Friedbeck.¹⁷

Zástavní držba města a panství podle všeho vyvolala odmítavou reakci ze strany dosavadních vlastníků, přesněji poručníků Jiřího Hrabíše z Postupic, Ludmily z Kravař, která se v roce 1480 provdala za Jana Berku z Dubé, a Jana Heralta z Kunštátu, mezi nimiž navíc existoval kvůli poručnictví už delší dobu spor.¹⁸ Jak se zdá, ani Berkové z Dubé ani Heralt z Kunštátu však nebyli schopni proti pánům z Boskovic své nároky a vlastnická práva prosadit. Vyplývá to z již zmíněného deskového zápisu z roku 1490, kterým bylo město a panství převedeno na Ladislava z Boskovic, jenž jako vrchnostenský vlastník vystupoval už od roku 1486. Řešením se zřejmě staly sňatkové dohody mezi Boskovici a Berky z Dubé. Ladislav se měl výměnou za vklad města a panství do zemských desek oženit s Magdalenou, dcerou Jana Berky z Dubé a Ludmily z Kravař, a Magdalenin bratr, Václav Berka z Dubé si vzal Johanuku, dceru Dobeše z Boskovic a Hedviky z Rožmberka. Ke sňatku Ladislava a Magdaleny Berkové z Dubé došlo, vzhledem k nízkému věku nevěsty, až v roce 1493, kdy jí nechal Ladislav zapsat věno 3000 zlatých na několika vsích moravskotřebovského panství.¹⁹

S tím se pojí další otázka: kdo a kdy začal s pozdně gotickou přestavbou moravskotřebovského hradu? O podílu Ladislava z Boskovic není spor; dokladem je raně renesanční portál z roku 1492, na němž Ladislav vystupuje jako stavebník hradu,²⁰ portrétní medailony Ladislava a jeho manželky z roku 1495 a v neposlední řadě (ve fragmentech a na plánové dokumentaci) stavba sama.²¹ Nabízí se však úvaha, zda nemohl přestavbu hradu zahájit už některý z předchozích držitelů města z řad pánů z Boskovic. Ladislav pak mohl ve stavební činnosti pokračovat, zintenzívnit ji a posunout na kvalita-

¹⁷ Archiv města Brna, Sbirka rukopisů A. B. Mitrovského, sign. 195.II.12, FRIEDBECK, Filip Jakub: *Historisch-diplomatisch-chronologischer Ausweis sämtlicher höchst und hohen Besitzern der Dynastie oder Herrschaft Mährisch Trübau im Markgrafthum Mähren, seit dem elften Jahrhundert bis 1800*. Rukopis 1800.

¹⁸ BALETKA, Tomáš: *Páni z Kravař*. Praha 2004, s. 288.

¹⁹ MATĚJEK, F.: c. d., s. 90, č. 159.

²⁰ LADISLAVS DE BOZKOWICZ ET NIGROMONTE DOMINVS CASTRI HVIVS ME FECIT SVB ANNO DOMINI 1492.

²¹ Tím se zabývat nemusíme, detailní stavebně historický rozbor zasazený do dobového kontextu předložil nedávno ŠTETINA, Jan: *Uměleckohistorická analýza vybraných staveb Ladislava z Boskovic (1485–1520)*. Olomouc 2006 (nepublikovaná diplomová práce). Jeho výsledky, týkající se periodizace stavebního vývoje moravskotřebovského zámku, publikoval autor ve sborníku ze semináře: *Stavební vývoj zámku v Moravské Třebové v době Ladislava z Boskovic*. In: Moravskotřebovský zámek – renesance v evropském kontextu. Moravská Třebová 2010, s. 15–30.

tivně vyšší úroveň. Například u Dobeše z Boskovic je aktivní stavební činnost, mimo jiné na Hukvaldech nebo Novém Hradě u Adamova, doložena.²² Nasvědčovala by tomu i trojice aliančních erbů v rytířském sále ve východním křídle hradu. Přítomnost znaku Dobeše z Boskovic a jeho manželky Hedviky z Rožmberka je jistě vysvětlitelná i reprezentačními důvody a poukazem na rodovou tradici, ovšem ani představa, že jde o vyjádření podílu na stavebním vývoji budovy, nemusí být zcela nepřijatelná.²³

Domněnce o přinejmenším dvou etapách přestavby hradu provázaných s působením Boskoviců může nasvědčovat i výše probíraná problematika majetkoprávních vztahů v osmdesátých letech. Je otázka, zda pozdně gotickou fází přestavby nespojit právě s Dobešem a Benešem z Boskovic. Pokud jde o druhou, raně renesanční etapu přestavby, není třeba o Ladislavově podílu pochybovat. Již zmíněný majetkoprávní vývoj dává možnost pokusit se tuto fázi blíže datovat. Vyjít můžeme z roku 1490, kdy byla, do té doby poněkud nejistá, boskovická držba zápisem do zemských desek proměněna v plnoprávné vlastnictví. A Ladislavovi už nic nebránilo v tom, začít v Moravské Třebové budovat reprezentativní rezidenční sídlo. Není však vyloučeno, že nějaké stavební úpravy pozdně gotického hradu Ladislav ve druhé polovině osmdesátých let přece jen prováděl. Budeme-li předpokládat, že pozdně gotickou přestavbu zahájili v první polovině osmdesátých let už jeho příbuzní, mohl Ladislav pouze pokračovat v běžících pracích.

Tato hypotéza možného vývoje lépe odpovídá předpokládanému zahájení i zakončení raně renesanční fáze přestavby. Jestliže už v roce 1492 korunoval alespoň zčásti dokončenou přestavbu hradu vstupní raně renesanční portál, nebyly dva roky, které uplynuly od jejího zahájení, na takto rozsáhlý podnik příliš krátká doba? Pokud však připustíme, že pozdně gotická proměna hradu probíhala s různou intenzitou po celá osmdesátá léta a Ladislav do ní výrazně vystoupil až v závěrečné fázi, nejedná se o nijak nereálnou představu. Naznačený vývoj by mohl vysvětlovat i to, proč přestavba, která je přisuzována Ladislavovi z Boskovic, celkově vyznívá jako pozdně gotická a raně renesanční prvky jsou přítomny jen v detailech a vnějších projevech.

Někdo by mohl namítnout, že nezahájil-li Ladislav druhou fázi přestavby hradu pro nejisté majetkoprávní vztahy dříve, než v roce 1490, platí stejné omezení i pro první polovinu osmdesátých let. Nemusí to však být tak úplně pravda. Rozdíl mezi první a druhou polovinou osmdesátých let je v tom, že

²² ZAPLETAL, Florian: *Rožmberská růže na Hukvaldech*. Časopis Společnosti přátel starožitností, 47, 1939, s. 26–29; ŠTŘETINA, J.: *Stavební vývoj Nového hradu u Adamova*. Castellologica bohemica, 8, 2002, s. 339–374.

²³ ŠMERAL, J.: *Záhada růže*, s. 9–16.

v první polovině byli Boskovicové Dobeš, Beneš i Jaroslav v dobrých vztazích s králem Matyášem Korvínem, který byl vládcem Moravy, kdežto ve druhé polovině, konkrétně v roce 1485, od něj odpadli a stali se jeho odpůrci. Proto si Ladislav nemohl být jistý, v čí prospěch by panovník v případném sporu rozhodl. Před rokem 1485 na tom byli, vzhledem k pozicím, které Boskovicové zastávali v Matyášově vojsku a diplomacii, mnohem lépe.

S otázkou pozdně gotické přestavby hradu souvisí i otázka původu moravskotřebovské rané renesance. Současné bádání se zpravidla přiklání k hypotéze o vlivu budínského dvora Matyáše Korvína.²⁴ S tím však zcela nekorespondují události poloviny osmdesátých let 15. století, kdy Boskovicové od Matyáše odpadli a vystoupili z jeho služeb. Dobeš z Boskovic začal dokonce působit jako kondotíer na straně jeho protivníka císaře Friedricha III. Dosud nereflektované jsou nejen vlivy italské, ale i slezské renesance s centrem ve Vratislavi. Přestože zde Ladislav jako děkan kapituly příliš často nepobýval, inicioval, podle názoru Boguslaw Czechowicze, pozdně gotickou přestavbu presbytáře kostela sv. Michala Archanděla v Muchoboru, datovanou do druhé poloviny osmdesátých let 15. století, která, podobně jako přestavba moravskotřebovského hradu, vykazuje některé raně renesanční prvky.²⁵

Podobně dosud nebylo zodpovězeno, zda je pro Ladislavovu předpokládanou a zčásti i doloženou přestavbu města platná hypotéza maďarské badatelky Agnes Ritóokne Szalay, že Ladislav z Boskovic v Moravské Třebové postupoval buďto podle ideálních plánů (Filaretova Sfrozinda) nebo podle vzoru nějakého konkrétního italského města (sama Ritóokne Szalay se kloní k Ferrafe).²⁶ Doklady, které máme dosud k dispozici, nedovolují přiklonit se ani k té ani k oné variantě. O tom, že Ladislav přestavbu města přinejmenším podporoval, není pochyb. Svědčí o tom mimo jiné listina z roku 1513, v níž nařizuje majitelům zahrad v zadních traktech domů, aby na nich zahájili stavební činnost nebo aby je prodávali těm, kteří chtějí stavět.²⁷ Dalším dokladem jsou účty související s výstavbou a rozšířením městského opevnění z roku 1511.²⁸ Proti nějaké systematické a radikální přestavbě Moravské

²⁴ DA COSTA KAUFMANN, Thomas: *Court, Cloister and City. The Art and Culture of Central Europe 1450–1800*. London 1995, s. 480; HLOBIL, Ivo – PETRŮ, Eduard: *Early Renaissance in Moravia*. Olomouc 1999, s. 153–157.

²⁵ CZECHOWICZ, Boguslaw: *Kosciol sw. Michala Archaniola we Wroclawiu-Muchoborze Wielikim*. In: *Ars lucrum nostrum*. Práce z historie sztuki i kultury. Wrocław 2008, s. 53–86.

²⁶ RITÓOKNE SZALAY, Agnes: *Egy ideális fejedelem és ideális városa a Morva reneszánsz kezdetén*. In: *Nymfa ripam super Danubii*. Budapest 2002, s. 147–154.

²⁷ SOA v Zámruku – SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli, fond Archiv města Moravská Třebová, sign. 9.

²⁸ Archiv Národního muzea Praha, fond F – Topografická sbírka, Moravská Třebová.

Třebové podle ideálních plánů nebo vzorů naopak stojí samotná půdorysná dispozice města, u níž se předpokládá, že pochází již z doby jeho založení ve druhé třetině 13. století, a která je v městském urbanismu jednoznačně patrná dodnes.²⁹

Poslední úvaha se týká raně renesančního portálu z roku 1492. Vedle portálu v Moravské Třebové si prvenství nejstaršího raně renesančního projevu na sever od Alp nárokuje i portál zámku v Tovačově, který je datován stejným rokem.³⁰ Nejde o to, vstupovat do sporu v otázce, který portál je starší a z pohledu dějin umění hodnotnější, zda moravskotřebovský, nebo tovačovský.³¹ Existuje však přinejmenším jeden důvod pro to, abychom moravskotřebovský portál považovali za historicky významnější nebo lépe řečeno unikátnější. Tím, že nezachovává stylově čisté linie a proporce, je vlastně výjimečný. Zrcadlí se v něm přelom epoch nebo alespoň uměleckých slohů. Není v podstatě ani pozdně gotický ani raně renesanční.³² A to, že si jej Ladislav z Boskovic, který při svém budínském či italském pobytu jistě viděl celou řadu stylově dokonalých renesančních portálů, umístil na vysoce reprezentativní místo na hlavní vstupní bráně do své nově přestavěné rezidence, svědčí o tom, že pro něj konkrétní výtvarná podoba a kvalita díla neměla až takový význam. Podstatnější bylo, co pro něj portál znamenal ve sféře reprezentace. Stojí za pozornost, že podobně přechodný či smíšený charakter měla i Ladislavova knihovna, ve které vedle sebe shromáždil jak díla spjatá se scholastickým systémem středověku, tak znovuobjevená nebo obdivovaná italskými humanisty.³³

²⁹ LÍBAL, Dobroslav: *Význam urbanistických i architektonických hodnot města Moravské Třebové v rámci střední Evropy*. In: *Současné problémy historického města*. Sborník příspěvků z konference pořádané v Moravské Třebové ve dnech 10. a 11. listopadu 1995. Moravská Třebová 1996, s. 32–35.

³⁰ HLOBIL, I.: *Zur Renaissance in Tovačov während der Aera Ctibors Tovačovsky von Cimburk*. *Umění*, 22, 1974, s. 509–519; HLOBIL, I. – PETRŮ, E.: *c. d.*, s. 146–153.

³¹ MLČÁK, Leoš – ŽUREK, Karel: *Poznámky ke stavebním dějinám zámku v Tovačově v období renesance*. *Historická Olomouc*, 9, 1992, s. 103–107. V reakci na článek odmítavě HLOBIL, I.: *K stavebněhistorické analýze tovačovského zámku*. In: *Morava na prahu nové doby*. Sborník příspěvků z konference, konané 22.–23. června 1994 u příležitosti 500. výročí úmrtí Ctibora Tovačovského z Cimburka. Přerov 1995, s. 110–112.

³² V dějinách umění se pro tento okruh uměleckých památek, které jsou typické pro střední Evropu, prosazuje pojmenování smíšený styl. Pojem definoval a příklady doložil rakouský kunsthistorik Hellmut Lorenz. Blíže příspěvek, který na moravskotřebovském renesančním semináři přednesl ČEHOVSKÝ, Petr: *Portál zámku v Moravské Třebové (1492) v kontextu středoevropského umění konce 15. a první poloviny 16. století*. In: *Moravskotřebovský zámek – renesance v evropském kontextu*. Moravská Třebová 2010, s. 31–36.

³³ GROLIG, Moritz: *Bibliothek des Ladislaus von Boskowitz (1485–1520) in Mährisch Trübau*. *Mitteilungen des österreichischen Vereins für Bibliothekswesen*, 7, 1903, s. 149–158; LÍFKA,

RESUMÉ

LADISLAV Z BOSKOVIC A RANÁ RENESANCE V MORAVSKÉ TŘEBOVÉ

Článek se zamýšlí nad některými otázkami souvisejícími s původem, charakterem a projevy rané renesance v Moravské Třebové, která je úzce spjata s působením moravského šlechtice Ladislava Černohorského z Boskovic. Pozornost je věnována zejména tomu, kdo, kdy a podle jakých vzorů moravskotřebovský zámek na konci 15. století představoval, a jaký měla tato proměna pro stavebníka význam.

SUMMARY

*LADISLAV FROM BOSKOVICE AND THE EARLY RENAISSANCE
IN MORAVSKÁ TŘEBOVÁ*

The article deals with some of the issues related to the origins, nature and characteristic features of the early Renaissance in Moravská Třebová which is closely connected with the activities of Moravian aristocrat Ladislav Černohorský from Boskovic. Special attention is paid to persons who rebuilt the castle in Moravská Třebová at the end of the 15th century. It also focuses on models and patterns which were used for reconstruction and it shows what these changes meant for initiators.

Translated by Mgr. Jitka Pelikánová

PhDr. Jiří Šmeral
Muzeum Komenského v Přerově
Horní nám. 7
750 11 Přerov

Bohumír: *Staré knihovny v Moravské Třebové*. In: PECHOVÁ, Oliva a kol.: *Moravská Třebová*. Praha 1957, s. 45–48; ŠMERAL, J.: *Ladislav Černohorský z Boskovic – čtenář nebo sběratel?* In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*. Lidé okolo knih. Sborník z 13. odborné konference. Brno 2005, s. 125–130; Týž: *Dva „nové“ rukopisy z knihovny Ladislava Černohorského z Boskovic*. MVL, č. 15, s. 33–37.

„COŽ TAMŽ DO SLEZSKA NENÁLEŽÍ A SEM K MORAVĚ PŘÍSLUŠÍ“.

STÁTOPRÁVNÍ SPOR O LENNÍ STATEK MÍSTEK V 16.–17. STOLETÍ

Jan Al Saheb

S problematikou vymezování prostoru příslušejícího k jednotlivým zemím a státům neodlučně souvisí, a to především v prostoru jejich vzájemného styku, rovněž otázka státoprávní příslušnosti příhraničních území. Vzhledem k tomu, že snaha co nejpřesněji vytyčit vzájemnou hraniční linii s sebou již od středověku přinášela písemnou kodifikaci a hranice byly zpravidla opřeny o přirozené přírodní bariéry v podobě hřebenů horských masivů či toků řek, eskalace státoprávních rozepří souvisela takřka výhradně s proměnami mocensko-politických či správních struktur. Stranou přitom ponecháme možnou proměnlivost hraniční linie, k níž docházelo kupříkladu v důsledku meandrů toků. Ačkoliv v místních podmínkách mohla tato skutečnost vyvolat stupňování napětí, vzájemné hraniční rozepře zpravidla nepřekročily rámec zemské politiky a nepřerostly v zápas o samo státoprávní postavení zainteresovaných územích celků (pohraničních panství).¹

Rozdílná situace nastala během druhé poloviny 16. a v 17. století v případě několika moravských dominií, ležících v bezprostředním sousedství Slezska. Stranou přitom záměrně ponecháme záležitosti zápasu o státoprávní příslušnost Opavska a Krnovska, který je již v dosavadní historiografii dostatečně znám.² Kromě tohoto nejrozsáhlejšího státoprávního sporu ovšem

¹ K tomu například AL SAHEB, Jan – MÜLLER, Karel: *Hraniční kameny z roku 1669 v údolí Černé Ostravice*. In: *Cieszyńskie studia muzealne/Těšínský muzejní sborník*, 4, 2010, s. 111–126.

² K okolnostem státoprávního sporu o příslušnost opavského knížectví a k jeho konečnému příklonu ke Slezsku viz BIERMANN, Gottlieb: *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf*. Teschen 1874, s. 363–383; ZUKAL, Josef: *Slezské konfiskace 1620–1630*. Praha 1916, s. 21, 43–45; FUKALA, Radek: *Státoprávní spor o Opavsko v letech 1529–1606*. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica* 29, 2000, s. 69–81; Týž: *Protitilichtenštejnská opozice na Opavsku v letech 1613–1617*. *Časopis Matice moravské (dále ČMM)*, 120, 2001, č. 1, s. 67–90; Týž: *Dánský vpád do Slezska a rozklad opavské stavovské společnosti*. *Slezský sborník (dále SLSb)*, 99, 2001, č. 2, s. 81–94; Týž: *Stavovská politika na Opavsku v letech 1490–1631*. *Opava* 2004, s. 70–73; Knoz, Tomáš: *Pobělohorské konfiskace*. Brno 2006, s. 427–428; KORBELÁŘOVÁ, Irena: *K územně správnímu členění Slezska před rokem 1740 (dále jen K územně správnímu členění)*. *SLSb*, 100, 2002, č. 3, s. 165, 172; Táž: *Opava za třicetileté války a v pobělohorském období*. In: *Opava*. Praha 2006, s. 168. S ohledem na náboženské zře-

vzájemnou třetí plochu mezi moravskou a slezskou stavovskou reprezentací představovala rovněž otázka zemské příslušnosti dominia Fulnek, či menších statků olomouckých biskupů, Osoblahy a Ketře, ale rovněž některých lenních statků olomouckého biskupství. Mezi ně náleželo také na severovýchodě Moravy situované Místečko. Na konkrétních poměrech tohoto územního celku hodláme v rámci této případové studie dokumentovat průběh státoprávního sporu vyvolaného jednak změnou místních správních struktur, ale především oslabením mocensko-politických pozic jedné ze sporných stran. V případě místeckého manství se důsledkem pohnutých událostí 15.–16. století (husitské války, moravsko-uherské války, reformace) ve vnitřní i vnější krizi dočasně ocitl lenní senior, olomoucké biskupství. Proměny mocensko-politických a ekonomických východisek biskupství se ostatně zrcadlily v intenzitě i konečném výsledku dlouhodobého státoprávního zápasu během druhé poloviny 16. a první čtvrtiny 17. století. Kauza sporu o místecké léno přitom, viděno v širších souvislostech, byla součástí dlouhodobého zápasu o státoprávní postavení četných moravských území nacházejících se v těsném sousedství Slezska. Problém těchto územních celků (včetně Místečka) se tedy nedotýkal pouze jejich bezprostřední patrimoniální správy, ale zabíraly se jím opakovaně rovněž stavovské reprezentace obou zemí. V roli smířčího činitele přitom obvykle vystupovali habsburští panovníci. Tento kontext dává na první pohled nevýznamným a lokálně omezeným sporům širší rozměr, což nás opravňuje nahlížet na celou problematiku také optikou poznání vzájemných vztahů mezi stavovskými reprezentacemi obou vedlejších zemí Koruny české.

Území Místečka, rozkládající se na levém břehu horního toku řeky Osavy, tvořilo již ve druhé polovině 13. století samostatný celek náležející ke konglomerátu manských neboli lenních držav olomouckých biskupů.³ Za křestní list tohoto územního celku lze pokládat společnou listinu bratří

tele výsledku tohoto státoprávního sporu viz AL SAHEB, J.: *K některým aspektům pobělohorské rekatolizace opavského knížectví*. In: *Církevní dějiny Slezska v 17.–20. století*. Opava 2010, s. 103–117.

³ K počátkům lenní soustavy olomouckého biskupství viz D'ELVERT, Christian: *Die treibischer Dienstmänner-Rechte. Die olmützer Lehenrechte*. Notizen-Blatt, 1857, č. 12, s. 92–94; Týž: *Zur Oesterreichischen Verwaltungs-Geschichte mit besonderer Rücksicht auf die böhmischen Länder*. Brünn 1880, s. 42–44; NOVOTNÝ, Jaroslav: *Mani, púhonci a lovci*. ČMM, 1957, s. 3–20; BAKALA, Jaroslav: *K počátkům lenního zřízení v českém státě*. SLSb, 57, 1959, s. 377–388; KYASOVÁ, Věra: *Příspěvek k problematice lenního zřízení biskupství olomouckého*. In: *Věstník Musea v Kroměříži*, 1958–1963, s. 148–155; KOPIČKOVÁ, Božena: *Třetí manská olomoucká kniha – registrum speciale?* *Folia historica Bohemica*, 12, 1988, s. 327–347; JANÍŠ, Dalibor: *Lenní systém olomouckého biskupství za episkopátu Dětricha z Hradce (1281–1302)*. ČMM,

Dětřicha, Jindřicha a Erkemberka Stangů z roku 1288, podle níž vykonali manskou přísahu olomouckému biskupovi Dětřichovi na město Místek a tři vsi.⁴ K roku 1395 je Místecko uvedeno v soupisu udělených lén již v rámci hukvaldského obvodu „*districtus Hewkenwaldensis*“, stále ovšem coby jeden z tamních četných autonomních lenních statků.⁵ Roku 1400 drželi místecké léno páni z Kravař. Již 10. ledna 1402 ho však bratři Lacek a Vok z Kravař prodali těšínskému knížeti.⁶ Místecko následně téměř po dvě staletí sdílelo osudy s těšínským knížectvím, konkrétně bylo inkorporováno do pozdějšího nižšího stavovského panství (tzv. status minor) Frýdek.⁷ V důsledku správního začlenění moravského léna olomouckých biskupů do slezského dominia jsme po celé 15. a 16. století svědky silících odstředivých tendencí a snah těšínských knížat vymanit Místecko z lenního svazku a zároveň přičlenit tento statek z hlediska jeho státoprávní příslušnosti ke Slezsku. Tento vývoj pochopitelně vyústil v dlouhodobou rozepří jak mezi bezprostředně zainteresovanými stranami (olomouckými biskupy a těšínskými knížaty, respektive držiteli pozdějšího nižšího stavovského panství Frýdek), tak i oběma stavovskými obcemi (moravskou a slezskou). Jakákoliv změna původního statu quo by totiž v tomto případě znamenala změnu průběhu moravskoslezské zemské hranice.

116, 1997, s. 325–343; LAPČÍK, Stanislav: *Nástin vývoje lenní organizace olomouckých biskupů a arcibiskupů*. In: Olomoucký archivní sborník, 3, 2005, s. 38 a násl.

⁴ Tento akt již ovšem pouze potvrdil „status quo“, neboť Místek a tři dnes neznámé vsi udělil v léno Dětřichovi z rodu Stangů olomoucký biskup Bruno ze Schaumburku už 4. září 1277. Viz BOČEK, Antonín (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae IV*. Olomouc 1846, č. 143, 266; BAKALA, Jaroslav: *Osídlení Místecka a Brušperska v období vrcholného feudalismu* (dále jen *Osídlení*). Frýdek-Místek 1983, s. 68–69; DOHNAL, Miloň: *Hukvaldské panství v období středověké kolonizace*. In: Sborník prací pedagogické fakulty v Ostravě, řada C–22, 105, 1987, s. 11.

⁵ LECHNER, Karl (ed.): *Die ältesten Belehnungs- und Lehensgerichtsbücher des Bisthums Olmütz I*. Brünn 1902, s. XIV, 9, 16. Ke konstituování tohoto obvodu nejnověji BAKALA, J.: *Osídlení*, s. 21 a násl.; Týž: *Příborsko–hukvaldské léno v 13. a 14. století*. In: Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Brno 2002, s. 505–517.

⁶ NĚMEC, Emerich (ed.): *Codex diplomaticus Ducatus Tessinensis I*. Český Těšín 1955, č. 115. K okolnostem a motivům odprodeje viz AL SAHEB, J.: *Frýdlant n. O. do roku 1402*. In: Dějiny Frýdlantu n. O., Lubna a Nové Vsi. Ostrava 2009, s. 20–21.

⁷ Obecně ke vzniku a právnímu postavení těchto územněsprávních jednotek v rámci Slezska viz KORBELÁŘOVÁ, I.: *K územně správnímu členění*, s. 165; ORZECOWSKI, Kazimierz: *Historia ustroju Śląska 1202–1740*. Wrocław 2005, s. 105, 168–169. Postavení frýdeckého nižšího stavovského panství v rámci Těšínska je zahrnuto také v zemském zřízení knížectví těšínského z roku 1573. Viz Archiwum Państwowe w Katowicach (dále APK), Oddział w Cieszynie, fond Komora Cieszyńska, sign. 78.

Intenzita sporů zesílila zejména od konce 15. století, kdy došlo k postupné stabilizaci olomouckého biskupství, jehož pozicemi otráslý jak husitské, tak česko-uherské války. O restauraci poměrů a konsolidaci rozchválených biskupských držav se zásadním způsobem zasloužil především biskup Stanislav Thurzo (eps. 1497–1540). Právě s jeho osobností je spojeno zvýšené úsilí o obhájení právních nároků olomouckého biskupského stolce na místecký lenní statek. Výrazného úspěchu dosáhl v tomto ohledu Thurzo v roce 1512, kdy s tehdejšími těšínským knížetem Kazimírem II. uzavřel smlouvu potvrzující lenní status Místecka. V souvislosti s urovnáním letitých sporů o zemskou hranici mezi Moravou a Slezskem na řece Ostravici⁸ došlo o deset let později mezi oběma aktéry k potvrzení této úmluvy.⁹ Kazimír II. si však na svém protihráči vymohl ústupek, na jehož základě měla těšínská knížata držet Místecko po tři pokolení jako alodní (svobodné), nikoliv manské panství, „[...] bez překázy pana biskupa olomouckého nynějšího i budoucího, a to do těch tří životův nemáme z toho zboží nikam k saudu a ku právu potahováni býti, aniž povinni stávati budem [...]“.¹⁰ Teprve poté měli držitelé Místecka, tvořeného tehdy již městečkem Místkem a vesnicemi Horním a Dolním Sviadnovem, Malými Kunčicemi, Hodoňovicemi a Frýdlantem nad Ostravicí, opět skládat do rukou olomouckých biskupů lenní přísahu.¹¹ Tímto ústupkem ovšem Thurzo značně zkomplikoval pozici svým následovníkům, což se v plné míře projevilo v dalším průběhu zápasu o státoprávní charakter Místecka.¹¹

V roce 1528 kníže Kazimír II. zemřel a těšínské knížectví včetně Místecka zdědil jeho nezletilý vnuk, pouze čtyřletý Václav III. Adam, jehož regen-

⁸ Spory o vymezení této zemské hranice měly své kořeny již ve středověku. Viz AL SAHEB, J.: *Řeka Ostravice a její role v dějinách Frýdlantu nad Ostravicí*. In: Sborník Státního okresního archivu ve Frýdku-Místku, 5, 2004, s. 81 a násl.

⁹ K opětovným ujednáním ohledně hranice Moravy a Slezska na řece Ostravici posléze došlo v roce 1531. Viz Zemský archiv v Opavě (dále ZAO), pobočka Olomouc, fond Arcibiskupství Olomouc (dále AO), inv. č. 2883, sign. E II a 4/5, fol. 1–10; ZAO, fond Slezský stavovský archiv v Opavě, inv. č. 608, sign. B IV–30; APK, Oddział w Cieszyńie, fond Zbiór dokumentów papierowych i pergaminowych, sign. 181 a; ADAMUS, Alois (ed.): *Codex diplomaticus civitatis Ostraviae*. Moravská Ostrava 1929, č. 48, s. 60–63; AL SAHEB, J.: *Lenní statek Místek ve 2. polovině 16. století (k procesu formování mensálních držav olomouckého biskupství před Bílou horou)* (dále jen *Lenní statek Místek*). In: Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis, 2008, s. 102.

¹⁰ ZAO, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 2884–2886, sign. E II a 4/6; Archiv města Ostravy, fond Sbirka U, inv. č. 476, sign. U 762.

¹¹ Na tomto faktu nic nemění ani Thurzovo rozhodnutí nechat znovu potvrdit dva body smlouvy z roku 1522, týkající se lenního vztahu Místecka vůči olomouckému biskupství. Viz ZAO, pobočka Olomouc, fond AO, poř. č. 3098.

tem byl ustanoven Jan z Pernštejna.¹² V roce 1545 převzal správu knížectví do vlastních rukou již dospělý Václav III. Adam a Jan z Pernštejna se stal zástavním držitelem frýdeckého panství, jehož součástí bylo i Místecko. Vzhledem k finančním nesnázím těšínského knížete byla frýdecká država v průběhu padesátých a šedesátých let 16. století opakovaně zastavována, čímž byly integrační tendence těšínských knížat ve vztahu k místeckému lénu zčásti oslabeny.¹³ Naopak otázka státoprávní příslušnosti Místecka moravskému markrabství a k lenním držávám se v tomto období dostávala do centra pozornosti olomouckých biskupů. V lednu roku 1566 si kupříkladu na nezaplacení povinné korunovační berně¹⁴ z místeckého lenního statku těšínskému knížeti stěžoval nově zvolený olomoucký biskup Vilém Prusinovský z Víckova (eps. 1565–1572). Václav III. Adam reagoval slovy, že „[...] statků [...] , kterýchž na ten čas v držení [...] pan Burian Barský [tj. zástavní pán] jest, [...] předkové [...] svobodně bez takových povinností v držení [...] bejtí ráčili [...]“.¹⁵ V úsilí o pozvolné vyvázání Místecka z lenního svazku dokonce kníže neváhal využít svých konexí u dvora. Koncem října 1570 se za zproštění povinnosti skládat lenní přísahu vyplývající z držby Místecka přimlouval sám císař Maxmilián II.¹⁶ Tou dobou držel formálně frýdecké panství včetně Místecka syn těšínského knížete, Fridrich Kazimír, nicméně vzhledem k finančním nesnázím bylo dominium fakticky v rukou zástavních majitelů. Ani tento stav však neměl v politických záměrech těšínského knížete Václava III. Adama zabránit užšímu připoutání léna olomouckých biskupů k Těšínsku. Jak se jeví z dochované korespondence, jednalo se však spíše o pověstné „pium desiderium“ než o reálné vyhodnocení situace i vlastních možností.

¹² K okolnostem převzetí a aspektům regentské správy viz JEŽ, Radim: *Správa Těšínského knížectví Janem z Pernštejna v letech 1528–1545*. Práce a studie Muzea Beskyd, 20, 2008, s. 225–267.

¹³ Zevrubně k zástavní držbě viz AL SAHEB, J.: *Frýdlant n. O. v období držby těšínskými knížaty (1402–1581)*. In: Dějiny Frýdlantu n. O., Lubna a Nové Vsi. Ostrava 2009, s. 27 a násled.

¹⁴ Tato dávka byla od poddaných na přímých biskupských (mensálních a komorních) državách, ale i na všech manských (lenních) statcích vybírána u příležitosti slavnostního aktu převzetí správy biskupství nově zvoleným biskupem. Tento akt převzetí úřadu byl vyjádřen slavnostním vjezdem do Olomouce a intronizací ve svatováclavské katedrále. V rezidenci poté biskupovi gratulovali shromáždění šlechticové a nižší klérus. Intronizaci předcházelo vzdání holdu olomouckých leníků v biskupském zámku v Kroměříži. K problematice intronizací detailněji viz ŠTĚPÁN, Jan: *Tradiční intronizační vjezdy olomouckých biskupů do Olomouce ve druhé polovině 16. století*. Olomoucký archivní sborník, 7, 2009, s. 39–59; ELBEL, Martin: *Bishop's Secular Entry: Power and Representation in Inauguration Ceremonies of the Eighteenth-Century Bishops of Olomouc*. In: *Religious Ceremonies and Images: Power and Social Meaning*. Coimbra 2002, s. 47–60.

¹⁵ ZAO, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 58, sign. 7, fol. 29.

¹⁶ Národní archiv (dále NA) Praha, fond Morava, inv. č. 1475.

V květnu 1571 navíc do běhu událostí osudově zasáhla náhlá smrt mladého knížete Fridricha Kazimíra, která záměry Václava III. Adama zcela zhatila. Pro další vývoj místeckého léna znamenala smrt Fridricha Kazimíra první povolený krok na cestě k návratu do biskupských rukou.¹⁷

Vzhledem ke značné výši dluhů, kterými zesnulý kníže Fridrich Kazimír za svého života zatížil rodinnou pokladnu, byl Václav III. Adam nucen již nejméně měsíc před úmrtím syna zvažovat možnost odprodeje některých částí těšínského knížectví, mimo jiné rovněž frýdeckého panství s místeckým lénem. Jelikož myšlenka odprodat uvedenou državu nezůstala pouze za zdmi těšínské knížecí rezidence, setkala se s okamžitou odezvou. S radostí přijal zprávu o změně knížecího postojů ve věci místeckého léna zejména biskup Prusinovský. Jelikož mu však finanční situace neumožňovala zařadit se po bok potenciálních zájemců o zisk tohoto územního celku, pokusil se alespoň zprostředkovat jeho prodej některému z okruhu svých přívrženců.¹⁸ Přes veškerou diplomatickou aktivitu nakonec Prusinovský vytyčeného cíle nedosáhl a místeckou lenní državu získali společně s frýdeckým panstvím v únoru 1573 příslušníci významného slezského katolického šlechtického rodu, bratři Matyáš a Jiří z Lohova.¹⁹ Zanedlouho se proto rozhořelo další dějství letitého sporu o území místeckého léna.

Biskup Jan Grodecký (eps. 1572–1574), mocně povzbuzován olomouckou kapitulou, totiž zásadně nesouhlasil s prodejem místecké části frýdeckého panství těšínským knížetem, který jednal bez biskupova svolení a proti jeho vůli. Grodeckému byla ostatně trnem v oku již předchozí svévolná zá-

¹⁷ AL SAHEB, J.: *Lenní statek Místek*, s. 104–105.

¹⁸ Počátkem dubna 1571 proto biskup žádal Václava ml. Sedlnického z Choltic o zprostředkování nabídky těšínskému knížeti „[...] tolikéž s j[eho] l[áskau] rozmluvte z strany statku na manství našem ležícího, jestliže by j[eho] l[áska] na prodaji a odbytu byl, sám toliko, i všecko panství frýdecké, že bychom j[eho] l[ásc]e na něj kupce šikovati chtěli [...]“. Bohužel nevíme, kdo měl být uvedeným kupcem, a to také proto, že z transakce iniciované biskupem nakonec sešlo. V září 1571 se biskup dokonce pokusil místecké léno sám odkoupit. Tento záměr byl však záhy odsouzen k nezdaru, neboť nebyl v reálných finančních možnostech Prusinovského. K jednáním zplnomocnil opět Václava ml. Sedlnického z Choltic, přičemž zdůraznil, že ziskem Místecka hodlá především učinit přítrž neustálým hraničním přetáčkám mezi poddanými z Místecka a hukvaldského panství. Po knížeti Václavu III. Adamovi požadoval předložení urbáře nabízeného panství, aby mohla být stanovena kupní cena „[...] a na tom jsme aumysl náš postavili, byl-li by ten statek jeho lásce na manství naše[m] ležící na odbytu, že bychom jej od jeho lá[sky] v slušné[m] trhu kaupiti chtěli. Protož jestliže týž statek jeho lá[sky] na odbytu jest, žádati je[h]o lásky, aby nám registra téhož statku vydal a k jednání o to den jmenoval [...]“. Viz ZAO, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 68, sign. 11, fol. 100, 241.

¹⁹ Kupní smlouva zněla na 36 000 zl. Viz ZAO, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 2923, sign. E II b 9/5; NĚMEC, Emerich – ŠEFČÍK, Erich (edd.): *Codex diplomaticus Ducatus Tessinensis VII*. Český Těšín 1978, č. 630; Al Saheb, J.: *Lenní statek Místek*, s. 106–107.

stava místeckého manství, což považoval za principiální zpronevěru lenní přísaze a porušení práv a svobod olomouckého biskupství. Na základě této argumentace pokládal biskup místecké léno za uprázdněné: „[...] statek manský biskupství a kostela olomůč[kéh]o, pro nepořádnou toho statku od knížete Fridricha Kazimíra v Slezi knížete těšínského a Velkého Hlohova zástavu, kteráž j[es]t se bez povolení kněze Vilíma, biskupa olomůč[kéh]o a sic nyní nás, Jana, biskupa olo[můckéh]o stala, [nám – tj. biskupovi] připadl [...]“. Jan Grodecký tak počátkem října 1573 místecké léno, bez ohledu na faktický stav věci, udělil svým čtyřem synovcům.²⁰ Vzhledem k nedospělému věku Ludvíka, Petra, Fridricha a Kryštofa ovšem složil manskou přísahu jejich otec, Jindřich Grodecký, který v té době zastával funkci úředníka mensálního dominia Hukvaldy. Ten posléze před kroměřížským manským soudem vznesl žalobu proti faktickým držitelům místeckého léna a lze se domnívat, že by se situace ještě více vyostřila, nebyť náhlého úmrtí biskupa Jana Grodeckého v lednu 1574. Žalující strana tím ztratila mocného zastávce, ba co víc, Jindřich Grodecký upadl vzhledem k finančním machinacím v době správy hukvaldského panství v nemilost nového biskupa, Tomáše Albína z Helfenburku (eps. 1574–1575). Kauza vyvrcholila za císařovy intervence jeho propuštěním z biskupských služeb.²¹ Za této situace již bylo pro Jindřicha naprosto nereálné pokračovat v zápase o udělené léno a spor tím alespoň přechodně utichl.

Vzhledem k událostem, které následně v letech 1575–1576 zmítaly olomouckým biskupským stolicí, kdy po smrti biskupa Tomáše Albína z Helfenburku († 10. 3. 1575) následovalo bezmála rok trvající období sedisvakance, byla otázka Místecka odsunuta zcela do pozadí. Problém držby místeckého léna posléze otevřel až biskup Jan Mezoun z Telče (eps. 1576–1578). Z pohledu olomouckého biskupství se tak stalo právě včas, neboť v polovině sedmdesátých let 16. století kulminovala snaha slezské stavovské reprezentace o inkorporaci Místecka do Slezska. Potvrzeno bylo již několik desítek let trvající svévolné, ovšem faktické, přičlenění Místecka pod slezskou fiskální správu. Tento moment přitom jistě představoval velmi výrazný krok ke konečnému připoutání tohoto moravského území ke Slezsku. V polovině osmdesátých let 16. století si ostatně moravští výběřčí císařské berně mohli pouze bezmocně postesknout nad faktem, že „[...] městečko Místko u Frýdku pana biskupa olomůckého, nespravili od léta [15]70 až do léta [15]80, času s[va-

20 ZAO, pobočka Olomouc, fond Lenní dvůr Kroměříž, inv. č. 853, kart. 16, fol. 11; ZAO, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 2924, sign. E II b 10/2.

21 NA Praha, fond Morava, inv. č. 1987; ZAO, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 73, sign. 13, fol. 53, 57, 96 a 104–105.

týh]o Jana, posudního [...]“. Dlužné sumy se navzdory ujištění tehdejšího biskupa Stanislava Pavlovského nedočkali, neboť jak se ukázalo, „[...] pan biskup se uvolil je k tomu přidržeti [...] aby všechny zadrželé posudní spravili, ale [Místečti] dávali berně do Slyzska [...]“.²² V korelaci s v úvodu postulovanými paradigmaty lze koneckonců pozorovat paralelní vývoj rovněž v případě mensálních statků Osoblahy a Ketře a některých dalších lenních statků. Otázku Místecka tedy nutno vnímat v souvislosti s dlouhodobým zápasem o státoprávní postavení moravských území nacházejících se v těsném sousedství Slezska.²³

Vraťme se však na počátek episkopátu Jana Mezouna z Telče, který se vůči jednání Slezanů v otázce místeckého léna striktně ohradil v srpnu 1576 prostřednictvím moravských stavů.²⁴ Vzhledem k přehlíživému stanovisku slezské stavovské reprezentace se biskup rozhodl k ráznému kroku. Nároky Jiřího z Lohova na místecké léno hodlal podkopat stejným způsobem, o jaký se před lety pokusil biskup Jan Grodecký. Počátkem dubna 1577 tedy Jan Mezoun udělil místecké manství, bez ohledu na jeho držbu Jiřím z Lohova, čtyřem příslušníkům svého dvora, respektive správního aparátu mensálních držav.²⁵ Tento postup vzbudil mezi Slezany značný rozruch a ještě koncem téhož měsíce se proti postupu olomouckého biskupa ohradil vrchní slezský hejtman, vratislavský biskup Martin Gerstmann.²⁶ Nicméně slezská strana se v zápase o státoprávní příslušnost Místecka i některých dalších pohraničních

²² ZAO, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 3948, kart. 1812, fol. 3, 8; ZAO, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 2219, sign. Temp 88, kart. 481.

²³ AL SAHEB, J.: *Lenní statek Místek*, s. 110.

²⁴ Zástupci moravské stavovské obce tlumočili Jiřímu z Lohova biskupovy stížnosti slovy „[...] zprávu toho jistau máme, že lidé z městeček Frýdlantu a Místku, poddaní vaši i s jinými vesnicemi na manství jeho m[ilos]ti pana biskupa a kostela jeho m[ilos]ti olomouckého ležícími a sem k tomuto mar[krabství] mor[avskému] příslušejícími, do knížectví slezského berněmi a pomocemi všelijakými, kteréž jeho m[il]o[s]ti cí[s]ař[s]ké, pá[n]u naše[m]u nejmilostivější[m]u od nás a jiných zemí z náchylně k jeho m[ilos]ti cí[s]ař[s]ké lásky povolují a dávají, od tohoto mar[krabství] se odlučujíc, do téhož knížectví slezského potahují a ta[m] takové berně spravují, na čemž nám a této zemi nemalá újma se děje [...] protož vás tímto psaním napomínajíc za to žádáme, že o tom mezi těmiž poddanými svými, ať kdež koli na mans[tví] jeho m[ilos]ti pana biskupa a kostela jeho m[ilos]ti olo[můck]ého jsau [...] dostatečné nařízení učiníte, aby sem, do toho markrabství tak, jakož jiní manové a poddaní jeho m[ilos]ti manští všichni sem náležejí a takové daně a berně zde spravují, tolikéž příslušeli a těmi, jak již dotčeno, berněmi všelijakými a pomocemi sem povinni byli [...]“. Viz ZAO, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 77, sign. 14, fol. 42.

²⁵ ZAO, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 78, sign. 14 a, fol. 17–18; KAMENÍČEK, František: *Zemské sněmy a sjezdy moravské II*. Brno 1902, s. 438–440.

²⁶ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, fond Archiwum Biskupstwa Wrocławskiego, sign. 45; ZAO, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 79, sign. 15, fol. 59–60, 62.

území dostala do defenzívy, neboť císař Rudolf II. dával za pravdu právně podloženým stížnostem olomouckého biskupa a moravských stavů. Jiří z Lohova nakonec pod tlakem okolností svolil vykonat lenní přísahu, k čemuž došlo v zastoupení pravděpodobně ještě někdy před koncem roku 1577. Normalizaci vztahů mezi ním a Janem Mezounem nepřímou dokazuje i biskupův příkaz hukvaldskému úředníkovi, aby „[...] když by koli od pana Jiříka Loga z Altendorfu oznámeno a věděti dáno bylo, že ihned bez meškání 4 danělkouův zastřeliti a je jemu na Frýdek odešleš [...]“.²⁷

Obnovením lenní přísahy byl ovšem splněn pouze jeden ze sporných bodů, které císaři moravské stavy ve své stížnosti přednesly. Nevyřešenou dosud zůstávala otázka berní příslušnosti tohoto území. Zde se ovšem projevila nedůslednost biskupa, kterého uspokojilo obhájení vrchních práv na místecký lenní statek a již nejevil patřičný zájem o nápravu i v ohledu jeho fiskální příslušnosti. A tak i po roce 1577 vybírali císařskou a zemskou berni z MístECKA slezští výběrčí. Předpoklady pro změnu tohoto stavu byly položeny teprve s nástupem nového olomouckého biskupa, energického Stanislava Pavlovského. Tomu se navzdory finančním potížím podařilo po předchozích zdoluhavých jednáních v listopadu 1581 od Jiřího z Lohova frýdecké panství včetně místeckého léna odkoupit.²⁸

Tato transakce ovšem zvedla vlnu odporu slezských stavů, kteří jednak pozbyli před více než 40 lety vydobytého práva vybírat na MístECKU císařskou i zemskou berni, ale zejména se obávali připojení Frýdecka k Moravě. Proto opakovaně žádali o zjednání nápravy císaře Rudolfa II. Stanislavu Pavlovskému bylo zřejmé, že držba Frýdecka by i v budoucnu přinášela více starostí, nežli užitku a rozhodl se proto slezskou část zakoupené državy odprodat. Navíc si byl velmi dobře vědom toho, že ziskem místeckého léna již naplnil svůj hlavní záměr, což ostatně oznámil také císaři. Proti odprodeji frýdeckého panství olomouckému biskupovi se již v roce 1581 nejostřeji vyslovily zejména stavy těšínského knížectví, které také později nabádaly kněžnu Kateřinu Sidonii, aby alespoň jeho slezskou část odkoupila zpět.²⁹ Po zdoluhavých jednáních ovšem nakonec v srpnu 1584 získal frýdecké panství (bez MístECKA) Bartoloměj Bruntálský z Vrbna.³⁰ MístECKO následně Stanislav Pavlovský

²⁷ ZAO, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 79, sign. 15, fol. 144.

²⁸ Celková suma za frýdecko-místecké panství činila dle smlouvy ze 17. listopadu 1581 36 000 moravských zl. Biskup splácel částku za panství ještě i v roce 1584. Viz NA Praha, fond Morava, inv. č. 2923; AL SAHEB, J.: *Lenní statek Místek*, s. 112–113.

²⁹ K tomu nejnověji AL SAHEB, J.: *Urbaniální sumář lenního statku Místek z roku 1583*. Práce a studie Muzea Beskyd, 18, 2007, s. 176–193; tam shrnuta rovněž starší relevantní literatura.

³⁰ APK, Oddział w Cieszynie, fond Zbiór dokumentów pergaminowych i papierowych, sign. 103; Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, fond Akta parafii i miejscowości, sign. 55 p;

inkorporoval do sousední hukvaldské mensální državy, čímž pozbylo statu-tu léna.³¹ Zároveň však po roce 1584 vzplály se zvýšenou intenzitou spory o zemskou hranici, kterou mezi moravským Místeckem a slezským Frýdec-kem tvořila řeka Ostravice. Koncem roku 1588 biskup Pavlovský musel opět žádat o ochranu zemských práv moravskou stavovskou reprezentaci a jejím prostřednictvím také panovníka.³² Rozepře o berní příslušnost bývalého mís-teckého léna sice přetrvaly až do dvacátých let 17. století,³³ ovšem navzdory veškerým snahám slezské strany došlo v roce 1628 k definitivnímu vyjmutí Místecka ze slezského berního rejstříku.³⁴

ZAO, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula Olomouc, inv. č. 3613, sign. Fa 21/2, kart. 226, fol. 256–259, 277–283; ZAO, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 2957–2964, sign. E II c 15/6; ZAO, pobočka Olomouc, fond Ústřední ředitelství arcibiskupských statků Kromě-říž (dále ŮŘAS), inv. č. 2253, sign. E 1, fol. 234 a násl.; ZAO, pobočka Olomouc, fond ŮŘAS, inv. č. 2254, sign. E 2, fol. 605 a násl.; ZAO, pobočka Olomouc, fond ŮŘAS, inv. č. 3381, sign. C 3/10–2, kart. 55; Státní okresní archiv (dále SOKA) Frýdek-Místek, fond Archiv města Frýd-ku, inv. č. 115, sign. G 528, fol. 473–478.

³¹ ZAO, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 88, sign. C, fol. 139–145; ZAO, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 2967, sign. E II c 16/4; NA Praha, fond Česká dvorská kancelář, inv. č. 760, sign. IV D 7, kart. 578; SOKA Frýdek-Místek, fond Archiv města Místku, inv. č. 3, 4, sign. A 3.

³² Biskup se na moravské stavy obracel slovy „[...] statek pak místecký manský z tejto strany Ostravice v Moravě ležící, [jsme] sobě pozůstavili a k panství aukvaldskému stolnímu připojili, z čehož také všelijakou kontribuci a svolenau berni spolu [s] va[ši mil]o[s]tí a vámi, obyvateli markrabství mor[avské]ho, každého času náležitě spravujeme, ale toho nám dotčení knížata a stavové slizští nepřejí a vždy sobě to při sněmích svehch obecních stěžují, jako bychom tu něco od Slezi odtrhnauti a tudy jim i země ujiti, i na berních ucházeti, anebo jakoby nějaká jiná hranice, nežli dotčená řeka Ostravice knížectví těšínské v Slezi a biskupství olomoucké zde v Moravě, dělití a hraničiti měla, [jeho] m[ilost] c[ísařskau] o to zaměstknávati a nabí-hati nepřestávají. Kdež va[ši mil]o[s]tí a vás za to přátelsky žádáme, poněvadž se tu země a hranic markrab[ství] moravského a všech va[šich mil]o[s]tí pánuův obyvatelův dotejče, že nám v tej věci, jakožto jednomu spolu landfrýdníků radni a nápomocni bejti a [jeho mil] o[s]tí císařské, aby se v tom dotčení knížata a obyvatelé knížectví slezských spokojili nato, což tamž do Slezska nenáleží a sem k Moravě přísluší, se nenatahovali a tím víceji jak jeho mi[l] o[s]tí císařské, tak také nás všech, stavuův daremně nezaměstknávali [...]“. Viz ZAO, pobočka Olomouc, fond ŮŘAS, inv. č. 8532, sign. E 4/2, kart. 1086, fol. 150–151, 164–168.

³³ Kupříkladu v roce 1618 žádal slezský zemský sněm držitele Místecka, olomouckého bisku-pa, kardinála Františka z Ditrichštejna, o doplatek dlužné berně: „[...] So ist auch für gut angesehen worden, die versteuerung des Städtleins Mistkow, weil sich dasselbe vom Lande gesondert, von versteuerung der Herrschaft Friedeck zu separiren und durch eine sonderliche Rubrica in den Steuerbüchern Jährlichen fortzutragen [...] So wehre auch den herrn General-Steuer Einnähmern mit zu geben, künfftig in aussgabe die besoldungen, liefergelder, Bo-tenlohn unter gewisse Absonderliche Rubricen einzutheilen, endlich auch über dass Städtlein Misskow [...] sondere Rubricen zu halten [...]“. Viz PALM, Hermann (ed.): *Acta publica. Verhandlungen und Correspondenzen der schlesischen Fürsten und Stände*, I. Band. Breslau 1865, s. 26, 54.

³⁴ Ve slezském berním protokolu z 5. května 1629 ve věci fiskální příslušnosti Místecka sto-jí „[...] Die Steuerreste des Städtchens Misco in Oberschlesien stiegen von 1585 bis zum

RESUMÉ

„COŽ TAMŽ DO SLEZSKA NENÁLEŽÍ A SEM K MORAVĚ PŘÍSLUŠÍ“.
STÁTOPRÁVNÍ SPOR O LENNÍ STATEK MÍSTEK V 16.–17. STOLETÍ

Území Místecka představovalo vzhledem ke své geografické poloze oblast střetu zájmů olomouckých biskupů a těšínských knížat, v širším ohledu ovšem také moravské a slezské stavovské obce. Dlouhodobý zápas o státoprávní status tohoto území nakonec vyzněl ve prospěch olomouckého biskupství a moravského markrabství. Kauza sporu o místecké léno přitom byla součástí dlouhodobého zápasu o státoprávní postavení četných moravských území nacházejících se v těsném sousedství Slezska. Problém těchto územních celků se tedy nedotýkal pouze jejich bezprostřední patrimoniální správy, ale zaobíraly se jím opakovaně rovněž stavovské reprezentace obou zemí. Tento kontext dává lokálně omezeným sporům širší rozměr, což nás opravňuje nahlížet na celou problematiku také optikou poznání vzájemných vztahů mezi stavovskými reprezentacemi obou vedlejších zemí Koruny české.

SUMMARY

“WHAT DOES NOT BELONG TO SILESIA AND BELONGS TO MORAVIA”.
THE CONSTITUTIONAL DISPUTE ABOUT THE MÍSTEK FEUDAL TENURE IN THE
16TH AND 17TH CENTURY

Due to its geographic location the area of Místecko represented a conflict of interests of bishops from Olomouc and princes from the Těšín area and also caused clashes between the Moravian and Silesian Estates representatives. The long-term struggle for constitutional status of this area ended in favour of the Olomouc bishopric and the Margraviate of Moravia. The dispute about the feudal tenure in the Místek area was only part of a long-term struggle for constitutional status of some Moravian areas situated in the immediate

jetzigen Termin Agnetis auf 8233 Thl., 24 gr. [...] Bei ihren Nachforschungen nach den Gründen dieser befremdlichen Tatsache fanden sie nur, dass das Städtlein hiebevorn zur Herrschaft Friedeck gehörte, nachmals aber in Mähren hineingezogen wurde, qua ratione könnten sie nicht wissen, und deshalb keine Steuern mehr in Schlesien bezahlte [...]“. Viz KREBS, Julius (ed.): *Acta publica. Verhandlungen und Korrespondenzen der schlesischen Fürsten und Stände*, VIII. Band. Breslau 1906, s. 116; NA Praha, fond Morava, inv. č. 3468, 4880; ZAO, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 2219, sign. Temp 88, kart. 481; ZAO, pobočka Olomouc, fond ŮŘAS, inv. č. 8568, sign. E 5/12–1, kart. 1094, fol. 1–4; ZAO, pobočka Olomouc, fond ŮŘAS, inv. č. 3381, sign. C 3/10–2, kart. 55.

neighbourhood of Silesia. The problem of these territories did not concern only their immediate patrimonial authorities. The representations of the Estates of both countries dealt with it repeatedly. This context shows local disputes in a broader perspective. Thus we are able to view this question from the point of mutual relations between the Estates representations of both neighbouring countries of the Crown Lands of Bohemia.

Translated by Mgr. Jitka Pelikánová

PhDr. Jan Al Saheb, Ph.D.
Centrum pro hospodářské
a sociální dějiny
Filozofická fakulta
Ostravská univerzita v Ostravě
Reální 5
701 03 Ostrava

TISÍC TVÁŘÍ HRDINY:

HERKULES V PROTESTANTSKÉ LITERÁRNÍ A IKONOGRAFICKÉ TRADICI A PROPAGANDĚ¹

Jaroslav Miller

Vedle odkazů z bible a příkladů z národní minulosti tvořil příběh mýtického Herkula jeden z hlavních stereotypů využívaných v konfesijní a politické propagandě 16. a 17. století. Rozbor protestantské tištěné produkce a ikonografických pramenů naznačuje, že kromě obsahu mýtu převzala propagandistická kampaň také jeho narativní strukturu. Ztvárnění mýtického hrdiny v protestantské literární tradici zároveň ilustruje přesun důrazu od Herkula jako válečníka k Herkulovi jako symbolu barokní zbožnosti a moudré vlády.

Již od středověku tvořily postavy antické mytologie nedílnou součást dynastických genealogií i dobové literatury a ikonografie, přičemž zdaleka nejčastěji pracovali autoři s motivem Herkula. Ve středověké literatuře nacházela postava Herkula nejčastěji své místo v hrdinské epice a v rytířských romancích, z nichž některé byly zároveň oslavou panovnických dynastií odvozujících svůj původ od hrdiny antické mytologie. Pravděpodobně z tohoto důvodu vzniklo na burgundském dvoře Filipa Dobrého jedno z nejúspěšnějších literárních děl tohoto druhu, kniha Raoula Le Févra *Recueil des Hystoires de Troyes* (1464), která se dočkala mnoha vydání v několika evropských zemích a například v Anglii, díky Williamu Caxtonovi, vyšla pouze o několik let později.² Protestantská propaganda v období třicetileté války však zároveň navazovala ještě na jinou interpretační tradici Herkula v renesanční literatuře, která akcentovala odpor proti tyranii a boj s mýtickými monstry. Nejvýraznějšího ztvárnění se tento motiv dočkal v dílech Natala Contiho *Mythologiae libri decem* (1551) a Vicenza Cartariho *Images of the Gods* (1556). Herkulovy činy zde slouží jako součást zobrazení alegorického triumfu ctnosti a čistoty nad nejrůznějšími zly.³ V pozdějších textech protestantské provenience byla tato symbolika převedena do kontextu zápasu s katolickou mocí, přičemž římskou církev, alegorii zla, nejčastěji ztělesňova-

¹ Studie vznikla v rámci grantového projektu GA ČR P405/10/0375.

² GALINSKY, Karl G.: *The Herakles Theme: The Adaptation of the Hero in Literature from Homer to the Twentieth Century*. Oxford 1972, s. 191–192.

³ Tamtéž, s. 198.

la lernská hydra, jejíž zabití bylo jedním z úkolů, které měl Herkules vykonat pro mykénského krále Eurysthea.

Ve druhé polovině 16. století byly obě tradice, dynastická a heroická, velmi silně přítomny v systematicky vytvářeném obrazu galského Herkula, francouzského panovníka a triumfátora v náboženských válkách, Jindřicha IV., jehož velkolepá (sebe)prezentace byla později přejímána dalšími představiteli evropského protestantismu. Životní příběh Jindřicha Navarského navíc výborně zapadal do argumentačního schématu dobových propagandistických tisků, ať již oslavujících Jindřicha Stuarta, Phillipa Sidneyho, Fridricha Falckého, Bernarda Výmarského nebo Gustava Adolfa. Ke stavebním kamenům patřil boj proti katolické hydře (v případě Jindřicha Navarského proti Katolické lize), topos vítěze a posléze mírotvůrce (Jindřich IV., Gustav Adolf) i mučednická, popřípadě heroická smrt (Jindřich IV., Philip Sidney či Gustav Adolf). Zkoumáme-li obsah četných elegií tištěných po násilné smrti Jindřicha IV., zaznamenáváme v nich mnohé motivy, které byly později inherentně přítomny a dále rozvíjeny v propagandistických pamfletech a rytinách protestantské strany. V některých elegiích vystupuje do popředí klasické téma rodové spřízněnosti mezi Jindřichem Navarským a antickým hrdinou.⁴ Postavy antické historie a mytologie v posmrtných elegiích na Jindřicha IV. sloužily zároveň jako alegorické ztvárnění síly, hrdinství a především božského pověření. V oslavných textech tak Jindřich Navarský vystupuje jako Herkules, ale také jako Alexandr, Caesar či *Grand Achille Francois*.⁵

Více či méně propracovaná receptce herkulovského mýtu je však doložitelná u celé řady raně novověkých panovnických dvorů včetně Habsburků či švédského krále Gustava Adolfa.

Mezi protestantskými vladařskými domy hrála postava Herkula význačnou roli v rodové mytologii falckých kurfiřtů. Při budování svého dynastického mýtu mohli vládci Falce teoreticky využít skutečnosti, že v okolí Rýna se dochovala z římského období řada soch, reliéfů a nápisů vztahujících se právě k Herkulovi. Řecký hrdina zde byl ztvárněn jako bojovník s plnovousem vynikající neobyčejnou silou (*Hercules barbatus*).⁶ Prokazatelná existence Herkulova kultu na německém území dokonce vedla na přelomu 19. a 20. století

⁴ Typický příklad představuje elegie Andrého VALADIERA: *Haranque Fvnebre de Henry le Grand Quatriesme de ce nom, tresinuincible & incomparable Roy, de France & de Nauarre, d'eternelle memoire*. Paris 1610.

⁵ Tamtéž, především s. 26–69; *Histoire de la Mort déplorable de Henry III*. Paris 1613, s. 413. K obrazu Jindřicha IV. jako Herkula také JUNG, Marc-René: *Hercule dans la littérature française du XVIe siècle*. Genève 1966, s. 174–177.

⁶ K nálezům, jejich lokalizaci a interpretaci nejpodrobněji VASTERS, Peter: *Hercules auf germanischen Boden*. Münster 1920, s. 1–6. (nepublikovaná dizertační práce).

k živé diskuzi mezi německými historiky, kteří se zabývali otázkou, zdali germánské kmeny obývající území podél Rýna nepřejaly Herkula do svého náboženství a zdali se antický hrdina nestal postavou starogermánské mytologie.⁷ Prvním falckým kurfiřtem, který v dynastické mytologii začal systematicky využívat alegorického potenciálu Herkulova příběhu, byl Fridrich I. (1425–1475). V roce 1458 přirovnal válečné úspěchy kurfiřta k heroickým činům mýtického Herkula ve svém chvalo zpěvu humanistický básník Peter Luder a paralelu mezi bájným řeckým hrdinou a Fridrichem I. nacházíme také v díle italského humanisty Petra Antonia de Clapise *De dignitate principium* (1464), díky kterému učenec získal uplatnění na falckém kurfiřtském dvoře v Heidelbergu.⁸ Největší úsilí z falckých kurfiřtů však v tomto směru vyvinul Otto Heinrich (Ottheinrich, 1502–1552), který v dynastické mytologii vystupoval jako *Hercules Palatinus*. Důležitost přikládána rodové linii od Herkula k falckým kurfiřtům pocházejícím z rodu Wittelsbachů se odrážela například ve výzdobě fasády části paláce v Heidelbergu, na níž Ottheinrich nechal vymalovat výjevy ze života antického héra. Nárok na titul *Hercules Palatinus* přitom Ottheinrich neodůvodňoval ničím menším než svým vzepřením se papeži a zavedením luteránské reformace ve Falci. Takové politické a konfesijní zaměření malby prozrazují nápisy pod jednotlivými výjevy. Ottheinrich je na nich představen jako Herkules, který „z Boží milosti zbavil Falc papežských hanebností.“ („Pfaltz durch Gottes gnad, Von deß Babsts greuln erledigt hat.“)⁹ Herkules/Ottheinrich je zde tedy ztotožněn s obráncem pravé víry. Alegorie světských vládců jako Herkulů bojujících za čistou církev našla koneckonců posvěcení u samotného Luthera, který ve svém komentáři k žalmu 101 z roku 1534 apeloval na politické osobnosti doby, aby se Herkulovi vyrovnali svými činy a svou chabrostí následovali jeho příkladu.¹⁰ V rozvíjení této rodové mytologie aktivně pokračovali všichni další kurfiřti včetně Fridricha Falckého, který měl v úmyslu prostřednictvím svého architekta Salomona de Cause (1576–1626) nechat v galerii své slavné zámecké zahrady (*Hortus Palatinus*) v Heidelbergu vymalovat deset reliéfů s tematikou Herkulových dobrodružství. Vypuknutí třicetileté války však tyto plány zcela překazilo.¹¹

⁷ Vasters však dochází k hodnověrným závěrům, že hmotné památky a nápisy vztahující se k Herkulovi byly římského a nikoliv germánského původu. Tamtéž, s. 149–151.

⁸ ZEITELHACK, Barbara (Hrsg.): *Pfalzgraf Ottheinrich: Politik, Kunst und Wissenschaft im 16. Jahrhundert*. Regensburg 2002, s. 238.

⁹ NEUMÜLLERS-KLAUSER, Renate (Hrsg.): *Die Inschriften der Stadt und des Landkreises Heidelberg (Die deutschen Inschriften 12)*. Stuttgart 1970, s. 98.

¹⁰ LUTHER, Martin: *D. Martin Luthers Werke, Kritische Gesamtausgabe* 51. Weimar 1914, s. 243.

¹¹ WALTHER, Gerhard: *Der Heidelberger Schlossgarten*. Heidelberg 1990, s. 84–87.

Příčiny popularity mýtického hrdiny však nejsou vysvětlitelné pouhým odkazem na Herkulovy činy a nadpozemské schopnosti, ale mají mnohem hlubší kořeny. Soustředíme-li se výhradně na využití herkulovského mýtu protestantskou propagandou raného novověku, můžeme rozeznat přítomnost nejméně tří vzájemně souvisejících rovin. Vytváření obrazu hrdiny reformace se mohlo v první řadě opřít o Herkulův polobožský původ, který ho vyzvedal nad obyčejné smrtelníky, morálně posvěcoval jeho činy a propůjčoval jim symboliku vyššího poslání. Důležitou roli hrál tento aspekt především v raném období reformace, v němž byl s postavou mýtického hrdina zplozeného bohem ztotožňován samotný Martin Luther. Dobová konfesijní propaganda zužitkovala rovněž symboliku Herkulovy neobyčejné síly a jeho hrdinských činů. Protestantská ikonografická i literární tradice například s oblibou využívala potenciálu dvanácti Herkulových úkolů, které byly představeny jako alegorie zápasu vůdců reformace s katolickou církví. Za pravděpodobně první příklad využití této paralely v kontextu reformační propagandistické kampaně můžeme považovat známou rytinu Hanse Holbeina mladšího z roku 1519/1520 *Hercules Germanicus*, na níž Martin Luther úspěšně bojuje s přesilou katolických duchovních, kteří symbolicky zosobňují mnohohlavou lernskou hydru. Konečně třetím uchopitelným momentem Herkulova mýtu byla povahová složitost, osobní utrpení a sebeobětování antického hrdina, které umožňovaly široké umělecké uchopení herkulovského motivu a jeho využití v kontextu ideologickém a v barokním období také v teologickém a etickém. Na tento rozměr mýtu ostatně upozornil již před druhou světovou válkou historik umění Erwin Panofsky, který podrobil zevrubné analýze známý motiv Herkulovy osudové volby mezi Ctností (*Tugend*) a Neřestí (*Laster*) ve středověkém a raně novověkém umění a poukázal na jeho symbolický význam.¹²

Abychom však byli schopni plně docenit inspirativní vliv Herkulova mýtu na vizuální reprezentaci vůdců protestantské Evropy v raném novověku, musíme překročit těsné hranice historické i literární vědy a uchýlit se do sféry komparativní mytologie. Na základě srovnání mýtických příběhů tradičních společností a antických kultur zformuloval ve své studii *The Hero with a Thousand Faces* (česky *Tisíc tváří hrdiny*, Praha 2000) americký religionista a spisovatel Joseph Campbell (1904–1987) tezi o jednotné archetypální struktuře mýtu, kterou nazval monomýtem (*monomyth*, výraz užitý Jamesem Joycem v románu *Plačky nad Finneganem*). Podle Campbella se standardní konstrukce mýtu sestává ze tří fází nazvaných „odloučení“ (*separation*), „za-

¹² PANOFSKY, Erwin: *Hercules am Scheidewege und andere antike Bildstoffe in der Neueren Kunst*. Leipzig – Berlin 1930.

svěcení“ (*initiation*) a „návrat“ (*return*).¹³ Pro účely této práce má význam především třetí kapitola jeho studie, která detailně pojednává o vlastním procesu proměny mytologického hrdiny. Tato transformace se vesměs odehrává v následujícím strukturním rámci:

1. Zrod a dětství héraa,
2. Hrdina – válečník,
3. Hrdina v osidlech lásky,
4. Hrdina – vládce či tyran,
5. Hrdina – spasitel světa,
6. Hrdina – světec,
7. Smrt hrdiny.¹⁴

Uplatníme-li Campbellovu výkladovou konstrukci mýtu v diskuzi o herkulovském motivu v raném novověku, zjistíme, že konfesijní propaganda využívala ke glorifikaci vůdčích postav evropského protestantismu nejenom samotný obsah mýtu, ale současně kopírovala celou jeho strukturu. Můžeme tedy hovořit o vědomé obsahové i formální kontinuitě herkulovského mýtu.

Prostřednictvím několika sond do jednotlivých fází podoby héraa se v následujícím textu pokusím ukázat, že způsob alegorického zobrazení Herkula v protestantské literární a ikonografické tradici byl kompatibilní s klasickou strukturou mýtických příběhů.

1. Zrod a dospívání héraa

Okamžik zrodu zaujímá ve struktuře jakéhokoliv mýtu klíčovou úlohu, protože se jedná o scénu, v níž se projeví nevšední, nadlidské schopnosti budoucího héraa a jeho božské pověření. Hrdina tak ke svému hrdinství nedožívá na základě vlastní vůle a volby, nýbrž je ke své misi předurčen a pouze „naplňuje svůj předem daný příběh.“¹⁵ Motiv predestinace osudu héraa zaujímá centrální místo v jednom z oslavných tisků na Jindřicha IV. Navarského z pera Pierra Mathieua. Podle autora byl Jindřich – francouzský Herkules – zrozen pro dobro tohoto světa a pro pozvednutí uvažující slávy království.¹⁶

¹³ CAMPBELL, Joseph: *The Hero with a Thousand Faces*. Cleveland – New York 1964, s. 30.

¹⁴ Tamtéž, s. 315–364.

¹⁵ Tamtéž, s. 318–334.

¹⁶ MATHIEU, Pierre: *Henrie the Great (The Fourth of that Name) Late King of France and Navarre. His Trophies and Tragedie*. In: GROSART, Alexander B. (Hrsg.): *The Complete Works of Joshua Sylvester*. New York 1967, s. 239, řádek 25–27.

V případě Herkulova mýtu prokáže dětský hrdina ihned po svém narození své polobožské schopnosti zardoušením dvou hadů, kteří byli sesláni k jeho záhubě. Podle antické mytologie stála v pozadí tohoto útoku samotná bohyně Héra, toužící pomstít se svému manželovi Diovi za jeho přelétavost a intimní vztah s tírynthskou královnou Alkménou, jehož plodem byl právě Herkules. V protestantské mytologii měl motiv zrodu a dospívání zcela nezastupitelné místo. V rámci pečlivě budovaného obrazu vůdců evropské reformace bylo dětství a jinošství líčeno jako sled udivujících činů a gest, které prozrazovaly identitu vyvoleného hrdiny a ohlašovaly jeho budoucí misi. Epizoda boje zdánlivě bezbranného dítěte s obrovskými hady se tak stala součástí (sebe)prezentace hlavních politických osobností evropského protestantismu. V atmosféře vypjatého konfesijního napětí mohl být motiv hadů seslaných za účelem zavraždění héraa snadno vykládán jako alegorie katolického či jezuitského spiknutí namířeného proti budoucímu vůdci reformace. V kontextu krvavých náboženských válek ve Francii se taková interpretace příběhu vztahovala především k osobě Jindřicha IV., který byl v dětství několikrát vyobrazen jako Herkules rdousící holýma rukama dva obrovské hady.¹⁷ Zabití hadů však bylo chápáno pouze jako první zkouška před výzvami budoucnosti. V jednom z panegyrických tisků Jindřich Navarský ve čtyřech letech vítězí nad hadem, aby ve svých čtyřiceti přemohl nepřítele mnohem silnějšího a nebezpečnějšího, totiž lernskou hydru, symbol Katolické ligy.¹⁸ Detail upozorňující na stejnou symboliku nacházíme i u následníka anglického trůnu Jindřicha Stuarta, který byl podle dobových zpráv po svém narození v únoru 1594 slavnostně představen vyslancům evropských dvorů. Princ přitom spočíval na bohatě zdobeném dětském lůžku přikryt plédem, na němž byl vyší Herkulův příběh včetně jeho vítězství nad hady.¹⁹ Předurčení Jindřicha Stuarta k heroickému osudu řeckého mytologického hrdiny dokládá i oslavná latinská báseň Andrewa Melvilla (1545–1622) *Natalia*, v níž tento skotský protestantský teolog prorokuje čerstvě narozenému princovi úspěšné vykonání dvou úkolů zadáných Herkulovi, totiž zabití trojhlavého obra Géryóna a přemožení psa Kerbera a jeho vyvlečení z podsvětí na svět obývaný živými lidmi. Pointa básně spočívala ve ztotožnění Géryóna s katolickým Španělskem a Kerbera se samotným Římem. Jindřichu Stuartovi

¹⁷ Viz například *Henri IV – images d'un roi entre realite et mythe*. Pau 1992, s. 313–314.

¹⁸ MATHIEU, P.: c. d., s. 239, řádek 28–29.

¹⁹ WILLIAMSON, J. W.: *The Myth of the Conqueror – Prince Henry Stuart: A Study of 17th Century Personation*. New York 1978, s. 1–2.

tak byly Melvillem uloženy úkoly hodné samotného řeckého hérao, totiž vyvrácení evropského katolicismu.²⁰

Konečně v kontextu falcké rodové mytologie se epizoda z Herkulova dětství objevuje již u Fridricha I. ve druhé polovině 15. století.²¹ V případě Fridricha Falckého se k identické alegorii uchýlil Julius Wilhelm Zingref (1591–1635) ve svém francouzsko-latinském panegyriku vytištěném pod titulem *Emblematum Ethico – Politicorum Centuria*. Emblém znázorňuje novorozeného Herkula ležícího v kolébce a rdousícího dva útočící hady, přičemž krátký text pod obrázkem odkazuje na vznešený původ dítěte (= Fridricha Falckého) a vrozené hrdinské ctnosti předurčující novorozence k výjimečnému poslání.²²

Protestantská mytologie přirozeně nečerpala pouze z Herkulova mýtu. Výjimečnost odkazující ke slávě a pozdějším triumfům dítěte či jinocha tvořila základní stavební kámen většiny panegyrických textů i obrazových pramenů. Svou historickou hru *Jindřich VIII.* uzavírá William Shakespeare oslavou narození budoucí královny a spasitelky země Alžběty I. Božské požehnání k pozemské velikosti je naznačeno v úvodu scény („Heavens still moved about her“) a ihned poté nechává autor ústy arcibiskupa Cranmera vyřknout prorocství o heroickém osudu vladařky („Her foes shake like a field of beaten corn, And hang their heads with sorrow“) i o jejich neobyčejných ctnostech, jež se stanou vzorem pro ostatní panovníky („This royal infant ... She shall be A pattern to all princes living with her“).²³

Během svého dětství a jinošství budoucí hrdina obvykle poskytuje nepřetržitou řadu důkazů o svých nevšedních schopnostech, jež jsou předmětem úžasu okolí. Alžbětinský a raně Stuartovský intelektuál John Chamberlain například popisuje schopnosti ještě nedospělého Fridricha Falckého stavěné na odiv v průběhu rytířského turnaje a především mistrovství, s jakým mladík ovládal těžkého válečného koně, které bylo takové, že „žádný jiný jeho věku se mu nemohl rovnat“ („I never saw any of his age come near to him, in that exercise“).²⁴ Podobně benátský vyslanec na dvoře Jakuba I. zaznamenal v oficiální relaci o Jindřichu Stuartovi, že jeho duch

²⁰ MELVILLE, Andrew: *Principis Scoti-Britannorum Natalia*. Edinburgh 1594, s. 2.

²¹ ZEITELHACK, B. (Hrsg.): c. d., s. 238.

²² ZINGREF, Julius Wilhelm: *Emblematum Ethico-Policorum Centuria*, 1619, neustránkováno. Také viz HENKEL, Arthur – SCHÖNE, Albrecht (eds.): *Emblemata – Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*. Stuttgart 1967, s. 1641–1642.

²³ SHAKESPEARE, William: *King Henry VIII*. London 1778, s. 18.

²⁴ BIRCH, Thomas (eds.): *The Court and Times of James the First*. I. London 1849, s. 226.

směřuje ke slávě a že se dosud, a rozhodně ne v tomto století, nenašel nikdo, kdo by mladého prince převyšoval.²⁵

2. Hrdina jako válečník

Hrdina mýtu je zrozen k jedinému úkolu, kterým je zásadní metamorfóza světa či případně jeho spása. Tak jako Prométheus přinesl na zemi oheň a Ježíš zjevil lidem pravou víru, porazil Herkules v protestantské mytologii monstrum, jež bylo alegorií falešné církve. V zabítí lernské hydry, nemejského lva a obra Géryóna či ve zkrocení Kerbera byla obsažena symbolika změny, která spočívala ve vyvrácení církve Antikristovy a v restauraci pravé církve Kristovy. Herkules tak byl v protestantské mytologické tradici vítězem nad monstry a ohlašovatelem příchodu nového věku. Joseph Campbell ve své analýze klasických mýtů zároveň odhaluje mechanismus vítězství mýtického hrdiny, za jehož triumfem stojí znalost tajemství domněle nepřemožitelného nepřítele, které je zároveň jeho slabinou.²⁶ Martin Luther, *Hercules Germanicus*, porazil katolickou církev pomocí pouhého slova a písma, kterými poukázal na falešné základy Antikristova učení. Odhalení reformátorů legitimizovalo pozdější činy protestantských válečníků, protože jim propůjčovalo status bojovníků za pravou víru. Philip Sidney, Jindřich IV., Jindřich Stuart, Fridrich Falcký či Gustav Adolf tak v jistém smyslu zosobňovali jediného „mýtického Herkula o tisíce tváří,“ jenž byl předurčen ke konečnému triumfu, navzdory předčasné smrti řady světských vůdců evropského protestantismu.

Protože již od dob rané reformace byla protestantská propaganda založena na rétorice boje a triumfu v zápase s papežstvím, stal se Herkules-válečník nejčastěji tematizovaným a využívaným symbolem heroických ctností, přičemž většina zobrazení zachycovala mýtického reka v průběhu plnění jednoho nebo několika z dvanácti úkolů. Kniha emblémů *Minerva Britannia* (1612) Henryho Peachama například zachycuje Herkula s kyjem, oděného do lví kůže (symbolika vítězného zápasu s nemejským lvem) a třímajícího v ruce jablka ze zahrady Hesperidek (viz obr. 1).²⁷ Stejný topos Herkula nacházíme rovněž v alegorických scénách tvořících doprovodný program rytířských

²⁵ Public Records Office, *Calendar of state papers and manuscripts, relating to English affairs, existing in the archives and collections of Venice*. XII. (1610–1613), s. 409.

²⁶ CAMPBELL, J.: c. d., s. 337.

²⁷ PEACHAM, Henry: *Minerua Britannia or A garden of heroical deuises*. London 1612, s. 36, G2.

turnajů říšských protestantů v předvečer třicetileté války²⁸ nebo v kontextu oslav a her konaných v průběhu svatební cesty Fridricha Falckého a Alžběty Stuartovny (Falcké) z Londýna do Heidelbergu v roce 1613.²⁹ Identifikace mýtického válečníka s konkrétními dobovými hrdiny však zároveň narážela na jistá omezení, která vyplývala z toho, že řada osobností předurčených k vykonání herkulovského činu buď zemřela předčasně (Jindřich Stuart), nebo ve svém úkolu neuspěla (Fridrich Falcký), popřípadě padla na samém počátku své mise (Philip Sidney). Specifický příklad představovali Jindřich Navarský, který konvertoval ke katolictví, a Alžběta I., která jakožto žena nebyla do herkulovského mýtu zahrnuta. Nejsilněji proto byla ikonografická tradice Herkula-válečníka využita v souvislosti s oslnivými vojenskými úspěchy švédského krále Gustava Adolfa ještě před jeho smrtí uprostřed vřavy lützenkého bojiště.

Propagandistická kampaň ospravedlňující vojenský vpád švédských vojsk na říšské území se uchylovala nejčastěji k rytinám doprovázeným krátkými vysvětlujícími texty. Nejvýrazněji byl motiv antického reka zpracován v rytině distribuované v němčině pod titulem *Schwedischer Hercules* (viz obr. 2). Leták odkazuje k jednomu z dvanácti úkolů, které měl Herkules vykonat ve službách mykénského krále Eurysthea, totiž k boji hrdiny s hydrou, obludou s hadím tělem a devíti dračími hlavami, z nichž jedna byla nesmrtelná. Podle řecké báje žila hydra v bažinách u města Lerna v Argolidě a sužovala celou zemi. Hydra na rytině však představuje alegorii katolické církve utlačující protestantskou víru v říši. K jejímu zničení byl povolán švédský Herkules – Gustav Adolf, opásaný kůží nemejského lva a vyzbrojený kyjem přehozeným přes pravé rameno.³⁰

Vedle dobové ikonografie byla herkulovská tematika ve vztahu ke Gustavu Adolfovi intenzivně rozvíjena i v beletrii a oslavných tiscích. Z četných textů využívajících postavy Herkula ke glorifikaci švédského krále vyniká pře-

²⁸ Viz například alegorický průvod hrdinů u příležitosti rytířského turnaje ve Stuttgartu. VAN HULSEN, Esaias – MERIAN, Mathäus: *Repraesentatio der Furslichen Auffzug und Ritterspil, die Kupferstichfolge von 1616*. Tübingen 1979, s. 99, obr. 51. Ed. KRAPE, Ludwig – WAGENKNECHT, Christian. Faksimilie tisku z roku 1616.

²⁹ *Beschreibung der Reiss: Empfahung dess Ritterlichen Ordens: Vollbringung des Heyraths: und gluecklicher Heimfuehrung: Wie auch der ansehnlichen Einfuehrung, gehltenen Ritterspiel und Frewdenfests. Des Durchleuchtigsten, hochgebornen Fuersten und Herrn Herrn Friderichen dess Fuenften, Pfaltzgraven bey Rhein, dess Heiligen Roemischen Reichs Ertztruchsessen und Churfuersten Hertzogen in Bayern etc. Mit der auch durchleuchtigsten, hochgebornen Fuerstin und koeniglichen Princessin Elizabethen dess Grossmechtigsten Herrn Herrn Iacobi des Ersten Koenigs in GrossBrittannien Einigen Tochter. In Gotthardt Voegelins Verlag. 1613, s. 178.*

³⁰ *Schwedischer Hercules, daß ist: Trost und Frewde der Frommen, und getroste zuversicht der Göttlichen instehender Errettung. 1631.*

devším elegie *Des grossen Gustav-Adolfen Ebenbild* (1633) z pera Georga Rodolpha Weckherlina (1584–1653), která ztvárňuje tradiční topos Herkula v protestantské propagandě. Kromě konfesijní tematiky však Weckherlinův text zároveň rozvíjí i starší tradici Huttenova romantického nacionalismu volajícího po obnovení slávy starověké Germánie. Gustav Adolf je tak vzýván jako osvoboditel církve i spasitel utlačovaného národa, jemuž je bráněno na cestě k velikosti. Tento úkol je hoden pouze poloboha/poločlověka nadaného obrovskou silou a obdarovaného nadpozemskými schopnostmi:

„Denn du, wie Hercules, nachdem dein Lauf vollendet,
Sollst werden dieser Welt, die dein nicht werth, entwendet,
So hoch wird seyn das Werk, zu machen Deutschland frei.
[...] Ganz Meissen, Thüringen, ganz Sachsen, Hessen, Franken, Pfalz,
Schwaben, Schlesien und Elss ihm all danken,
Dass sie durch ihn nun frei von Leid und Dientsbarkeit.“³¹

Obraz Gustava Adolfa jako Herkula, jenž pomocí hromu a silou svého kyje dobývá (říšská) města sužovaná tyranii katolického Španělska (*Ibis Ibera*), tvoří jeden z ústředních motivů velkolepého neolatinského textu českého humanisty, předbělohorského mistra na pražské univerzitě a pobělohorského exulanta, Václava Klementa Žebráckého (Venceslaus Clemens, 1589–1636) *Gustavidos libri IX*. V tomto díle je Gustav Adolf představen mimo jiné jako trojjediný hrdina války, Herkules, Alcides a Achilles, jehož činy jsou posvěceny bohem a budou zvěčněny dějinami.³²

I po smrti švédského krále zůstal topos Herkula-válečníka pevnou součástí nekonečné řady elegií a oslavných tisků. Neolatinský básník a profesor v Altdorfu Michael Virdung (1575–1637), který několik let pobýval v Čechách jako pedagog ve službách rodu Smiřických, spatřuje v Gustavu Adolfovi, podobně jako Václav Klement Žebrácký, ztělesnění spojených schopností nového Herkula, nového Atlanta a nového Alexandra („En

³¹ WECKHERLIN, Georg Rodolph: *Des grossen Gustav-Adolfen u. f. w. Ebenbild, Zu glorwürdigstem und unvergänglichem Gedächtniss Seines so schnellen als hellen Lebenslaufs*. 1633, s. 96, 106.

³² „O Tu Bellorum DOMINI fortissime gestor Magne triumphator lux aevo debita nostro! Numinis et Fati pro quo stat certa voluntas Urbicape Alcide, Troiae expugnator ACHILLE! Salve mortali vestitum corpore Numen! O Salve! Seri referent tua facta Nepotes Vox Evangelii dum per Te asserta sonabit!“ CLEMENS, Vencelaus: *Gustavidos libri IX.: Quibus Gustavi II. veré magni & Augusti, Suecor. Gothor. Vandalor. &c. Regis Serenissimi, Victoriarum heroicarum, rerumque per Germaniam gestarum Series carmine Heroico narratur*. Leiden 1632, Kniha 2, s. 30.

Herculem! En Atlantem, cujus vertice vel humeris coelum istud fulciatur!“).³³ Stejný motiv rozpracoval francouzský hugenot Evurtius Jollyvet (1604–1662), v jehož díle je Gustav Adolf označován jako *Herculeus Princeps* a *Alcides Suecus*.³⁴ Konečně luteránský teolog Balthazar Voidius (1592–1654) ve svém žalozpěvu zdůrazňuje nad imaginárním hrobem Herkula–Gustava Adolfa, že triumf v boji byl věrným soupeřníkem jeho života a neopustil ho – vzhledem k protestantské interpretaci bitvy u Lützenu jako vítězství – ani na jeho konci.³⁵

3. Smrt hrdiny a vstup mezi bohy

Podobně jako zrození je i okamžik smrti, v němž se koncentruje celý smysl života mytologického hrdiny, nadán symbolickým významem. Skon héra je vždy spektakulární a výjimečný a tvoří tak organickou součást mýtu a jeho přirozený vrchol, protože se jedná o rozhodující scénu pro uchování budoucí paměti. Bez zaznamenání okamžiku odchodu hrdiny z tohoto světa proto zůstává mýtus neúplný a postrádá základní díl své struktury.³⁶ Smrt héra má zásadní význam pro celý svět, a proto nikdy nezůstává nepovšimnuta. Ve chvíli posledního vydechnutí Philipa Sidneyho chvějící se stromy zasténaly a spustily nářek nad jeho skolem, lesní zvěř s lítostí oplakávala jeho smrt a ptáci ladili svůj žalozpěv („The bending trees expressed a groan And sighed the sorrow of his fall; The forest beasts made ruthful moan; The birds did tune their mourning call“). Ve stejné chvíli bájný pták Fénix shořel a jeho popel byl roznesen větrem („Fired the Phoenix where she laid, Her ashes flying with the wind“).³⁷ Po vraždě Jindřicha IV. Navarského svět strnul a bílý den se obrátil v černou noc.³⁸

V momentu smrti se zhmotňují ctnosti hrdiny a jeho kvality a schopnosti zazáří nejsilnějším světlem. Herkules v nesmírných bolestech, které

³³ VIRDUNG, Michael: *Alexander Novantiquus, sive magni Gustavi Adolphi, Gothorum, Svecorum Vandalorumq. modo reis gloriosissimo*. Altdorf 1633.

³⁴ JOLLYVET, Evurtius: *Fulmen in Aquilam seu Gustavi Magni, serenissimi Svecorum, Gotthorum, Vandalorum Regis...Bellum Sueco-Germanicum. Heroico-Politicum Poema*. Paris 1636, s. 38, 40.

³⁵ VOIDIUS, Balthasar: *Erst-jährliche Klag- und Ehren Bedechtnis: Das aller Durchleüchtigsten, hochgeborne Fürsten, Großmechtigsten Herrn, und Glorwürdigsten Heldens von Mitternacht: Gustavi Adolphi*. Elbing 1633, s. G4.

³⁶ CAMPBELL, J.: c. d., s. 356–364.

³⁷ *The Phoenix Nest. Built up with the most rare and refined workes of Noble men, worthy Knights, gallant Gentlemen, masters of arts, and braue schollers*. London 1593, s. 7.

³⁸ MATHIEU, P.: c. d., s. 243, řádek 439.

mu způsobuje šířící se jed, sám zbuduje vlastní hranici a prosí přátele o její zažehnutí. Láska k hrdinovi a strach z jeho odchodu jim v tom však brání. Teprve Filoktétés splní Herkulovo poslední přání. V životopise Philipa Sidneyho zaznamenal Fulke Greville smrt svého přítele i následující epizodu, která se měla stát završením sidneyovského mýtu. Když smrtelně zraněného sira Philipa odnášeli z bojiště u Zutphenu, trpěl strašlivou žízň. Přiložili tedy k jeho rtům láhev s vodou. V tom okamžiku však sir Philip spatřil vojáka, jenž naposledy hodoval u stejné hostiny a jehož oči prosily o hlt vody. Sir Philip odtrhl láhev od svých úst a podal ji umírajícímu vojákovi se slovy: „tvá potřeba je větší nežli moje“ („Thy necessity is yet greater than mine“). Skutečnost, že Grevillem popsaná scéna se pravděpodobně neudála, neměla pro konstrukci mýtu žádný význam. Její důležitost spočívala v symbolickém ztotožnění Philipa Sidneyho se samotným Alexandrem Velikým, o němž je zaznamenána stejná příhoda, i s ctnostmi skutečného aristokrata a rytíře alžbětinské doby.³⁹ Předsmrtný heroismus byl zabudován rovněž do mýtu Jindřicha Stuarta, který, již umírající a zcela slab, opanoval vůli své tělo a vyzval k tenisovému utkání – symbolu posledního zápasu héra – Mořice Oranžského. Přihlížející diváci hlasitě vyjadřovali svůj strach, neboť princ vyhlížel hrozně nemocen a jeho tvář byla pokryta bledým odstínem smrti.⁴⁰

Mýtičtí hrdinové často přijímají smrt z rukou nepřátel, nad nimiž vždy triumfovali. Do této kategorie patří skon Philipa Sidneyho a Gustava Adolfa, kteří po řadě oslnivých vítězství nad katolickým nepřítelem naplnili svá poslání, a jejich smrt v bitevní vřavě byla božskou odměnou a vysvobozením z vězení pozemské existence. Hrdina je však obvykle v boji nepřemožitelný, proto se nepřátelé usilující o jeho smrt musí zpravidla uchýlovat ke zradě. Herkules, jenž zbavil svět monster, se stává obětí lsti jednoho z nich. Prostřednictvím vlastní Herkulovy ženy Déianeiry kentaur Nessus héra otráví svou krví a připraví ho tak o život. Protože Herkules předtím kentaura zabil svým jedovatým šípem namočeným v krvi hydry, je to v přeneseném smyslu právě ona, kdo Herkula přemůže, i když je sama předtím hrdinou zabita. Hydra – alegorie Říma – rovněž pomocí intrik zabíjí i Herkuly bojující za pravou víru. Motiv papeženecké zrady zazníval především v žalozpěvech na Jindřicha IV. Navarského. *Hercules Gallicus*, ochránce francouzských hugenotů, zůstává neporažen na bojišti, avšak v roce 1610 podléhá katolickému spiknutí a umírá zasažen dýkou fanatického katolíka, pohrobka Katolické ligy a mýtické hydry.⁴¹ O dva roky později ulpívá podezření z předčasného

³⁹ GREVILLE, Fulke: *Life of Sir Philip Sidney*. Oxford 1907, s. 129–130.

⁴⁰ WILLIAMSON, J. W.: c. d., s. 154.

⁴¹ MATHIEU, P.: c. d., s. 241, řádek 205–206; s. 242, řádek 378–380.

skonu Jindřicha Stuarta na papežencích a jezuitách, kteří prostřednictvím otravy mohli usilovat o smrt budoucího hérao předurčeného k jejich vlastní zkáze.⁴² Herkulům protestantského světa je tak přichystán stejný osud, jaký stihl Herkula antického. Nepřítel, ač pronásledován či dokonce zničen, se podílí pomocí lsti na smrti hrdiny.

Po svém skonu vstupuje mýtický hrdina na nebesa a stává se součástí věčného světa bohů. Tato pocta symbolizuje odměnu za pozemské činy a zároveň je aktem zvěčnění a nesmrtnosti. Podobně jako v příběhu antického Herkula, jemuž je vyhrazeno místo na Olympu, tvořil vstup mezi bohy rovněž závěrečnou scénu protestantského mýtu. Jeho završení bylo obvykle literárně vtěleno do specifického žánru žalozpěvu. Rozbor elegických textů reagujících na smrt hrdiny jasně ukazuje, že motiv zvěčnění a vstupu na nebesa tvořil nedílnou součást protestantské mytologie. V nesčetných žalozpěvech na heroickou smrt sira Philipa Sidneyho je tematika uvedení mezi bohy dominujícím prvkem. V jedné z elegií vytištěné ve sborníku *The Phoenix Nest* (1593) líčí autor smrt Sidneyho jako zaslouženou a jedinou možnou odměnu za heroický život, neboť hrdina je příliš cenný pro pozemský svět, proto ho Bůh povolává na nebesa, která bude obývat s ostatními božskými bytostmi („That God thee gave, who found it now too dear For this base world, and hath resumed it near To sit in skies, and sort with poweres divine“).⁴³ V jiném epitafu nacházíme motiv triumfu nad samotnou smrtí, jenž Sidneymu umožnil vstup na nebesa („Death slew him not, but he made death his ladder to the skies“), zatímco v další elegii je Sidney povolán mezi bohy, aby se setkal se samotným Martem.⁴⁴ Také Jindřichu IV. Navarskému smrtelné rány dýkou zajistily nesmrtnost a francouzský Herkules, klenot nebes, splynul s hvězdami.⁴⁵ Podobně Jindřich Stuart v epitafu Joshui Sylvestra *Lacrymae lacrymarum* svou předčasnou smrtí dosahuje zbožštění („Hee wedds his Saviour“) a věčné slávy. Zároveň Sylvester naznačuje, že mladý princ bude žít ve svých nástupcích („His vertues cannot dye ... His goodly Body shall more glorious Rise“), kteří jeho dílo dokonají.⁴⁶ V řadě elegií se jejich autoři inspirovali obrazy užitymi v dřívějších žalozpěvech na Philipa Sidneyho. Stejně jako elegie v *The Phoenix Nest* z roku 1593 také John Taylor o dvě desetiletí později v ža-

⁴² WILLIAMSON, J. W.: c. d., s. 161, 167–168.

⁴³ *The Phoenix Nest*, c. d., s. 9.

⁴⁴ Tamtéž, s. 11; WHETSTONE, Georgie: *Sir Philip Sidney, his honorable life, his valiant death, and true vertues*. In: COLAIANNE, A. J. – GODSHALK, W. L. (eds.): *Elegies for Sir Philip Sidney*. New York 1980, nestránkováno.

⁴⁵ MATHIEU, P.: c. d., s. 244, řádek 626–633.

⁴⁶ SYLVESTER, Joshuah: *Lacrymae lacrymarum*. In: GROSART, A. B. (eds.): *The Complete Works of Joshuah Sylvester*. New York 1967, s. 278.

lozpěvu *Great Brittain, all in Blacke* vysvětluje skon Jindřicha Stuarta tím, že země nebyla hodna tohoto hrdiny nevšedních ctností a schopností („Thus God, accounting him too good for Earth“), a proto byl povolán na nebesa, kde králové i knížata, světcí i mučedníci nepřetržitě zpívají hymny králi králů („Kings, and Princes, Saints, and Martyrs sings continuall Anthemes to the King of Kings“).⁴⁷ Konečně stejné pocty se dostává Gustavu Adolfovi v elegii německého básníka Georga Rodolpha Weckherlina. Triumf nad habsbursko-katolickou tyranii přinese švédskému králi, stejně jako bájnému antickému hrdinovi, nesmrtelnost. Tak jako byl Herkules po své smrti vyzdvižen mezi bohy za své zásluhy a osobní oběti ve prospěch lidstva, také Gustav Adolf se jako pravý Herkules odebral na nebesa, na nichž jasné září jako nová severní hvězda („Als wahrer Hercules dem Himmel zu gefahren, Da er denn leuchtet klar, ein neues Nordgestirn“).⁴⁸ Akt posmrtného nanebevstoupení však zároveň znamená porážku smrti a triumf věčného života, protože členství v klubu bohů hrdinovi zajišťuje faktickou nesmrtelnost. Logika této skutečnosti Weckherlinovi neunikla a přiměla ho ke zvolání, že Gustav Adolf nemůže být mrtev, neboť bohové neumírají („Dan diser Held nicht tod; kein mensch kont ihn ja tödten, Die Götter sterben nicht“).⁴⁹

Smrt Gustava Adolfa v krvavé bitvě u Lützeny neznamenala přerušení kontinuity herkulovského mýtu v protestantské propagandě a literární produkci. V panegyrickém tisku Johannese Freinsheima (1608–1660) *Teutscher Tugentspiegel* vystupuje jako následník švédského Herkula Bernarda Sasko-Výmarský (1604–1639). Politicko-konfesijní konflikt však ve Freinsheimově díle představuje již spíše pouhou kulisu sloužící jinému hlavnímu účelu – dynastické apoteóze a glorifikaci Bernarda Sasko-Výmarského. V samostatné části svého poměrně rozsáhlého textu zakotvuje autor genealogii saských knížat v herkulovském mýtu, přičemž hlavním smyslem tohoto postupu je zdůraznit existenci přímé rodové linie spojující Herkula, vládce germánských kmenů bojujících proti Římu a saská knížata. Před očima čtenáře tak defilují slavné postavy germánského dávnověku a německé historie potvrzující nepřerušenu kontinuitu herkulovských ctností a vůdcovských kvalit, které vrcholí právě osobností Bernarda Sasko-Výmarského.⁵⁰

⁴⁷ TAYLOR, John: *Great Brittain, all in Blacke. For the incomparable losse of Henry, our late worthy Prince*. London 1612, s. B4.

⁴⁸ WECKHERLIN, G. R.: c. d., s. 130.

⁴⁹ WECKHERLIN, G. R.: *Gedichte*. II. Darmstadt 1968, s. 272.

⁵⁰ FREINSHEIM, Johannes: *Teutscher Tugentspiegel, der Gesang von dem Stammen und Thaten deß alten und neuen Teutschen Hercules. An den Durchleuchtigen Hochgebornen Fürsten und Herren, Herren Bernharden, Hertzogen zu Sachsen, Gülich Cleve und Berg*. Strasbourg 1639, s. O1.

Podobně jako většina jiných textů z této kategorie také *Teutscher Tugentspiegel* využívá mnohovýznamových slovních spojení a obrátů. Titulace Bernarda Sasko-Výmarského jako nového německého Herkula naznačuje převzetí herkulovského úkolu po Gustavu Adolfovi a zároveň se hlásí k luteránské ikonografické tradici, ve které byl Martin Luther zobrazen Hansem Holbeinem jako *Hercules Germanicus*. V poslední fázi třicetileté války byl herkulovský motiv ještě doplněn o Jiřího Hesenského, a to v chvalozpěvu Johanna Balthasara Schuppa *Hercules Togatus*.⁵¹

Ve způsobu vizuální reprezentace hlavních postav evropského protestantismu je tak obsažena idea kontinuity a nekonečného opakování mýtu. Struktura příběhu antického Herkula je kopírována v mýtech Herkulů raného novověku, Philipa Sidneyho, Jindřicha IV. Navarského, Mořice Oranžského, Jindřicha Stuarta, Fridricha Falckého, Gustava Adolfa a Bernarda Sasko-Výmarského. V kontextu protestantské propagandy tito hrdinové zosobňují jedinou mytickou bytost „o tisíci tvářích“ – polobožského Herkula povoláného na svět k zápasu s monstry. V díle Johannese Freinsheima je tak antický Herkules pouze prvním z celé řady následujících Herkulů – „O Vatter grosser Helden“.⁵²

Argumentace ve prospěch protestantské strany však byla pouze jedním, i když nejdůležitějším rysem výše zmíněných tisků. Především texty z pera Johannese Freinsheima a Johanna Balthasara Schuppa již stojí svým charakterem mezi renesančním a barokním literárním stylem a mezi renesanční a barokní vizuální reprezentací Herkula. *Virtus heroica*, prezentovaná ve spojitosti s antickým hrdinou, neměla již význam pouze v kontextu boje proti katolické a habsburské tyranii, ale také v kontextu paralelního procesu zrodu hobbesiánského Leviatana, centralizovaného, byrokratického protomoderního státu. Postava Herkula v barokní literatuře tak tvoří součást mocenské symboliky sloužící nejenom k oslavě vládnoucí dynastie a světské moci knížete, ale rovněž k oslavě státu. S Herkulem – světským vládcem již nejsou spojovány pouze síla a válečnické umění, ale stále více také vzdělanost, barokní zbožnost a panovnické ctnosti jako kvalifikační předpoklady k absolutní vládě. Tento posun je částečně patrný u obou výše zmíněných autorů, avšak vrcholného rozvoje dosahuje až v pozdějším období. K typickým příkladům barokní metamorfózy herkulovského motivu patří obraz císaře

⁵¹ SCHUPP, Johannes Balthasar: *Hercules Togatus Sive de illustrissimo celsissimosque heroe domino Georgio II. Cattorum Landgravio Comite In Cattimaleboco, Decia, Zigenhaina & Nidda, &c. Pacificatore pio & prudentissimo*. Marburg 1640.

⁵² FREINSHEIM, J.: c. d., s. B1.

Leopolda a habsburské dynastie vytvořený slezským luteránem Casparem von Lohensteinem v jeho dramatu *Sophonisbe*.⁵³

Přibližně od počátku 17. století sílila v textech kalvínské i luteránské konfesijní provenience rovněž tendence k využívání postavy Herkula jako symbolu bojujícího, trpícího a obětujícího se Krista. Ilustrace Kristova mučednictví prostřednictvím herkulovské alegorie měla pravděpodobně souvislost jak s obnovenou zbožností barokní Evropy, tak s častým zobrazováním Herkula jako Krista v potridentské katolické literatuře. Jedním z nejznámějších příkladů křesťanské typologie Herkula a zároveň heroické interpretace Krista bylo známé dílo Pierra de Ronsarda *Hymne de l'Hercule Chrestien* (1571), jehož dopad byl patrný také v protestantském písemnictví.⁵⁴ Mimo jiné nacházíme Ronsardův vliv v knize emblémů reformního kazatele z Hanau Heinricha Oraea, ve které Herkules vystupuje jako *homo Christianus*, nebo také v raném díle puritánského básníka Johna Milтона *On the Morning of Christ's Nativity* (1629).⁵⁵ Křesťanské ctnosti v kombinaci s patriotickým patosem byly rovněž předmětem nejslavnější básně švédského humanisty Georga Stiernhielma (1598–1672) *Hercules*. V díle, dokončeném v rukopise v průběhu důležitého roku 1648 (tiskem 1658), Stiernhielm využil známého motivu Herkulovy volby mezi Rozkoší (Lusta) a Ctností (Dygd), aby demonstroval situaci Švédska – nově zrozené protestantské velmoci – na konci třicetileté války. Herkules je v básni zosobněním mladého švédského šlechtice a v přeneseném smyslu celého Švédska, vzhlížejícího se v lesku slavných vítězství třicetileté války a nově nabyté mezinárodní důležitosti a moci. Prostřednictvím Herkulovy volby Stiernhielm nabádá mladou generaci švédské aristokracie, aby nepropadala zahálce a marnivosti, ale navázala na činy předků a na jejich

⁵³ VON LOHENSTEIN, Caspar: *Sophonisbe*. Breslau 1689.

⁵⁴ K problematice pozdně renesančního a barokního obrazu Krista SPARN, Walter: *Hercules Christianus. Mythographie und Theologie in der frühen Neuzeit*. In: KELLY, Walther (Hrsg.): *Mythographie der frühen Neuzeit. Ihre Anwendung in den Künsten*. Wiesbaden 1984, s. 73–103.

⁵⁵ ORAEUS, Heinrich: *Aeroplastes theo-sophicus sive eicones mysticae*. Frankfurt am Main 1621, č. 27; MILTON, John: *On the Morning of Christ's Nativity and other poems*. London 1987. Srov. také reakci na propojení antické mytologie a křesťanské teologie v GOCKEL, Balthasar: *Heidnische Poeterey, Christlich corrigiert und verbessert, also unnd der gestalt, daß der Götter Namen 1. Dem rechten wahren Gott nicht sollen gegeben werden: 2. Deren nicht soll zu ihrer und anderer Ehre und Ruhm gedacht werden: Sonderlich 3. Kein Christ bey deren schweren soll: Auß Gottes Wort, Denen alten Kirchenlehrern, Historischreibern, Lutheranern, Papisten, Calvinisten, etc.* Tübingen 1647.

patriotický odkaz a využila ojedinělé historické situace k vybudování silného a kulturně vyspělého Švédska.⁵⁶

V posledních fázích třicetileté války a po jejím skončení se v některých literárních zpracováních herkulovské problematiky objevují, vedle barokního pietismu a oslavy absolutistického vládce, také silné rysy ekumenismu. Z českého pohledu se jako nejzajímavější takto zaměřené dílo může jevit objemný barokní román Andrease Heinricha Bucholtze (1607–1671) *Des Christlichen Teutschen Groß-Fürsten Herkules und der Böhmischen Königlichen Fräulein Valiska Wunder-Geschichte*. V textu vystupuje jako nejlepší přítel německého Herkula český následník trůnu Ladislav, který mu pomáhá osvobodit italská města Ravennu, Padovu a Mantovu. Partnerství v boji, a prostřednictvím české princezny i v lásce, evokuje existenci pevného pouta mezi německými a českými zeměmi jako stabilizátoru politických poměrů po třicetileté válce. Román však zároveň oslavuje Svatou říši římskou a říšský patriotismus jako jednotící hodnotu překonávající veškeré konfesijní rozdíly. Tuto významovou rovinu celého díla posilovala i skutečnost, že Bucholtz, ač luterán a správce městské církve v Braunschweigu, věnoval svůj text císaři Leopoldovi a habsburské dynastii.⁵⁷ Právě Bucholtzův román již předznamenal nové, převážně nadkonfesijní zpracování herkulovského motivu v evropské literatuře.

⁵⁶ STIERNHJELM, Georg: *Herkules*. Stockholm 1951. Hrsg. Sven LJUNGBERG. K rozboru básně rovněž GUSTAFSON, Alrik: *A History of Swedish Literature*. Minneapolis 1961, s. 88–90.

⁵⁷ BUCHOLTZ, Andreas Heinrich: *Des Christlichen Teutschen Groß-Fürsten Herkules und der Böhmischen Königlichen Fräulein Valiska Wunder-Geschichte* I–II. Bern – Frankfurt am Main 1973, 1975. Faksimilie vydání z roku 1659 (I. díl) a 1660 (II. díl) vytištěného v Braunschweigu.

obr. 2

Schwedischer Herkules

(Harms, Wolfgang: *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhundert*. II. (Historica). Tübingen 1997, s. 348.)

RESUMÉ*TISÍC TVÁŘÍ HRDINY:**HERKULES V PROTESTANTSKE LITERARNÍ A IKONOGRAFICKÉ TRADICI
A PROPAGANDĚ*

Uplatnění symboliky antické mytologie patřilo k základnímu argumentačnímu arzenálu v kontextu konfesijní a politické polemiky raného novověku. Na základě teorie amerického religionisty Josepha Campbella studie analyzuje literární a obrazové zpracování příběhu Herkula a uplatnění archetypální struktury mýtu v protestantské propagandě před a v průběhu třicetileté války. Text rovněž dokumentuje přesun důrazu od obrazu Herkula jako válečníka k obrazu Herkula jako symbolu barokní zbožnosti a moudré vlády.

SUMMARY*THE HERO WITH A THOUSAND FACES:**HERCULES IN LITERARY AND ICONOGRAPHIC TRADITION AND PROPAGANDA
OF EARLY MODERN EUROPEAN PROTESTANTISM*

The symbolic message as encrypted in Greek and Roman mythology was used and misused abundantly in the context of early modern confessional and political propaganda. Based upon theory once formulated by the American religionist and anthropologist Joseph Campbell the study is concerned with the archetypal structure of Hercules myth as applied in Protestant propaganda on the eve of and during the Thirty Years War. At the same time, the article illustrates the shift in protestant literary tradition and iconography from Hercules as a symbol of war and heroic deeds to Hercules as an embodiment of Baroque piety and wise government.

doc. Jaroslav Miller, M.A., Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

„SLOVOU A JSOU ONY NÁS VŠECH VELIKÉ MATKY.“

PORODNÍ BÁBY A JEJICH ROLE V RANĚ NOVOVĚKÉ SPOLEČNOSTI*

Hana Matějková

Těhotenství a porod patří nesporně k jednomu z hlavních předělů v životě ženy. Dnes si jejich průběh téměř nedokážeme představit bez pravidelného lékařského dozoru, ultrazvuku a bez asistence lékaře/lékařky, zdravotnického personálu a řady přístrojů během porodu. Ten většinou probíhá v nemocnici, pod stálým dohledem a často i za přítomnosti otce dítěte. Odhlédneme-li od samotných přístrojů, jež jsou výsledkem překotného technického vývoje v průběhu 20. století, často si ani neuvědomujeme, jak relativně mladý model porodu za dozoru lékaře v nemocnici vlastně je. K jeho postupnému rozšíření dochází až v průběhu 18. a především pak 19. století.

Po dlouhá staletí byla starost o těhotnou, rodičku a šestinedělku vnímána jako specificky ženská doména, stejně jako těhotenství a porod samotné. Vznik nového života a jeho vývoj v matčině lůně byl zahalen rouškou tajemství a dlouhou dobu tabuizován, mužům do tohoto světa nepříslušel přístup. Vyvrcholení devět měsíců trvajících očekávání potomka, porod, pak nebyl jako dnes ryze individuální záležitostí rodičky, právě naopak. Kolem nastávající matky se utvářelo ženské společenství,¹ které se jí mělo stát oporou během její těžké hodinky. Pomyslným vrcholem tohoto společenství byla porodní bába, vnímaná a uznávaná jako nesporná autorita.²

* Studie vznikla s podporou grantu SGS č. FF_2010_044 Kontinuita, inovace a zrod moderní společnosti.

¹ K ženskému společenství a jeho významu v průběhu porodu srov. GÉLIS, Jacques: *Die Geburt. Volksglaube, Rituale und Praktiken von 1500–1900*. München 1989, s. 157–176; LABOUIE, Eva: *Andere Umstände. Eine Kulturgeschichte der Geburt*. Köln – Weimar – Wien 1998; Táž: *Weibliche Hilfgemeinschaften. Zur Selbstwahrnehmung der Geburt durch Gebärende und ihre Hebammen in der ländlichen Gesellschaft der Vormoderne (16.–19. Jahrhundert)*. In: JEKUTSCH, Ulrike (Hrsg.): *Selbstentwurf und Geschlecht*. Würzburg 2001, s. 13–32.

² Česká odborná historická produkce se tématem raně novověkých porodních bab dosud nezabývala ve větší míře. Krátké pasáže o porodních bábách jsou obsaženy především v kapitolách monografií a v článkách, zabývajících se problematikou těhotenství, porodu a křtu v 16. a 17. století (tyto práce pak vznikají od sklonku devadesátých let 20. století). Srov. MELKESOVÁ, Miroslava: „...*ku pomoci a odlehčení těžkých trápení těhotných paní...*“ *Lékařské knihy a porodnické instrukce 16. století*. Historický obzor, 10, 1999, s. 122–128; Táž: *Křtiny a úvod ve venkov-*

Povolání porodních bab patří k těm nejstarším a jeho tradice sahají až do období starověku. Významných změn doznalo teprve v průběhu raného novověku, kdy začalo být ve městech kontrolováno a regulováno výnosy světské i církevní vrchnosti. Na venkově se ovšem i nadále udržovaly tradiční postupy zakotvené v lidovém léčitelství. Osvícenské 18. století s sebou pro porodní báby přineslo konkurenci v podobě akademicky vzdělaných lékařů-porodníků, kteří postupně narušovali jejich monopol na péči o ženy v těhotenství, při porodu a v šestinedělí a snažili se je podrobit svému dozoru a dokonce i výuce. Rozhořel se tzv. kompetenční spor³ mezi porodními bábami a lékaři, konflikt vycházející z konfrontace staleté kontinuity, reprezentované obrovskými praktickými znalostmi a vlastními zkušenostmi porodních bab, a nově se rodícího vědního oboru porodnictví, jehož představitelem je akademicky vzdělaný muž-lékař s teoretickými znalostmi anatomie a fyzio-

*ském prostředí raného novověku. Historický obzor, 14, 2003, s. 262–276; Táž: „...skrze něž Pán Bůh svět, církev i nebe množí...“ Raněnovověké venkovské šestinedělky, porodní báby a kmotry. In: ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRANÍKOVÁ, Jana (edd.): Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zaseti historiografie. (Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.–28. dubna 2006). Pardubice 2006, s. 263–291; BŮŽEK, Václav: „Tý naděje budou každý čtyři neděle“. Těhotenství očima šlechty na prahu novověku. Dějiny a současnost, 3, 2001, s. 8–13; BŮŽEK, Václav – HRDLÍČKA, Josef – KRÁL, Pavel – VYBÍRAL, Zdeněk: Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku. Praha – Litomyšl 2002; LENDEROVÁ, M.: Od magie k porodnici: Porod a porodnictví v období novověku. Mezioborové přehledy. Supplementum: Gynekologie – Perinatologie, 2, 2003, s. 26–31. Z etnografického hlediska se problematikou těhotenství, porodu a šestinedělí zabývá NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: Porodní babičky v Čechách a na Moravě. Folia Ethnographica, 33, 1999, s. 79–87; Táž: Narození a smrt v české lidové kultuře. Praha 2004. Z pohledu lékaře se na vývoj porodnictví zaměřil DOLEŽAL, Antonín: Od babictví k porodnictví (dále jen *Od babictví k porodnictví*). Praha 2001. Ve dnech 8.5.–31.8. 2009 proběhla v Národním muzeu v Praze výstava Evropa, kolébka vědeckého porodnictví. K výstavě byl vydán katalog: DOLEŽAL, Antonín – KUŽELKA, Vítězslav – ZVĚŘINA, Jaroslav: Evropa – kolébka vědeckého porodnictví. Praha 2009 (dostupný na <http://mep.zverina.cz/files/100-evropa-kolebka-vedecke-ho-porodnictvi-nakladatelstvi-galen-2009-isbn-978-80-7262-506-2.pdf>).*

³ K problematice kompetenčního sporu srov. nejnověji TINKOVÁ, Daniela: *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě*. Praha 2010. Dále srov. Táž: *Věčně nemocná žena. Žena a mateřství v lékařském myšlení na prahu moderní doby*. Dějiny a současnost, 1, 2004, s. 7–11. Tématem se v rámci české historické vědy zabývá také M. Lenderová v několika studiích, srov. např. LENDEROVÁ, M.: *Porodní bába, akušér, lékař*. Gynekolog, časopis ženských lékařů, 14, 2005, s. 228–234; Táž: *Od porodní báby k porodní asistentce*. In: *Theatrum Historiae. Sborník prací Katedry historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice 1*. Pardubice 2006, s. 129–154. Ze zahraniční produkce srov. např. DONNISON, Jean: *Midwives and Medical Men. A History of Inter-Professional Rivalries and Women's Rights*. New York 1977; METZ-BECKER, Marita: *Der verwaltete Körper. Die Medikalisierung schwangerer Frauen in den Gebärrhäusern des frühen 19. Jahrhunderts*. Frankfurt am Main – New York 1997; SCHLUMBOHM, Jürgen – WIESEMANN, Claudia (Hrsg.): *Die Entstehung der Geburtsklinik in Deutschland 1751–1850: Göttingen, Kassel, Braunschweig*. Göttingen 2004 ad.

logie, nárokuje si hlavní slovo v dosud výlučně ženské otázce. Spor pokračuje i v průběhu 19. století, kdy jsou porodní báby stále více zatlačovány do pozadí, ve venkovském prostředí tento proces přetrvává ještě v první polovině století následujícího.⁴

Zatímco mužské lékařské intelektuální elity v průběhu raného novověku koncipují celou řadu pojednání o těhotenství a porodu,⁵ až až do 18. století nemají faktický přístup k porodům, a tudíž ani příliš praktických zkušeností, zůstává většina porodních bab v tomto období až na velmi sporadické výjimky literárně němá.⁶ V českém prostředí toto konstatování pro období raného novověku platí bez výjimky, žádná z porodních bab nebyla v této době literárně činná. Rekonstrukce role a postavení porodní báby v rané novověké společnosti českých zemí je tedy nesnadná a může se opírat pouze o zprostředkovaná svědectví, jejichž autory byli ve většině případů muži. Zároveň studium této problematiky vyžaduje shromažďování fragmentárních zmínek o porodních bábách, roztroušených v různých typech pramenů a často představujících jen okrajovou zmínku. Odhlédneme-li od spisů lékařů a učenců, jež jsou koncipovány jako příručky pro porodní báby a těhotné a rodící ženy,⁷

⁴ Zájem českých badatelů zabývajících se problematikou porodních bab se zaměřuje především na moderní dějiny, kdy se z porodnictví stává vědní obor. Odborné práce jsou pak většinou koncipovány v duchu pozitivního pohledu na fakt, že porodní báby byly postupně vytlačeny do pozadí a uvolnily tak prostor pokroku, představovanému akademicky vzdělaným profesionálem, mužem-porodníkem.

⁵ Stále zůstává otázkou, pro jaké recipienty byly určeny tzv. příručky pro porodní báby a těhotné a rodící ženy, vydávané a velice oblíbené především v 16. a první polovině 17. století. Jejich dedikace sice jasně udává, pro koho jsou určeny, čtenářská praxe ovšem zřejmě vypadala jinak. K této otázce viz MARKOVÁ, Radka: *Porodní příručky jako pramen poznání těhotenství a porodu v raném novověku*. In: KUBEŠ, Jiří – PAVLÍČKOVÁ, Radmila (edd.): *Šlechtic mezi realitou a normou. Miscelanea ze studentských prací k dějinám raného novověku*. Pardubice 2008, s. 37–62; LOYTVED, Christine: „Es mehret die Milch“ – Zum Kräuterwissen in *Hebammenbüchern*. In: WAHRIG, Bettina (Hg.): *Arzneien für das „schöne Geschlecht“*. Geschlechterverhältnisse in Phytoterapie und Pharmazie vom Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert. Stuttgart 2004, s. 51–59.

⁶ Těmito výjimkami jsou porodní báby Jane Sharp (1641–1671), Louise Bourgeois (asi 1563–1636), Justine Siegemund (1636–1705) či Catharina Schrader (1656–1746), jež se staly autorkami pojednání o těhotenství a porodu, v nichž zúročily své dlouholeté praktické znalosti a zkušenosti. Více k těmto osobnostem viz DOLEŽAL, A.: *Od babictví k porodnictví*, s. 43–49; LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha – Litomyšl 2006, s. 22–23.

⁷ Starší období reprezentují překladové dílo městského lékaře ve Wormsu Eucharia Rösslina: RÖSSLIN, Eucharius: *Knihla lékařství mnohých v stavu manželském potřebných, těhotných žen a porodních bab ruoženná zahrádka*. Olomouc 1558, Strahovská knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově (dále jen SK), sign. CS V 37; a původní dílo Matouše Wolkenbergera z Wolkenberku: WOLKENBERGER, Matouš z Wolkenberku: *Zahrádka různých žen plodných/o početí/působení/zplození/složení a rození člověka/a o všech nebezpečných*

vyskytují se zmínky o porodních bábách také v dílech převážně protestantských kazatelů a duchovních konfesionalizačního období, kteří se prostřednictvím svých rad snaží poskytnout ženám útěchu v obtížné době těhotenství, porodu a šestinedělí a podat návod pro správné chování v duchu konfese.⁸ Díla mají charakter útěšné a naučné literatury a často jsou koncipována jako manželská zrcadla.⁹ Normativní prameny v duchu „Hebammenordnungen“¹⁰ vydávaných v městech Svaté říše římské na českém území až do 18. století prakticky neexistují, vycházet ovšem lze z pramenů církevně normativní povahy, jakými jsou například přísahy porodních bab či naučení jak správně křtít.¹¹ Další sporadické informace o porodních bábách poskytují prameny

případnostech/způsobích/bolestech/a tajnostech/ktéře při porodu najpřednější znamenány a navíce vyšetřeny bývají/na pět stránek rozdělená. Praha 1577, SK, sign. CV V 40. V 18. století vzniká celá řada příruček určených pro výuku porodních bab, nejrozšířenějšími překladovými díly jsou STEIDELE, Raphael: *Babský umění*. B. m., b. d., Památník národního písemnictví (dále jen PNP), sign. S XXVII b 8; CRANTZ, Heinrich Johann Nepomuck: *Výborné naučení pro báby, a jiné při porodích pomáhající osoby*, od Jindřicha Jana Nepomuck. Krance, *umění lékařského doktora, a Římsko-Císařské akademie spytování přirozenosti spolu oudu v jazyku německém sepsané; Nyní ale k prospěchu vlasti od Františka Hynka Kyrchnera, královského dvorského impresora v češtinu uvedené a vytištěné v Starém Městě Pražském...* Praha 1756, SK, sign. CV VI 7.

⁸ V českém prostředí se vyskytovalo překladové dílo luteránského kazatele ze saského Glauchova Tomáše Guenthera: GUENTHER, Tomáš: *Knížka potěšitelná všechněm těhotným a rodícím manželkám/jakby se ony před porodem/při porodu/i po porodu/v modlitbách/v díkův čtení/i v jiných věcech/křesťansky chovati měly/ktéřž nikdá prvé v tom způsobu tlačena/a vůbec vydaná nebyla/od M. Thomáše Gunthera/kazatele slova Božího v městě Glauchově/německým jazykem sepsaná/a nyní v český přeložená a vydaná.* Praha 1567, Knihovna Národního muzea (dále jen KNM), sign. 28 F 28; podobný charakter mají spisy českého kazatele Havla Phaëtona Žalanského: PHAËTON ŽALANSKÝ, Havel: *O ctných manželkách těhotných a rodících křesťanských: o jejich před Bohem vzácnosti/a nebezpečném křtíži/kdo jej na ně a proč vzkládá: a jak se ony v něm chovati/a čím těšiti mají: Spis krátký/v nové složený/všem počestným matronám ku potěšení/od kněze Havla Žalanského/služebníka církve Boží u svatého Jiljí.* Praha 1615, SK, sign. BT VIII 6; Týž: *O dítkách křesťanských mrtvých/kdo je dává/kdo, a kolika způsobu, a proč je zas bere: čemu se od nich učiti/ktéraz se v smrti jejich chovati/jak a pokud jich plakati/a čím se v smrti jejich máme potěšovati/složená a shromážděná od Kn. Havla Phaëtona Žalanského služebníka Církve na Horách Kutných.* Praha 1608, SK, sign. BK IX 1.

⁹ Jedná se o normativní literaturu zabývající se manželstvem a podávající návod pro jednání partnerů a jejich vzájemné chování, popřípadě jejich chování k dětem, najdeme zde i pokyny pro výběr partnera a jeho principy. Na základě správných a špatných příkladů chování, vybraných z literatury, především z Bible a historických pojednání, se snaží čtenáře vést k pravému křesťanskému životu. Srov. SMOLINSKY, Heribert: *Ehespiegel im Konfessionalisierungsprozess*. In: REINHARD, Wolfgang – SCHILLING, Heinz (Hg.): *Die katholische Konfessionalisierung*. Heidelberg 1995, s. 311–312.

¹⁰ Nejlepší přehled poskytuje BURCKHARD, Georg: *Die deutschen Hebammenordnungen von ihren ersten Anfängen bis auf die Neuzeit*. Leipzig 1912.

¹¹ Vysoce důstojné arcibiskupské koncistoře pražské *Naučení pro báby a jejich pomocnice jakož i pro ty, které v čas nouze při rodících matronách se najiti dají směji, jak totiž oni při nebezpeč-*

osobní povahy, především korespondence, paměti¹² a testamenty.¹³ Vycházet lze rovněž z pohřebních kázání proslovených nad ženami, které zemřely při porodu.¹⁴ Vzhledem k tomu, že porodní báby figurovaly též jako expertky při soudních procesech se ženami obviněnými z infanticidia, je možné využít také příslušné soudní protokoly.¹⁵

Základní úkol porodní báby představovala bezesporu péče o ženu v průběhu jejího těhotenství, především pak při porodu, ale i v šestinedělí, kdy se rozšiřovala i na novorozence. Jedná se o úkony, které dnes spojujeme s profesí lékaře-porodníka. Role porodní báby v raně novověké společnosti měla ovšem daleko širší záběr, než je dnes na první pohled patrné. Tyto ženy totiž ve své osobě kumulovaly několik funkcí, jež jejich práci definovaly jako nanejvýš komplexní. Vykonávaly celou řadu rituálů, propojujících povětšinou křesťanskou tradici s prvky lidové a přírodní magie, zároveň ale měly i významnou společenskou funkci. Jako málokdo jiný stály porodní báby na obou koncích života člověka – pomáhaly mu na svět a v případech, že dítě či rodička při porodu zemřely, zaopatřovaly jejich těla a připravovaly je na věčné spočinutí.¹⁶ Porodní bába měla často také jakousi zástupnou roli – nesla dítě ke křtu v kostele a zastupovala tak jeho matku, která se kvůli povinnosti setrvat v šestinedělí doma „v koutě“ a stranit se komunity nemohla obřadu sama účastnit.¹⁷

ném a truchlivým porodu pro udělování křtu v čas nouze chovati se mají (dále jen *Naučení pro porodní báby*). Praha 1770, PNP, sign. S III. b 10.

¹² Např. RATAJOVÁ, Jana (ed.): *Rodinné paměti – Alžběta Lidmila z Lisova*. Dolní Břežany 2002.

¹³ Viz KRÁL, Pavel: *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550–1650* (dále jen *Mezi životem a smrtí*). České Budějovice 2002.

¹⁴ Např. MEGANDR, Kryštof: *Kázání pohřební nad urozenou paní/paní Polenou Šternberkovou/rozenou z Valdštejna/a na Pátku/etc./dobré a vzácné paměti/urozeného pána/pána Adama mladšího z Šternberka/a na Pátku/jeho milosti nejmilejší paní manželkou/kteráž v pravém vyzvání i vyznání Syna Božího z tohoto bídneho lazaretu šťastně vykořčila/a tento život bídny, v blahoslavený směnla, šestého dne měsíce března, Léta M. DC. XX. Učiněné a kázané od M. Kryštofa Megandra/kazatele evangelitského v městys Postoloprtech*. Praha 1620, Národní knihovna České republiky (dále jen NK ČR), sign. 54 G 3010.

¹⁵ Téma infanticidií je v české odborné literatuře již dobře zmapováno. Srov. TINKOVÁ, Daniela: *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*. Praha 2004; Táž: *Předcházet či trestat? Problém infanticidia v osvětské společnosti*. Český časopis historický, 101, 2003, č. 1, s. 27–76.

¹⁶ LABOUVIE, E.: *Geburt und Tod in der Frühen Neuzeit. Letzter Dienst und der Umgang mit besondern Verstorbenen* (dále jen *Geburt und Tod*). In: SCHLUMBOHM, Jürgen – DUDEN, Barbara – GÉLIS, Jacques – VEIT, Patrice (Hrsg.): *Rituale der Geburt. Eine Kulturgeschichte*. München 1998, s. 299.

¹⁷ Doklad o této praxi poskytuje polemický spis vídeňského dvorního kazatele jezuity Georga Scherera i jeho český překlad. Viz SCHERER, Georg: *Ein christliches Gespräch von den Tauffceremonien zwischen einem Catholischen Pfarrherrn und lutherischen Hebammen*. Ingolstadt 1587, Židecká knihovna Olomouc (dále jen VKOL), sign. 38.074; Týž: *Rozmlouvání křestan-*

Jak už bylo řečeno výše, nepředstavoval porod až do medikalizace společnosti v průběhu 18. století individuální záležitost rodičky, ale naopak kolektivní prožitek společenství žen. Ve venkovském a městském prostředí to byly především příbuzné a sousedky rodičky, které ji přicházely podpořit, ve šlechtickém prostředí tuto roli často suploval fraucimor. Cizímu porodu mohly však být přítomné jen vdané ženy. Jejich role a úlohy v průběhu porodu velice výmluvně ilustrují grafiky na titulních listech některých spisů věnovaných těhotenství a porodu ze staršího období raného novověku. Na nich je většinou zachycena prostorná místnost, v jejímž středu na zemi před postelí, která je již připravena pro šestinedělí, spočívá rodička, podpíraná dvěma ženami. Porodní bába, klečící před ní, drží v rukou novorozeně. Další žena přináší látku, do níž má být dítě zabaleno. Poslední účastnice porodu klečí v pozadí a modlí se.¹⁸ Je tedy evidentní, že přítomné ženy nejsou pouze pasivními divačkami, ale porodu se aktivně účastní. Nepřehlédnutelný je rovněž duchovní aspekt. Těhotenství bylo vnímáno jako velice nejisté období, v němž mohlo kdykoliv dojít ke komplikacím. Ženy také s obavami očekávaly porod a připravovaly se na možnou smrt svoji či nově narozeného dítěte, proto nebylo výjimkou, že před porodem sepisovaly testament a přijímaly poslední pomazání. Útěchu a návod, jak se v komplikovaných situacích správně a ideálně zachovat, poskytovala díla kazatelů a duchovních, jež porod charakterizují jako moment ležící zcela v rukou Božích. Klíčovou roli pro jeho hladký a pozitivní průběh přikládají autoři modlitbě, která nemá vycházet jen z úst rodící ženy, ale také porodní báby, jež svou zbožností inspiruje okolo stojící ženy a vytváří tak duchovní soudržnost celé společnosti účastníci se porodu. Porodní bába je tedy těmito spisy vychovávána a zároveň se tu vytváří její ideální obraz. *Knížka potěšitelná všem těhotným a rodícím manželkám* Tomáše Guenthera obsahuje rozsáhlé pasáže věnované právě duchovnímu rozměru v práci porodních bab.¹⁹ Nezbytnou podmínku zdárného výkonu jejich „profese“ představuje především jejich vlastní zbožnost a bohabojnost, jež zaručuje Boží pomoc v průběhu porodu. Bůh je zde dokonce charakterizován jako nejlepší porodní bába, bez jejíž pomoci není ani ta nejschopnější a nejzručnější pozemská „hebamka“ schopna porod dobře zvládnout.²⁰

ské o ceremoniích a řádích posvátných křtu svatého mezi farářem katolickým a babou luteránskou kteráž dítky ke křtu nosívá. Složené od kněze Jiříka Scherera/Societatis IESV. Nyní pak z německé řeči v českou přeložené/místy rozšířené a k tištění vydané/skrze B.F.A.P. Litomyšl 1591, VKOL, sign. 32.099.

¹⁸ Viz např. WOLKENBERGER, M. z Wolkenberku: c. d., nepag., titulní list.

¹⁹ GUENTHER, T.: c. d., fol. LXVII r–LXXV v.

²⁰ GUENTHER, T.: c. d., fol. LX r–LXI v. Ke konceptu Boha jako porodní báby srov. STRUCKMEIER, Eckhard: *Vom Glauben der Kinder im Mutterleibe. Eine historisch-anthropologische Untersu-*

Neméně důležitým aspektem činnosti porodní báby v průběhu porodu je její funkce kazatelská a řečeno dnešní terminologií terapeutická. Bába má ženě poskytovat tolik potřebnou útěchu a stát se pro ni duchovní oporou. Přebírá tak především u protestantů část péče o duši rodičky: těší ji v její těžké hodině, iniciuje společné modlitby zúčastněných a dokonce zaujímá roli kazatelky.²¹ Porodní báby měly nespočet vlastních praktických znalostí a zkušeností s porody cizími, ale i vlastními. To jim umožňovalo lépe než komukoliv jinému vcítit se do situace rodící ženy a poskytovat jí adekvátní psychickou podporu, již by jí za normálních okolností poskytl kněz, který ovšem jako muž neměl k porodu přístup.²² Jednou z dobovou literaturou nejčastěji doporučovaných strategií, které měly porodní báby pro útěchu a uklidnění rodiček používat, bylo ujišťování o tom, že žena porodí syna.²³ Zmíněným doporučením operují nejen duchovní a kazatelé v útěšné a naučné literatuře, ale i v rámci argumentace v pohřebních kázáních nad ženami zemřelými při porodu, výjimkou není ani jeho výskyt v dobovém lékařském diskurzu.²⁴ Pokud byla psychická podpora porodní báby důležitá během porodu, který šel ke zdárnému konci, měla tato útěcha ještě větší váhu v případě, že situace naznačovala smrt rodičky. Zde bába opravdu sehrávala roli kněze – podle slov kazatelů měla rodičku ujišťovat o jejím spasení, vyplývajícím ze slov svatého Pavla,²⁵ a připomínat, aby ještě upevnila svou víru v Krista a v ní zemřela. Návodů porodním bábám neposkytovala pouze literatura, ale i praxe: místním farářem bývaly připravovány na možnost odříkávat s umírající šestinedělkou

chung frühneuzeitlicher lutherischer Seelsorge und Frömmigkeit im Zusammenhang mit der Geburt. Frankfurt am Main 2000.

²¹ FLÜGGE, Sibylla: *Hebammen und heilkundige Frauen. Recht und Rechtswirklichkeit im 15. und 16. Jahrhundert.* Basel – Frankfurt am Main 1998, s. 319.

²² Pokud je třeba, kněz přichází až těsně po porodu, když už je žena uložena do postele a kdy oficiálně začíná období jejího šestinedělí. Srov. VEIT, P.: „*Ich bin sehr schwach, doch drückst du nach...*“: *Evangelisches Kirchenlied und seelsorgerische Begleitung von Schwangeren im 17. und 18. Jahrhundert.* In: DUDEN, B. – SCHLUMBOHM, J. – VEIT, P. (Hrsg): *Geschichte des Ungeborenen. Zur Erfahrungs- und Wissenschaftsgeschichte der Schwangerschaft 17.–20. Jahrhundert.* Göttingen 2002, s. 49–74.

²³ Jako východisko pro tuto strategii i pro kazatelskou funkci porodních bab slouží duchovním Písmo svaté, konkrétně Genesis, kapitola 35, verš 16–17, pojednávající o smrti Ráchel: „I brali se z Bethel, a bylo již nedaleko do Efraty. I porodila Ráchel, a těžkostí trpěla rodící. A když s těžkostí rodila, řekla jí baba: Neboj se, nebo také tohoto syna mítí budeš.“ Citováno podle Kralického překladu.

²⁴ Viz RÖSSLIN, E.: c. d., fol. XIII r; WOLKENBERGER, M. z Wolkenberku: c. d., nepag., Třetí stránka, rozdíl třetí.

²⁵ 1. Timoteovi 2, 15–16: „A Adam nebyl sveden, ale žena svedena jsuci, příčinou přestoupení byla. Ale však spasena bude v plození dětí, jestliže by zůstala u víře, a v lásce, a v posvěcení, s středmostí.“ Citováno podle Kralického překladu.

správné modlitby,²⁶ pokud se zdálo, že rodička zemře ještě před příchodem kněze, směla jí porodní bába dokonce udělit i poslední pomazání.²⁷

Jednu z nejdůležitější povinností, které porodním bábám příslušely, představovalo provádění křtu z nouze. K tomu docházelo v případech, že dítě bylo příliš slabé, než aby přežilo samotný porod nebo delší dobu po něm, takže nebyl čas provést křestní obřad obvyklým způsobem za přítomnosti kněze. Aby bylo zajištěno spasení a věčný život novorozeněte, bylo třeba přistoupit k nouzovému obřadu. Křest sice v první řadě znamenal smytí prvotního hříchu, s nímž se každý člověk rodil, ale nesl s sebou i celou řadu „vedlejších“ významů. Jedná se také o jeden z významných přechodových rituálů,²⁸ zároveň měl i podstatný význam pro život rodiny dítěte. Novorozenec získal při křtu jméno, jímž dostal i vlastní identitu a které hrálo velkou roli pro rodinnou komemoraci – i když dítě brzy po křtu zemřelo, mohli si rodiče připomínat jeho památku či úmrtí den. V neposlední řadě také člověk křtem vstupoval do určitého společenství věřících a řad příslušníků církve, jeho rodiče se tímto způsobem hlásili k určité konfesi, což v konfesionalizačním období hrálo jednu z klíčových rolí.

Křest a jeho pojetí tedy patřily k nejdůležitějším otázkám v životě věřících a celé společnosti a staly se významným jablkem sváru mezi profilujícími se konfesemi. V katolické věrouce je křest chápán jako nezbytná podmínka pro spasení dítěte. Pokud dítě zemře nepokřtěné, ocitne se ve zvláštním prostoru nazývaném *limbus infantum*, z něhož nemůže být vysvobozeno, a nikdy nemůže hledět do tváře Boží. Katolická církev je pro spásu duše nevinátek ochotna vzdát se části svých výsad a delegovat je na laiky, dokonce na ženy-porodní báby.²⁹ Důležité bylo, aby byl křest proveden za každou cenu, tedy i na ještě nenarozeném dítěti. V okamžiku, kdy hrozila smrt novorozence, bylo dovoleno pokřtít i část jeho těla, která se objevila v průběhu porodu. Bylo možné křtít nejen hlavu, ale i trup či končetiny. I když se katolická církev vzdávala části svých pravomocí, podrobovala porodní báby svému do-

²⁶ LABOUVIE, E.: *Geburt und Tod*, s. 300.

²⁷ LENDEROVÁ, M. – RÝDL, K.: *c. d.*, s. 49.

²⁸ K přechodových rituálům viz GENNER, Arnold van: *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Praha 1996.

²⁹ Samotný fakt, že se katolická církev uvolila k tomu, postoupit důležitou součást svých pravomocí porodním bábám, je velice zajímavý. Mluvíme tu o výlučně mužské společnosti, která byla vázána celou řadou povinností nutných k tomu, aby mohla provádět svátostné obřady. Porodní bába zde překračuje hned dvojí hranici: genderovou hranici mezi mužským a ženským světem, a hranici mezi ženou, která v katolické církvi nemá žádné rituální pravomoci, je laikem, a knězem, jehož posláním je duchovní správa věřících. Jako takový je vázán slibem čistoty a celibátu, odvrací se od všeho tělesného. Naopak porodní bába je spjata s úkony čistě tělesnými, nečistými, plnými krve a bolesti.

zoru a snažila se je co nejlépe vyškolit. Faráři tak porodní báby seznamovali s přesným průběhem křtícího obřadu, na jehož formální stránku byl kladen největší důraz (dbalo se na dodržení trinitářské křtící formule a použití správné křtící substance – vody). Zároveň byla centrálně vydávána naučení pro porodní báby, jak správně křtít, obsahující detailní popis všech možností, které během porodu mohou nastat. Bez povšimnutí nezůstává tedy ani případ křtění dvojčat, dítěte s více končetinami či dokonce dvěma hlavami.³⁰ Pokud dítě přežilo, opakoval se křestní obřad ještě jednou za účasti faráře, který doplnil úkony, jež křest z nouze neobsahoval.

Pro luterány hrála stejně jako pro katolíky významnou roli formální stránka křtu z nouze, výrazně se ovšem lišili v jeho pojetí. Důrazně je zavrhována možnost pokřtít pouze části těla dítěte; pro to, aby mu mohla být udělena svátost křtu, musí být celé narozené. Znamenalo to tedy, že děti, které se narodily mrtvé, už porodní bába nemohla pokřtít. Přesto podle učení Martina Luthera a dalších protestantských teologů mohlo být takové dítě spaseno, a to tzv. zvláštním způsobem, Božím rozhodnutím.³¹ Podobným způsobem jako luteráni argumentovali také přívrženci Zwingliho, kteří byli rovněž přesvědčeni o možnosti spasení dítěte, kterému se nedostalo křtu svatého. Na rozdíl od luteránů se Zwingli i Kalvín drželi striktně Písma, které zapovídá aktivní účast žen na náboženských úkonech.³² V kalvínských oblastech tedy platil zákaz provádění takových křtů, i když je pravděpodobné, že rodiče strachující se o blaho a spásu svého potomka tento zákaz obcházel.³³

Křest z nouze byl po celá staletí jednou ze situací, která při porodu nebo těsně po něm mohla nastat a jejíž řešení příslušelo porodní bábě. Právě jí je v raném novověku adresována řada ustanovení a nařízení církve, snažící se o co nejideálnější průběh nouzového obřadu. Na tyto normativní snahy církve v 18. století reagují i nově vznikající učebnice pro porodní báby, sepsované akademicky vzdělanými porodníky. V jedné ze základních příruček tohoto typu v habsburské monarchii, *Babským umění* vídeňského učitele porodnictví Raphaela Steideleho, tak ve výčtu pomůcek, které porodní bába

³⁰ Viz *Naučení pro porodní báby*, fol. 6 r.

³¹ KRÁL, Pavel: *Žena a smrt v 16. a 17. století*. In: LENDEROVÁ, M. (ed.): *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha 2002, s. 106. Luther vycházel ze svého přesvědčení o jednotě Starého a Nového zákona a argumentoval především Boží smlouvou s Abrahamem, která se podle něho vztahuje nejen na rodiče, ale i na jejich děti narozené i nenarozené. Dalším argumentem pak je úzké duchovní propojení mezi rodiči–křesťany a jejich nenarozeným dítětem. Viz STRUCKMEIER, E.: *c. d.*, s. 134–158.

³² 1. Kor. 14, 34: „Ženy vaše v shromážděních ať mlčí, nebo nedopouští se jim mluvit, ale aby poddány byly, jakž i zákon praví.“ Citováno podle Kralického překladu.

³³ LABOUVIE, E.: *Geburt und Tod*, s. 290.

nesmí zapomenout vzít s sebou k porodu, figuruje také „stříkačka cínová k vokřtění dítěte potřebná“.³⁴

Raně novověké porodní báby ve své osobě kumulovaly celou řadu funkcí a úkolů, které ukazují na komplexnost jejich role coby pomocnic v těhotenství, při porodu i v šestinedělí. Základ bezesporu tvoří řemeslná stránka jejich profese, s níž bezprostředně souvisí orientace v lidovém a přírodním léčitelství především u venkovských bab, a zároveň znalost a vykonávání rituálních praktik při porodech. Činnost porodních bab v sobě ovšem zahrnuje i velmi specifický duchovní rozměr, sahající od poskytování psychické podpory a útěchy až po udílení svátosti křtu z nouze či posledního pomazání a po přípravu na dobrou smrt.

Báby se v raně novověké společnosti těšily úctě a uznání, jež pramenily z jejich nesporných praktických znalostí a zkušeností nabytých vlastními i cizími porody. Projevy díky a určité vděčnosti společnosti se projevují ve společenských funkcích, jež porodní báby vykonávají. Jedná se především o privilegium nesení dítěte ke křtu do kostela či doprovázení šestinedělky při jejím církevním úvodu. Výrazů uznání se badatel může dopátrat také v pramenech osobní povahy. Paměti či korespondence raně novověkých šlechticů obsahují celou řadu zmínek o těhotenstvích a porodech, jež byly nedílnou součástí jejich života. Do těchto zápisů někdy pronikla i postava porodní báby. Příkladem jsou Rodinné paměti Alžběty Lidmily z Lisova³⁵ psané v letech 1657–1677, jež z valné části obsahují popisy autorčiniých porodů.³⁶ Téměř u každého zápisu porodu si Alžběta Lidmila zaznamenala jméno porodní báby, která dítěti pomáhala na svět. Můžeme tak vysledovat, že se u jejích patnácti porodů prokazatelně vystřídaly jen čtyři porodní báby, přičemž dvě z nich asistovaly každá minimálně u pěti slehnutí (přesné číslo není kvůli chybějícím záznamům bohužel možné určit). Rodička byla tedy s prací porodní báby natolik spokojená, že se na ni obrátila i při svých dalších porodech. Alžběta Lidmila si ale zaznamenávala také jména kmotřů svých ratolestí. V případě, že se nejednalo o kmotry šlechtického stavu, ale o chudé, neuznala šlechtična za nutné zanést jejich jména do svých pamětí. Jména porodních bab, vycházejících zřejmě z podobných sociálních podmínek jako kmotři Alžbětiných dětí, v jejích Rodinných pamětech, které zřejmě měly plnit určitou reprezentativní funkci navenek, ovšem zanesena jsou, což svědčí o uznání, jemuž se tyto ženy v očích šlechtické rodičky těšily. Podobné projevy díky a úcty k porodním bábám lze nalézt rovněž při studiu raně novověkých šlechtických testamentů, v nichž se objevují odkazy porodní bábě

³⁴ STEIDELE, R.: *c. d.*, s. 114.

³⁵ RATAJOVÁ, J.: *c. d.*

³⁶ Za své dvacetileté manželství porodila Alžběta Lidmila patnáct dětí.

nebo chůvě označené jménem.³⁷ Také duchovní a kazatelé koncipující svá naučná a útěšná díla určená v první řadě těhotným a rodícím ženám nabádají k tomu, aby nejen rodičky, ale i jejich manželé a celá křesťanská komunita projevovaly porodním bábám náležitou úctu, uznání a vděčnost, které jim přísluší za dobře odvedenou práci a pílí: „[...] slovou a jsou ony nás všech veliké matky, protož my je také jakožto naše matky ctíti máme.“³⁸

RESUMÉ

„SLOVOU A JSOU ONY NÁS VŠECH VELIKÉ MATKY.“

PORODNÍ BÁBY A JEJICH ROLE V RANĚ NOVOVĚKÉ SPOLEČNOSTI

Období těhotenství a porodu bylo v raném novověku tradičně chápáno jako specificky ženská doména, dlouhou dobu bylo tabuizováno a ukrýváno před mužskými očima. Kolem rodičky se vytvářelo ženské společenství složené z provdaných příbuzných a sousedek. Klíčová role v něm příslušela porodní bábě. Porodní báby získávaly své znalosti a zkušenosti s porody v průběhu dlouholeté praxe. Jejich úkoly nezahrnovaly jen praktickou pomoc v těhotenství, při porodu a v šestinedělí. Rodiče poskytovaly také potřebnou duchovní útěchu, připravovaly ji na dobrou smrt, pokud byla nevyhnutelná, a v případě nutnosti byly oprávněny udělit slabému nebo umírajícímu novorozenci svátost křtu z nouze. Jejich společenská role v raném novověku měla tedy komplexní charakter. Společnost, která se bez pomoci porodních bab mohla jen těžko obejít, jim svou vděčnost a úctu projevovala formou společenských funkcí, jež zastávaly – nosily dítě ke křtu namísto jeho matky, setrvávající kvůli šestinedělí v soukromí, a doprovázely ženu po šestinedělí při jejím slavnostním církevním úvodu do kostela. Výrazy úcty a vděku jsou zachytitelné také v pramenech osobní povahy, především ve šlechtických pamětech, korespondenci a testamentech. V průběhu 18. století byl ovšem monopol porodních bab v oblasti porodnictví narušen „profesionálními“ lékaři-porodníky. Tito muži si díky svému akademickému vzdělání a teoretickým znalostem anatomie a fyziologie nárokovali, aby byly „nevzdělané“ porodní báby podřízeny jejich doзору a výuce. Tak vznikl tzv. kompetenční spor mezi lékaři a porodními bábami, které byly postupně zatlačeny do pozadí a ztratily své specifické společenské postavení.

³⁷ KRÁL, P.: *Mezi životem a smrtí*. Srov. především testamenty číslo 35, 37b, 42 a 54.

³⁸ GUENTHER, T.: c. d., fol. LXXIII v.

SUMMARY

“SLOVOU A JSOU ONY NÁS VŠECH VELIKÉ MATKY.”

MIDWIVES AND THEIR ROLE IN THE EARLY MODERN SOCIETY

In the early modern times pregnancy and childbirth were considered specifically female domains. They were perceived as taboos and were hidden from men's eyes. Female fellowship of married relatives and neighbours was formed to support an expectant mother. In this community, a midwife played the key role. Midwives acquired their knowledge and experience with childbirths in the course of many years of practice. Their tasks did not include only practical help during pregnancy, childbirth and puerperium. They provided the expectant mother with spiritual consolation, they prepared her for death in case it was inevitable. They were competent to administer the sacrament of baptism in emergencies to weak or dying newborn babies. Their social role was complex in the early modern times. The society which could not manage without midwives' help expressed its gratitude and esteem in the way of social posts which they held – they carried babies to baptism instead of their mothers who stayed in privacy because of the puerperium period, they accompanied a woman after the puerperium when she was festively introduced into a church. The expressions of esteem and gratitude can be also found in private sources, especially in aristocratic memoirs, correspondence and testaments. The midwives' monopoly in this area was disturbed by “professional” doctors-obstetricians in the 18th century. These academically educated men with their theoretical knowledge of anatomy and physiology demanded subordination of “uneducated” midwives to their supervision and instructions. The so-called demarcation dispute between doctors and midwives came into being. Consequently, midwives were put in the shade and they lost their specific position in the society.

Translated by Mgr. Jitka Pelikánová

Mgr. Hana Matějková
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

REFORMA V ŽENSKÝCH KLÁŠTERECH ČESKÉ FRANTIŠKÁNSKÉ PROVINCE. AUTORITA A GENDER¹

Jarmila Kašpárková

Fenomén reformy patří k náboženským dějinám raného novověku. Prizmatem obrodného hnutí je možné nahlédnout i do historie ženského řeholního života. Ten bývá tradičně zastíněn „mužským protějškem“, zájem o ženský monasticismus v epoše 16.–18. století se objevil na zahraničních pracovištích v sedmdesátých letech minulého století;² o něco později, zatím spíše okrajově, bylo toto téma otevřeno i u nás.³ V poměrně krátké době, v níž zatím bádání probíhalo, vznikla celá řada podnětných prací, jak z hle-

¹ Studie je výstupem výzkumného projektu SGS FF_2010_044 Kontinuita, inovace a zrod moderní společnosti. Je rovněž upravenou a zkrácenou verzí kapitoly diplomové práce *Ženské kláštery v České františkánské provincii v raném novověku*. Olomouc, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Katedra historie, 2010 (nepublikovaná magisterská diplomová práce). Touto cestou bych chtěla poděkovat Martinu Elbelovi, Ph.D., za četné podněty a konzultace tohoto tématu.

² Srov. ZDICHYNEC, Jan: *Přístupy k výzkumu ženských klášterů kontemplativních řeholí v raném novověku* (dále *Přístupy k výzkumu*). In: NODL, Martin – TINKOVÁ, Daniela: *Antropologické přístupy v historickém bádání*. Praha 2007, s. 95.

³ Výběrově zde upozorníme na práce Jana Zdichynce, Veroniky Čapské a příspěvky konferenci *Locus pietatis et vitae* vydávané ve stejnojmenném sborníku. ZDICHYNEC, Jan: *Ženské kláštery Horní Lužice mezi duchovní a světskou mocí v 16. a 17. století*. Paris, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze – École des hautes études en science sociales, 2007 (nepublikovaná dizertační práce); Týž: *Die Herkunft der Insassinen der Frauenklöster der Oberlausitz in der frühen Neuzeit: das Echo der Nachbarschaft zwischen Lausitzen, Schlesien und Böhmen*. In: DANNENBERG, Lars-Arne – HERMANN, Matthias – KLAFFENBÖCK, Arnold: *Böhmen – Oberlausitz – Tschechien. Aspekte einer Nachbarschaft*. Görlitz – Zittau 2006, s. 131–142; ČAPSKÁ, Veronika: *Misionářky mikrokosmu – Řeholní ideál v kázáních při příležitosti vstupu žen do olomouckých klášterů*. In: ELBEL, Martin – JAKUBEC, Ondřej (eds.): *Olomoucké baroko I. Proměny ambicí jednoho města*. Olomouc 2010, s. 258–271; KUCHAROVÁ, Hedvika: *Klášter premonstrátek v Doksanech v 2. polovině 17. a na začátku 18. století v zrcadle rukopisu XVI G 6 z Národní knihovny v Praze*. In: ČORNEJOVÁ, Ivana – KUCHAROVÁ, Hedvika – VALENTOVÁ, Kateřina: *Locus pietatis et vitae*. Sborník příspěvků z konference konané v Hejnicích ve dnech 13.–15. září 2007, Praha 2008, s. 203–227; ČERNUŠÁK, Tomáš: *Převorka Anna versus probošt Šebestián – dva typy řeholníků v Nové Říši na konci 16. století*. Referát přednesený na konferenci *Locus pietatis et vitae II* konané na Vranově u Brna ve dnech 20.–22. 9. 2010. Anotace je k dispozici na <http://www.hiu.cas.cz/cs/download/aktuality/anotace_konfer_locus_pietatis_zari10.pdf>. © 2010. [Citováno 18. 12. 2010].

diska formulovaných tezí, tak i použitím metod. Vyvíjel se přitom i sám pohled na tridentskou reformu ženských klášterů.

Závěry prací o ženském raně novověkém monasticismu se zprvu mnoho nelišily od tradičního pohledu na náboženské dějiny raného novověku. Vývoj ženských řeholí byl spojen s obnovou katolické církve po vystoupení Martina Luthera. Za odrazový můstek obnovy a základní motivační prvek se tak považoval koncil v Tridentu. Řešení zásadních bodů v oblasti věrouky a mravů vyústilo v (re)definování poslání katolické církve. To bylo – s ohledem na rozmáhající se protestantismus v Evropě a nechristianizované oblasti Nového světa – uchopeno jako pastoračně-misijní.⁴ Do tohoto rámce byly zasazeny i řeholní řády: adresáti tridentského dekretu *De regularibus et monialibus*.⁵ Zatímco mužským řeholím bylo určeno plnit úkoly spojené s obnovou církve, ženským komunitám (věnujícím se do té doby vedle rozjímavé a přímluvné modlitby také charitativní a sociální činnosti) byla vyhrazena kontemplace v absolutní klauzuru.⁶ Proces katolické restaurace se tak stal výrazně maskulinní záležitostí. Viděno tímto pohledem: ženské řeholní komunity byly „objektem“ péče mužských superiorů a zavedení reformy se stalo jednorázovou aktivitou řádových představitelů.⁷

⁴ JEDIN, Hubert: *Geschichte des Konzils von Trient*, I–IV. Basel – Wien – Freiburg 1957–1982; Týž: *Katolische Reformation oder Gegenreformation? Ein Versuch zur Klärung der Begriffe nebst einer Jubiläumsbetrachtung über das Trienter Konzil*. Lucerne 1946. K interpretaci a shrnutí zde citovaného názoru Huberta Jedina srov. O'MALLEY, John W.: *Trent and all that. Renaming Catholicism in the Early Modern Era*. Harvard 2002, s. 52. K problematice tridentského koncilu nověji PROSPERI, Adriano: *Il Concilio di Trento: una introduzione storica*. Torino 2001.

⁵ Text dekretu (ačkoliv jej uvádím pod originálním, latinským, názvem) jsem čerpala z německé edice *Von den Klostergeistlichen und Klosterfrauen*. In: *Das heilige, allgültige und allgemeine Concilium von Trient*, das ist: dessen Beschlüssend hl. canones nebst den päpstlichen Bullen, treu übersetzt von J. Egli (dále *Das heilige, allgültige*). Luzern 1825, s. 315–335. Pro srovnání viz online latinskou edici *Sacrosancti et oecumenici concilii Tridentini Paulo III. Julio III. et Pio IV. Pontificibus Maximis, Celebrati, Canones et Decreta; pluribus annexis ad idem concilium spectantibus. Editio nova*. Ratisbona 1846. Dostupné z http://www.books.google.cz/books?id=0DxAAAAACAAj&pg=PA361&dq=Canones+et+decreta+sacrosancti+oecumenici+concilii+Tridentini+sub+Paolo+III+Julio+III+etPio+IV+?&hl=cs&ei=WPGSTbvpK-4fOswblhb3Bg&sa=X&oi=book_result&resnum=3&ved=0CDIQ6AEwAjkK#=onepage&q&f=false. © 2011. [Citováno 22. 3. 2011.]

⁶ Ačkoliv bylo lze sledovat tyto tendence již v průběhu jednání na tridentském koncilu, definitivně se prosadily v následujících letech: v bulách papeže Pia V. *Circa pastoralis a Decoris et honestati*. Srov. JEDIN, H.: *Geschichte des Konzils von Trient*, IV/2, s. 172–174. Plné znění papežských bul viz GAUDE, Francesco: *Bullarum diplomatum et privilegiorum sanctorum Romanorum pontificum*, VII, A Pio IV. (an. MDLIX) ad Pium V. (an. MDLXXII). Augustae Taurinorum 1862, s. 447–452, 808–810.

⁷ K těmto názorům a jejich autorům srov. např. WIESNER, Merry E.: *Women and Gender in Early Modern Europe*. Cambridge 1993, s. 195.

Na základě podrobných zkoumání procesu reformy, s ohledem na konfesní poměry v jednotlivých oblastech, upozornili historikové na další podobu její realizace. Řeholnice reformě odporovaly, ignorovaly ji, nebo naopak obrodu ve svých vlastních komunitách iniciovaly. Dále byla zohledněna distance představitelů katolické církve od zmíněného dekretu v místech, kde byla činnost řeholnic (nejčastěji sociální a charitativní) pocítována jako přínosná.⁸

Vedle těchto přístupů navrhl svůj koncept Craig Harline.⁹ Domnívá se, že je lépe zkoumat reformu jako postupný proces, jehož podoba závisela více na interakci mezi těmi, jichž se týkal, než na iniciativě vedené jednou ze stran od počátku až do konce.¹⁰ Důrazem na skutečnost, že reforma mohla být výsledkem „spolupráce“ mezi řeholnicemi a jejich představenými, vysvětluje rovněž delší časový horizont, v němž byla reforma přijímána.¹¹ Začleněním požadavků dekretu do normativních textů (statut a tzv. klášterních řádů) totiž epocha tridentské obnovy zřídka kdy končila. Komparace s přístupy dalších badatelů doplňuje základnu aktérů, kteří měli vliv na podobu reformy, o laiky: příbuzné sester a donátory kláštera. Třebaže „aktivita“ těchto subjektů byla patrná po celé období raného novověku, narůstala až v souvislosti s interiorizací reformy, respektive klauzury.¹² Na jedné straně reformované kláštery přitahovaly zbožné dárce, na straně druhé vedlo spojení konventů

⁸ Tamtéž, s. 196–203. Explicitně zde upozorníme ještě na následující práce: EVANGELISTI, Silvia: *Nuns: A History of Convent Life, 1450–1750*. Oxford 2007; TÁŽ: *Rooms to Share: Convent Spaces and Social Relations in Early Modern Italy*. In: *The Art of Survival. Gender and History in Europe, 1450–2000*. Oxford 2006; TÁŽ: „We do not have it and we do not want it“. *Women, Power and Convent Reform in Florence*. *Sixteenth Century Journal*, 34, 2003, č. 3, s. 677–700. ZARRI, Gabriela: *Religious Institutions and Social Discipline: The Reform of the Regulars*. In: BROWN, Judith – DAVIS, Robert: *Gender and Society in Renaissance Italy*. New York 1998, s. 193–212.

⁹ HARLINE, Craig: *The Burdens of Sister Margareth: Inside a Seventeenth-Century Convent*, Yale 2000; Týž: *Actives and Contemplatives: The Female Religious of the Low Countries before and after the Trent*. *Catholic Historical Review*, 81/4, 1995, s. 541–567; HARLINE, Craig – PUT, Eddy: *A Bishop in the Cloister: The Visitation of Mathias Hovius (Malines, 1596–1620)*. *Sixteenth Century Journal*, 22, 1991, č. 4, s. 611–639.

¹⁰ *Reform ought to be seen as a process that hinged on and took shape through interaction among groups, rather than as an arbitrary imposition from the top down*. HARLINE, C. – PUT, E.: c. d., s. 611.

¹¹ HARLINE, C. – PUT, E.: c. d. Explicitně na dlouhý časový horizont přijímání reformy upozorňuje dle Zdichynce francouzský historik Jean-Marie LE GALL v díle *Les moines au temps des réformes, France (1480–1560)*. Champ Vallon 2001. Srov. ZDICHYNEC, J.: *Přístupy k výzkumu*, s. 97. Zde je ovšem termínem „dlouhé trvání reformy“ míněno období 15.–17. století.

¹² Srov. např. LEHFELDT, Elizabeth A.: *Discipline, Vocation, and Patronage: Spanish Religious Women in a Tridentine Microclimate*. *Sixteenth Century Journal*, 30, 1999, č. 4, s. 1021–1030.

s laiky k narušení přijaté disciplíny.¹³ Takto pojatým studiem reformy, rozšířeným o období aplikace přijatých pravidel, lze získat podstatný vhled do poměrů konkrétních raně novověkých komunit.

Popsaná východiska chápu pro předkládanou studii jako sěžejní. Práce si klade za cíl zkoumat mechanismus obnovy ženského řeholního života ve třech konventech (klarisky ve Znojmě, františkánky v Brně a ve slezském Javoru), které spadaly jurisdikčně do České františkánské provincie.¹⁴ Připomeňme, že Česká františkánská provincie vznikla roku 1469 v důsledku mise Jana Kapistrána jako součást observantského hnutí uvnitř dosud jednotného řádu. Zatímco počet mužských konventů provincie se vyšplhal v závěru 17. století na celých třicet,¹⁵ ženské kláštery byly v provincii po dlouhou dobu pouze dva, komunita javorských terciárek vznikla až roku 1700. Pokud totiž konventy klarisek, které vznikly na území českých zemí ve středověku, odolaly tlaku husitského hnutí a reformace, zůstaly podřízeny minoritům. Jedinou výjimkou se stal konvent svaté Kláry ve Znojmě, kde františkáni nahradili roku 1524 vymřelou komunitu minoritů. Komunita brněnských terciárek byla od počátku napojena na tamější františkány.¹⁶

V hloubce úpadku, který nastal v závěru středověku a pokračoval po celé 16. století, se nicméně ženské kláštery františkánům rovnaly. K roku 1570 celá provincie čítala pět domů obývaných františkány,¹⁷ konvent klarisek ve Znojmě s třemi členkami a malou komunitu františkánských terciárek v Brně. Náplň života klarisek se zúžila na občasně modlitby v chátrajícím kostele, ostatní pravidla včetně striktní klauzury či povinnosti chodit v řádovém oděvu se podřizovala momentální situaci konventu. Přátelské vazby s tamními novokřtenci vyústily účastí sester na jejich liturgických obřadech. Celkový obraz kdysi vzkvétajícího konventu dokresloval současný stav hos-

¹³ LAVEN, Mary: *Virgins of Venice: Enclosed Lives and Broken Vows in the Renaissance Convent*. London 2002.

¹⁴ Srov. ELBEL, Martin: *Bohemia Franciscana: Františkánský řád a jeho působení v českých zemích 17. a 18. století*. Olomouc 2001, s. 12–13.

¹⁵ Tamtéž, s. 5–15.

¹⁶ Obecné informace o konventech viz FOLTÝN, Dušan: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha 2005, s. 182–184, 190–192 a 771–778; MINAŘÍK, Klemens: *Klarisky v zemích koruny České*. In: Sborník historického kroužku, 26, 1925, s. 49–53; Týž: *Terciáři v klášteřích*. In: Sborník historického kroužku, 26, 1925, s. 53–57. O reformách se týž autor zmiňuje v své studii *Provinciál P. Bernard Sannig, učenec, spisovatel a organisátor františkánské provincie (1637–1704)*. Časopis katolického duchovenstva, 61/86–71/96, 1920–1930.

¹⁷ ELBEL, M.: c. d., s. 5.

podářství, jež zruinoval bratr abatyše.¹⁸ Brněnské terciářky na tom nebyly zřejmě o nic lépe, rovněž se pohybovaly v prostředí, které inklinovalo k jiné konfesi (luteranismu), nicméně pole jejich činnosti bylo širší, a proto byly z hlediska vokací přitažlivější.¹⁹ Předpokládám, že se komunita s aktivní činností (mezi chudými a nemocnými) narozdíl od kontemplativních řeholí těšila alespoň minimální účtů a finanční podpoře. Podle dekretu nařizujícího striktní klauzuru však už neměla právní základ pro svou existenci. V obou těchto případech bylo třeba přikročit k obnově řeholního života na základě výnosu *De regularibus et monialibus*.

Při tvorbě analýzy reformního procesu tohoto typu jsem byla limitována pramennou základnou.²⁰ Jejím úskalím je fakt, že stěžejní prameny (kroniky²¹ a soupisy sester s biografickými údaji²²) byly psány františkány (nositeli

¹⁸ Vizitační zpráva biskupa Stanislava Pavlovského z roku 1580. Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc (dále ZAO–O), fond Arcibiskupství Olomouc (dále AO), kart. 450, sign. Bb 145, inv. č. 2127, Klarisky u sv. Kláry v Olomouci, Znojmo 21. 4. 1580.

¹⁹ Srov. seznamy žen přijímaných do kláštera. Národní archiv Praha (dále NA Praha), fond Archiv České františkánské provincie (dále Archiv ČFP), kart. 184, inv. č. 3112.

²⁰ Přehled pramenů viz SVÁTEK, Josef: *Organisace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy*. In: Zvláštní příloha k sborníku archivních prací, 20, 1970, s. 594–596. Archivní materiál je uložen zčásti v Národním archivu Praha, viz NA Praha, Archiv ČFP, kart. 184–185, inv. č. 3109–3114 (terciářky Brno), 3117–3127 (klarisky Znojmo) a 3130 (terciářky Javor); dále v některých fondech Moravského zemského archivu Brno (dále MZA Brno), zejména: MZA Brno, fond E 43 Klarisky Znojmo, kart. 1–6; fond E 25 Jezuité Brno, krabice č. 121 a–c.

²¹ Kroniky (resp. části kronik představených pojednávající o ženském klášteře) jsou k dispozici v MZA Brno, fond E 21 Františkáni Dačice, kniha č. 3, *Archivum conventus Brunensis*; NA Praha, Archiv ČFP, kniha č. 52, *Archivum conventus Javoriensis*; kniha č. 55, *Archivum conventus Znoymensis*. Kromě toho sepsal znojemským klariskám samostatnou kroniku Bernard Sannig. NA Praha, Archiv ČFP, kniha č. 311, *Kronick oder Archivbuch des königlichen Gestifts Ordens St. Clarae der reformierten Barfüsserin in Znaym verfasst durch dem hochwürdigem P. Bernardum Sannig Ordinis s. Francisci reformatorem lectorem jubilatum des gantzen Ordens Patrem gewesenem Cismontanien General Commissarium der böhmischen Provintz abermahl Provintzial von dem Jahr 1271 bis auf das 1687* (dále *Kronick oder Archivbuch*); kniha č. 312, *Kontinuation der Kronick oder Archivbuchs des königliches Gestifts Ordens Sanctae Clarae der reformierten Barfüsserinnen in Znaym unter der Regierung der wohlwürdigen Mutter Maria Constantia geborene von Kunitz und Wiesenburg, zum drittenmal erwöhlen Äbtissin, den 30. Tag Octobris 1742* (dále *Kontinuation der Kronick*), nepag. K dispozici je i výrazně kratší popis historie brněnských terciárek od neznámého autora, viz NA Praha, Archiv ČFP, kart. 184, inv. č. 3109, *De conventu Brunensis sanctimonialium divo Josepho sacro*, nepag.

²² Pramen přinášející biografické údaje o řeholnicích (nejčastěji jméno, informace o rodičích, data obřadů a profese, funkce v konventu, výši věna, typickou vlastnost, event. podíl na reformě) je uložen v NA Praha, Archiv ČFP, kniha č. 313, *Schwesterbuch des hochwürdigem und königlichen jungfräulichen Stifts-Ordens S. Clarae der reformierten Barfüsserin in der Stadt Znaym bei Unser Lieben Frauen Himmelfahrt, im welchen verzeichnet sein die lebentigen und*

reformy) zejména v poslední třetině 17. století, ve chvíli, kdy bylo zřejmé, že se reformu podaří prosadit. Reakce sester, které do textů pisatelé zanesli, tak mohou být zkreslené. Ke komparaci se nabízejí jednak prameny normativní (statuta a klášterní řády)²³ – opět z pera františkánů – jednak materiál vytvářený laiky (smlouvy, donace apod.).²⁴ Předpokládám, že pokud se v nich pravidla proměňovala, mohou poukazovat na míru observance, kterou byly schopny nebo ochotny řeholnice akceptovat, na aktuální podobu reformy. Vedle toho mohou také odrážet představu, kterou si vytvářeli o klášteře laici (nejčastěji právě příbuzní řeholnic).

* * *

Na situaci v obou konventech zareagoval v 16. století jako první olomoucký biskup. Vizitační zprávy Stanislava Pavlovského, respektive Františka kardinála Ditrichštejna jsou vůbec prvními doklady zájmu církevní vrchnosti o kláštery.²⁵ Přitom dekry tridentského koncilu (slavnostně přijaté roku 1591 na olomoucké synodě) jim přikazovaly zajímat se v první řadě o ty kláštery, které byly doposud podřízeny Svatému stolci. V případě, že konvent spadl pod I. řád, bylo povinností biskupa (jako novinka podtrhující jeho pravomoci) jej vizitovat, předsedat (osobně nebo v zastoupení) zkouškám novicek kvůli prověření pravosti povolání, profesím a promulgovat nově zvolenou abatyši.²⁶ Iniciativa biskupů nabrala širších rozměrů do té doby, než se podařilo oficiálním představeným obou ženských konventů „postavit se na vlastní nohy“.

Zatímco Stanislav Pavlovský shledal konvent znojenských klarisek zralý pro zrušení, o něco později byl kardinál Ditrichštejn svědkem zájmu o ko-

todten Schwestern obgedachtes Closters beschreiben durch den hochwürdigen P. Bernardo San-nig, des gantzen H. Ordens s. Francisci Vatter und gewesenen General Commissari[o] der gantzen cismontanischen Familien und Provintzial der böhmischen Provintz von dem Jahr 1271 bis auf das 1687 Jahr (dále Schwesternbuch), nepag.

²³ Konventní statuta jsou shromážděna v NA Praha, fond Archiv ČFP, kart. 184, inv. č. 3110; kart. 185, inv. č. 3119. Statuta brněnských terciárek z roku 1525 jsou uložena ve Vědecké knihovně v Olomouci, M II 166, *Regeln der Schwestern des dritten Ordens hl. Franziskus in Brünn*, nepag; z roku 1677 pak v Knihovně řádu menších bratří františkánů u Panny Marie Sněžné (historické fondy), O b 93, *Regeln des jungfräulichen Klosters s. Joseph in Brünn*, Praha 1677.

²⁴ Materiál obsahující relace s laiky je uložen v NA Praha, Archiv ČFP, kart. 185, inv. č. 3122 a 3125; MZA Brno, E 43 Klarisky Znojmo, sign. D, U.

²⁵ Viz pozn. 16; BÍLEK, Tomáš Václav: *Statky a jmění kolleji jezuitských, klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů v království Českém od císaře Josefa II. zrušených*. Praha 1893, s. 334–335.

²⁶ *Das heilige, allgültige*, s. 315–335.

munitu brněnských terciárek. Budovy znojemského konventu byly postupně nabídnuty nedalekým louckým premonstrátům a biskupem protežovaným jezuitům, a právě nejistota ohledně jejich využití (a následné požáry v letech 1584 a 1594) se zasloužily o to, že zájem o tuto lokalitu nakonec opadl.²⁷ O budovách brněnských terciárek se jednalo v úplně jiných souvislostech: právě dům pro komunitu se stal, řečeno s nadsázkou, klíčem k reformě.

Připomeňme, že prvotním záměrem zakladatele Třetího řádu, Františka z Assisi, bylo nabídnout kající formu života také laikům. Přes nepatrná pravidla (např. střízlivost v oblékání, častější přijímání svátostí, jednou měsíčně společná mše) zůstával člen Třetího řádu laikem.²⁸ Přesto nebylo v průběhu středověku neobvyklé, že se několik příslušníků tohoto hnutí sdružilo v komunitu a začalo žít v společném domě na bázi několika základních pravidel organizujících společný život.²⁹ Tuto skutečnost potvrdil papež Lev X. roku 1521, když dodatečně uznal formální rozdělení terciářů na větev laickou a řeholní.³⁰ Krátce na to byly řeholní terciárky přičleněny k tradičním ženským řeholím, podřízeny klauzuře a na jejich původní identitu odkazoval už pouze jejich název.³¹

Podobnou proměnou prošly také brněnské terciárky. Jejich komunita vznikla roku 1486 jako součást hnutí kajícníků v intencích pravidel (Řehole třetího řádu) Františka z Assisi. Iniciátorka, vdova po zlatníkovi, Markéta Goldschmidová tehdy přijala roucho terciárek a shromáždila kolem sebe vdovy a neprovdané dívky. Členky společenství setrvaly ve vlastních domech, věnovaly se modlitbě;³² vedle toho mohla být náplní společenství charitativní činnost.³³ Ještě za života Markéty Goldschmidové se ale od charakteru Třetího řádu výrazně odchýlily. Na popud kvardiána brněnských františkánů si zakoupily za vyžebnané peníze vlastní dům; ten se stal jednak zázemím pro

²⁷ FOLTÝN, D.: c. d., s. 774.

²⁸ MINAŘÍK, K.: *Terciáři v klášteřích*, s. 53; CINCIALOVÁ, Lucie: *Komentář k řeholím III. řádu*, s. 1–14. © 2009. [Cit. 28. 11. 2009]. Dostupné z [www: http://web.katolik.cz/ifs/](http://web.katolik.cz/ifs/). Zde jsou uvedeny jak edice dokumentů, tak jejich interpretace.

²⁹ HOLZAPFEL, Heribert: *Handbuch der Geschichte des Franziskanerordens*. Freiburg 1909, s. 682–683.

³⁰ Tamtéž.

³¹ Srov. příklad z konventů mnichovských terciárek: STRASSER, Ulrike: *Bones of Contention: Cloistered Nuns, Decorated Relics, and the Contest over Women's Place in the Public Sphere of Counter-Reformation Munich*. In: *Archiv für Reformationsgeschichte*, 90, 1999, s. 254–288.

³² NA Praha, Archiv ČFP, kart. 184, inv. č. 3109, *De conventu Brunensis sanctimonialium divo Josepho sacro*, nepag.

³³ Jak to bylo běžné v jiných komunitách, srov. STRASSER, U.: c. d.

jejich činnost, jednak jej brzy na to samy obývaly.³⁴ V roce 1525 se vědomě přiklonily k řeholní větvi terciárek, když si zvolily vlastní představenou a nechaly si sepsat pravidla společného života.³⁵ Jejich rozbor jasně ukazuje nejistou identitu tohoto společenství: na jedné straně se již terciárky nechápaly a nebyly chápány jako laičky (skládaly sliby), na straně druhé si ale nebyly jisté, zda na sebe mohou vztahovat četná privilegia vyhrazená duchovnímu stavu. Pohybovaly se na hranici mezi laickým a duchovním světem, což bylo vnímáno v období katolické reformace jako nežádoucí.³⁶ Buly papeže Pia V. z let 1566 a 1570, které reagovaly na rozdílné interpretace článku o striktní klauzuru dekretu *De regularibus et monialibus*, přičlenily i členky takových komunit k osobám duchovním a zároveň je podřídily klauzuraci.³⁷

Krok, který završoval proměnu laického společenství ve zcela klauzurovanou komunitu věnující se kontemplaci, však nebyl snadný. Vyžadoval materiální prostředky, stejně jako lidský potenciál.³⁸ Investovat do komunity, u níž bylo přijetí nového stylu života nejisté, se jevilo (navzdory všem předpisům Tridentina) jako nereálné. Kardinál Ditrichštejn roku 1617 vystavěl brněnským terciárkám nový konvent, který splňoval nároky na striktní klauzuru. Kromě obytných budov k němu poprvé náleželo hospodářské zázemí umožňující relativní soběstačnost konventu (a negující dosavadní mendikantský způsob života) a vlastní kostel zasvěcený svatému Josefovi. Ditrichštejn terciárkám také sepsal statuta. Vyzval františkány, aby poskytovali terciárkám veškerý duchovní servis, a konvent ponechal v jeho původních vazbách na I. řád.³⁹ Konvent, který se od počátku 17. století těšil přílivu povolání, změnu charakteru života přijal – k měšťankám, z nichž se doposud terciárky rekrutovaly, přibýly i dívky z šlechtických rodin.⁴⁰

Tak velký zásah biskupa do některého z konventů se už v dějinách provincie neopakoval; je proto s podivem, že kardinál Ditrichštejn podpořil komu-

³⁴ NA Praha, Archiv ČFP, kart. 184, inv. č. 3109, *De conventu Brunensis sanctimonialium divo Josepho sacro*, nepag.

³⁵ Vědecká knihovna v Olomouci, M II 166, *Regeln der Schwestern des dritten Ordens hl. Frantiska in Brünn*, nepag.

³⁶ MAKOWSKI, Elizabeth: „A Pernicious Sort of Women“. *Quasi-religious Women and Canon Lawyers in the Later Middle Ages*. Washington 2005.

³⁷ GAUDE, E., c. d., s. 447–452, 808–810.

³⁸ K podmínkám proměny srovnaj KĘDRACKA, Anna Ewa: *Łowickie bernardynki*. Łowicz 2005.

³⁹ MZA Brno, fond E 21 Františkáni Dačice, kniha č. 3, *Archivum conventus Brunensis*, s. 1031–1033.

⁴⁰ NA Praha, Archiv ČFP, kart. 184, inv. č. 3112, *Catalogus religiosarum ac Deo devotarum in Christo sororum tertiae regulae sancti Francisci de Poenitentia nuncupatarum hic Brunae in domo sive congregatione extra portam Judaeorum*, nepag.

nit, která musela pro to, aby dostála závěrům dekretu, radikálně proměnit svou identitu. Pouhý návrat ke kořenům, který stačil k obnově klariskám, by v jejich případě situaci nevyřešil. Otázka motivace je proto na místě: po vylovení příbuzenských vztahů mezi biskupem a řeholnicemi uvažují o pravděpodobně nezvykle vysokém zájmu o řeholní život v prostředí brněnských terciárek než kdekoli jinde a o ochotě dovršit proměnu řádové identity.

Až počátkem třetího desetiletí 17. století převzali františkáni iniciativu v sobě podřízených klášterech. To už v provincii utěšeně rostl počet řeholníků i konventů.⁴¹ Přibývalo také znojenských klarisek. Abatyše Kateřina z Vogenitz, která se podle vizitační zprávy biskupa Pavlovského nestarala ani o hmotné, natož duchovní blaho konventu, zemřela roku 1586. Nahradila ji Anna Weyrowská, představená, za jejíhož úřadu se konvent pozvolna plnil kandidátkami. O výraznější změnu řeholního života se však nezasloužila: do konventu vstoupila roku 1565 – v době nehlubšího úpadku.⁴² Když proto provinciál Václav Zalieský předložil roku 1627 klariskám nová statuta (která představovala pravděpodobně výtah generálních statut z roku 1593),⁴³ ani její nástupkyně Cecílie Roderová zřejmě nevěděla, jak některé konkrétní body realizovat. Jak nás informuje klášterní kronika, konvent byl podroben rabování během českého stavovského povstání, mimo to během krátké doby třikrát vyhořel a na majetcích hospodařili správci „do vlastní kapsy“.⁴⁴ Abatyše proto zřejmě nelpěla striktně na dodržování klauzury, stejně jako nebrala ohled na věk vyžadovaný při skládání slibů, pokud s sebou žadatelka přinášela věno.⁴⁵

V roce 1630, kdy už klášter obývala necelá dvacítká sester,⁴⁶ poničil budovy požár počtvrté. Tentokrát měli františkáni podporu mecenášů i „volné ruce“ pro zajištění pomoci klariskám. V souvislosti s opravami kláštera uzrál plán na nový pokus o reformu. Provinciál Aegidius Wagner rozdělil

⁴¹ ELBEL, M.: c. d., s. 5–8.

⁴² K těmto abatyším viz WRBCZANSKY, Severinus: *Nucleus Minoriticus seu vera et sincera relatio originis et progressus provinciae Bohemicae, conventuum et residentiarum fratrum et sororum sanctimonialium Ordinis Minorum S. P. Francisci strictae observantiae reformatorem in provincia, sub patrocinio Sancti Wenceslai ducis et martyris per Bohemiam, Moraviam et Silesiam existentium*. Praha 1746, s. 453–455.

⁴³ NA Praha, Archiv ČFP, kart. 185, inv. č. 3119, *Ordnung und Statuta, welche von allen Schwestern der Stadt Znaym s. Clarae sollen gehalten werden*, nepag; NA Praha, Archiv ČFP, kniha č. 274, *Statuta monialium generalia vallesoletana*, nepag.

⁴⁴ NA Praha, Archiv ČFP, kniha č. 311, *Kronick oder Archivbuch*, s. 11.

⁴⁵ NA Praha, Archiv ČFP, kniha č. 313, *Schwesterbuch*, nepag.

⁴⁶ Tamtéž.

řeholnice do dvou skupin s úmyslem usadit je v konventech vídeňských klarisek a františkánských terciárek v Brně. Jestliže z geografického hlediska nemohl volit lépe, sledoval ještě další motiv. Pobyt v konventech se měl stát podpůrným prostředím pro seznámení se s vlastní tradicí, a tím i přijetí reformy. Tomuto účelu vyhovovala i komunita brněnských terciárek, která se po reformě kardinála Ditrichštejna obsahem života ztotožnila s tradičními kontemplativními řády.⁴⁷ O průběhu čtyřměsíčního pobytu v obou konventech prameny mlčí. Zatímco v znojemském konventu probíhaly všechny potřebné stavební práce díky fundaci knížete Maxmiliána z Lichtenštejna, klarisky se denně setkávaly s obsahem vlastního života. 4. srpna téhož roku byly slavnostně uvedeny zpět – spolu se dvěma klariskami z Vídně, které se měly v konventu usadit natrvalo. Zda přišly na přání stávajících znojemských řeholnic nebo z rozhodnutí provinciála, není zřejmé. Ještě ten den, po rezignaci dosavadní abatyše, byla uvedena na tento post jedna z nich, Cecílie Schnurová. Volba svědčí o ochotě řeholnic postupovat naznačeným směrem, k větší observanci řeholního života, ačkoliv je zřejmé, že celá řada kroků byla iniciována provinciálem. Zdá se, že řeholnice, z nichž většina pocházela ze sousedních zemí, Rakouska a Bavorska,⁴⁸ byly ochotny akceptovat změněné podmínky řeholního života.⁴⁹

Ke slovu se tehdy dostala statuta sestavená provinciálem Zaltieským o tři roky dříve. Provinciál si byl vědom, že nesplňují všechna ustanovení Tridentina. V dané situaci však akceptoval meze konkrétních řeholnic. Dekret *De regularibus et monialibus* obsahoval vedle důrazného proklamování dodržování řehole několik novinek, zejména pro zaručení svobody povolání; stanovily se pevné věkové hranice pro přijetí slibů, novicka se měla podrobit rozhovoru s biskupem, naléhání příbuzných či jiných osob se trestalo exkomunikací. Nutnou součástí přípravy se stal noviciát trvající celý rok. Pozornost byla věnována pravidelnému duchovnímu servisu. Naproti tomu dodržování striktní klauzury se chápalo jako samozřejmost, pouze pro úplnost bylo zmíněno v jednom z článků.⁵⁰ Realita reformující se církve byla poněkud jiná: v případě ženských řeholí byl položen důraz nikoli na návrat ke kořenům, ale na míru kázně a disciplíny. Prakticky se považovala za znak

⁴⁷ Což byl obvyklý výsledek tridentských reforem v případě ženských třetích řádů. Srov. alespoň příklad z konventů mnichovských terciárek: STRASSER, U.: c. d.

⁴⁸ NA Praha, Archiv ČFP, kniha č. 313, *Schwesterbuch*, nepag.

⁴⁹ NA Praha, Archiv ČFP, kniha č. 311, *Kronick oder Archivbuch*, s. 11–13.

⁵⁰ *Das heilige, allgültige*, s. 319–320, 324–325, 327–330.

reformovaného konventu striktní klauzura.⁵¹ Tomu odpovídala i statuta pro znojemské klarisky z roku 1627.

Z celkem osmadvaceti článků se jich pravidlům striktní klauzury věnovalo hned prvních deset. Teprve ostatní pravidla stanovovala charakter duchovního života: pravidelnost rozjímání, kázání, vyznání vin na kapitule, naslouchání duchovní četbě. Novinky, které řešily nucená povolání, byly vtěsnány do zmínky o nutnosti přezkoušení novicек biskupem. Zmíněn byl i noviciát: roční lhůta byla upravena ve prospěch vágnějšího prohlášení, „jak dlouho je třeba“. Vstupní věk a stáří kandidátky v době skládání slavných slibů byly opomenuty, stejně jako řada dalších bodů.⁵² Sannig v kronice připomíná, aniž by uváděl pramen, že provinciál požadoval větší přísnost v oblékání a stravování řeholnic a důkladnější pozornost při liturgii.⁵³ Poněvadž v jiných pramenech nelze zmínku o existenci statut z roku 1630 najít, je třeba předpokládat, že si do úryvku popisujícího „erste Reformation“⁵⁴ projektoval vlastní představu obnovy.

Neúplné obsazení dekretu Tridentina ve statutech provinciála Zaleského nastiňuje limity konkrétních raně novověkých řeholnic. Realita dala provinciálovi zapravdu. Jestliže k roku 1630 žilo ve znojenském konventu, koncipovaném pro dvojnásobný počet, kolem 16 řeholnic, byly žadatelkám o konventní život dveře otevřeny. Věno, které měla kandidátka povinnost s sebou přinést, znamenalo důležitý příjem pro celou komunitu, dosud pro donace nepříliš atraktivní. Kanonicky stanovený věk nehrál proto zásadní roli: do konventu byly po „první fázi reformy“ přijímány velmi mladé dívky i děti. V roce 1653 vstoupila jako osmiletá budoucí abatyše Renata Benedikta Tschepová a spolu s ní ještě o dva roky mladší Klára Koleta Warasinerová. Obě však, přestože byly v tomto věku oblečeny do řeholního hábitu, čekala ještě

⁵¹ A to navzdory tomu, že klauzura patřila k základním prvkům řeholního života už ve středověku. Oproti středověku platila klauzura plošně pro všechny konventy a neudělovala se dříve běžná privilegia umožňující volnější aplikaci klauzury. „Uzavření se“ do klauzury kláštera se navíc začalo chápat jako základní slib; distinktivní rys řeholnice. (Srov. NA Praha, Archiv ČFP, kart. 184, inv. č. 3111, *Statuta und Ordnungen, welche dem löblichen königlichen Stift und Kloster der seligsten Mutter Gottes Mariae Himmelfahrt in Znaym Ordens s. Clarae der Reformiertin und Barfüsserin hat vorgeschrieben der hochwürdige Vatter Fr. Bernardus Sannig*. Praha 1685, s. 15–23). K problematice „místa“ klauzury v reformě konventů srov. MEDIOLI, Francesca: *An Unequal Law: The Enforcement of Clausura before and after the Council of Trent*. In: MEEK, Christine: *Women in Renaissance and Early Modern Europe*. Dublin 2000, s. 136–152.

⁵² NA Praha, Archiv ČFP, kart. 185, inv. č. 3119, *Ordnung und Statuta, welche von allen Schwestern der Stadt Znaym s. Clarae sollen gehalten werden*, nepag.

⁵³ NA Praha, Archiv ČFP, kniha č. 311, *Kronick oder Archivbuch*, s. 12–13.

⁵⁴ Tamtéž, s. 13.

dlouhá doba do definitivních slibů.⁵⁵ Podobná praxe provázela i brněnský konvent. Ze zkoušky konané v listopadu roku 1669 vysvítá, že ačkoliv i tam skládaly novicky profesi až po dosažení šestnáctého roku, členkami konventu se stávaly už jako děti. Třebaže Barbora Kateřina z Trautsmanndorfu i Maria Dorotea Pospischilová prohlásily, že do konventu vstupují „libere et spontaneo“, na tomto místě byly již od svých šesti, respektive čtyř let.⁵⁶ Pokud se podíváme ještě jednou do podrobnějších pramenů osvětlujících poměry ve znojemském klášteře, zjistíme, že v případě starších novicек, u nichž nebylo třeba respektovat hranici 16 let, se zkušební doba noviciátu zdaleka neblížila předepsané délce jednoho roku. V zhruba polovině případů (mezi léty 1630 a 1685) neexistoval vůbec – profese se složila jako obřad bezprostředně následující obláčku, některé novicky jej absolvovaly zkrácený (v délce tří, čtyř měsíců), pouze přibližně čtvrtina kandidátek absolvovala mezi oblečením hábitu a profesí stanovenou roční lhůtu.⁵⁷

Vědomé rozlišení na podstatné a krátkodobě opomíjené body observance patřilo k strategii superiorů v případě obou podřízených konventů. Na Zalieského reformní činnost navázal další provinciál krátce po skončení třicetileté války. Od roku 1649 se rozběhly pravidelné vizitace znojemského konventu.⁵⁸ Prostor byl věnován kontrole klauzury, morálky a disciplíny sester. Jejich součástí se však staly rezignace a volby na všechny podstatné posty v komunitě, včetně úřadu abatyše. Překvapeně řeholnice reagovaly v duchu tradiční kontinuity úřadů (zakotvené už v řeholi) a věnovaly svůj hlas dosavadní představené.⁵⁹ V očích františkánů měla častější cirkulace osob na postu abatyše svůj význam: nařízení provinciála se v konventu prosazovala nesnadno, od několika lety omezeného úřadu abatyše si navíc slibovali možnost větší kontroly kláštera a zamezení vlivu určité skupiny lidí (nejčastěji příbuzných představené či priorky) na chod hospodářství i disciplínu řeholnic. Prosazení jejich vize jim trvalo 25 let: v letech 1649–1675 znojemský konvent spravovaly pouze dvě ženy: Eva Wilimetzková († 1650) a Jenoféva

⁵⁵ NA Praha, Archiv ČFP, kniha č. 313, *Schwesterbuch*, nepag. Na tomto místě je třeba zdůraznit, že dívky v tak mladém, resp. dětském věku byly v první řadě přijaty na vychování. Přesto mě informace o tom, že byly současně oblékány do řeholního hábitu (a pokud se rozhodly v konventu zůstat, žádný další vstupní rituál se již nekonal), vede k domněnce, že byly alespoň částečně považovány za součást komunity i s některými povinnostmi, které byly vlastní sestram.

⁵⁶ ZAO–O, fond AO, kart. 449, sign. B b 142, inv. č. 2124, Františkanky Brno, Brno 28. 11. 1669.

⁵⁷ NA Praha, Archiv ČFP, kniha č. 313, *Schwesterbuch*, nepag.

⁵⁸ MZA Brno, E 43 Klarisky Znojmo, sign. P II, Volby abatyší. Zmínku o pravidelných vizitacích, resp. snaze o cirkulaci úřadů v brněnském konventu nemáme.

⁵⁹ K seznamu abatyší a datům jejich úřadu viz WRBCZANSKY, S.: c. d., s. 453–455.

Ludmila Giligová († po roce 1680). Pokud se františkáni zasazovali o obdobnou změnu v klášteře brněnských terciárek, výsledek byl tentýž.⁶⁰

V roce 1675 (tak jak bylo obvyklé) došlo v obou konventech k odvolání stávajících představených. Kapitula představitelů provincie svolaná do Jindřichova Hradce navíc rozhodla, že funkční období abatyše bude na příště trvat pouze tři roky bez ohledu na frekvenci vizitací.⁶¹ Rezignaci stávající abatyše v klášteře brněnských terciárek provázely protesty: příbuzní a přátelé představené Maxmiliány ze Spaaru obvinili provinciála Bernarda Sanniga z touhy manipulovat hospodářstvím konventu a docílili toho, že se případ projednával před císařem.⁶² Sannig se po vítězství vymezil proti dosud legitimnímu pravidlu, kdy konvent i svět chápal představenou jako hlavní instanci ve všech záležitostech řeholního domu. Od nynějška se – v přeneseném slova smyslu – stala abatyše „zajatkyň“ klauzury hned dvakrát. Jednak jí byla omezena klasickým způsobem, takže nesměla klášter až do své smrti opustit, jednak každé své rozhodnutí, které mělo vliv na záležitosti vně klauzury (hospodářství, patronátní práva, stavba kaple přístupné laikům apod.) musela předkládat k posouzení provinciálovi.⁶³ Teprve jasné definování doby úřadu abatyše a její pravomoci se stalo klíčem k přijetí finální reformy. Po ukotvení nového systému volby abatyše došlo k dovršení reformy přijetím dosud opomíjených článků dekretu *De regularibus et monialibus*. Pro brněnský klášter byla nová statuta sestavena roku 1677.⁶⁴ Znojenské klarisky o ně požádaly až o osm let později.

Nová statuta byla klariskami přijata v době, kdy byl znovu provinciálem Bernard Sannig (1685–1687).⁶⁵ Jejich přijetí usnadnila mimo jiné pozornost, kterou Sannig věnoval obnově klášterních statků. Zasadil se o systematictější kontrolu klášterních zaměstnanců a sám navrhl několik zlepšení.⁶⁶ K přijetí

⁶⁰ Tamtéž, s. 466–467.

⁶¹ MINAŘÍK, K.: *Provinciál P. Bernard Sannig, učenec, spisovatel a organisátor františkánské provincie (1637–1704)*. Časopis katolického duchovenstva, 65/90, 1924, s. 497.

⁶² NA Praha, Archiv ČFP, kart. 184, inv. č. 3111.

⁶³ NA Praha, Archiv ČFP, kart. 185, inv. č. 3119, *Von den Recht und Gewalt einer Äbtissin*.

⁶⁴ Knihovna řádu menších bratří františkánů u Panny Marie Sněžné (historické fondy), O b 93, *Regeln des jungfräulichen Klosters s. Joseph in Brünn*, Praha 1677. Poděkování za umožnění výzkumu náleží správci knihovny Janu Kašparovi.

⁶⁵ NA Praha, Archiv ČFP, kart. 184, inv. č. 3111, *Statuta und Ordnungen, welche dem löblichen königlichen Stift und Kloster der seeligsten Mutter Gottes Mariae Himmelfahrt in Znaym Ordens s. Clarae der Reformierten und Barfüsserin hat vorgeschrieben der hochwürdige Vatter Fr. Bernardus Sannig*. Praha 1685.

⁶⁶ K Sannigově činnosti viz Znojmě viz NA Praha, Archiv ČFP, kart. 185, inv. č. 2127; MINAŘÍK, K.: *Provinciál P. Bernard Sannig, učenec, spisovatel a organisátor františkánské provincie (1637–1704)*. Časopis katolického duchovenstva, 61/86–71/96, 1920–1930.

nových statut dozrál čas po návratu z Jindřichova Hradce, kde se klarisky ukrývaly v době nebezpečí, které roku 1683 hrozilo od Turků obléhajících Vídeň.⁶⁷ Nastalo období, v němž se mělo ukázat, zda byla přijatá observance také realizována.

15 let poté, co dovršili františkáni obnovu v sobě podřízených klášterech, se začala na území jejich provincie formovat nová komunita terciárek. Roku 1701 přijaly v slezském Javoru řeholní roucho Anna Alžběta Beckerová a Anna Dorotea Hochgesangová. Navázaly tak na původní středověkou tradici javorských žen (pravděpodobně terciárek) zvaných Bequiny, jejichž společenství zaniklo po roce 1527 vlivem luteránské reformace.⁶⁸ Zpočátku se vznikající komunita překvapivě velmi podobala své středověké předchůdkyni – s jediným rozdílem – od roku 1566, kdy vešla v platnost bula *Circa pastoralis*, neměl žádný neklauzurovaný ženský řád církevně-právní status. Otázkou zůstává, zda měly javorské terciárky zájem o neklauzurovaný (tím pádem i činný) řeholní život nebo jen představení nevěnovali malé komunitě dostatečnou pozornost.

Zpočátku se komunita formovala pod dohledem vratislavského biskupa Františka Ludvíka. Roku 1704 si terciárky zakoupily malý domek na jednom z javorských náměstí. Z kupní smlouvy uzavírané oběma „zakladatelkami“ lze tušit, že pro malý počet členek nebylo možné v komunitě rozdělovat jednotlivé posty. Také s hlavním bodem, pro nějž se v raném novověku přebudovalo mnoho ženských klášterů, klauzurou, se prozatím nepočítalo. V domě chyběla kaple a terciárky (na výzvu biskupa) navštěvovaly bohoslužby ve františkánském kostele. Potřeba vlastní kaple byla nicméně v rozrůstajícím se společenství pocítována velmi naléhavě. Zřídit se ji podařilo díky věnu první šlechtičny, Barbory Kateřiny Kittlerové de Panerin, roku 1712. Za tímto účelem byl zakoupen další dům (patrně v sousedství). Byla to právě Kateřina Kittlerová, řeholním jménem Marie Františka, kdo svým podpisem s titulem abatyšce stvrdil nákup domu. Zároveň ve zbudované kapli složila věčné sliby. I v tomto bodě se řeholnice zachovaly v rozporu s předpisy dekretu *De regularibus et monialibus*. Ten vyžadoval, aby abatýš byla volena řeholnice, která strávila v konventu jako profeska minimálně osm let.⁶⁹ Úkolem sloužit bohoslužby v kapli terciárek pověřil vratislavský biskup javorské františkány: mše měla být celebrována mimo neděle také ve svátky řádových patronů a ve stejných intervalech měly přistupovat řeholnice ke zpovědi. Nevíme, jaký způsob

⁶⁷ NA Praha, Archiv ČFP, kniha č. 311, *Kronick oder Archivbuch*, s. 18–20.

⁶⁸ MINAŘÍK, K.: *Terciáři v klášterích*, s. 55.

⁶⁹ *Das heilige, allgütige*, s. 321.

odměny zvolilo několik málo terciárek za tento duchovní servis, nicméně, pokud musel biskup o několik let později františkánům jejich povinnost připomínat, zdá se, že přijímali terciárky do duchovní správy jen neradi.⁷⁰

Do roku 1712 se proto datuje také první oficiální kontakt terciárek s představiteli České františkánské provincie. Profesi abatyše Marie Františky předsedal provinciál Martin Castul. Přesto se terciárky během následujících 12 let pohybovaly v určitém vakuu, jehož důsledkem byla liknavá duchovní péče. Řešením této situace bylo náležet jen jednomu ze subjektů: v průběhu dvacátých let 18. století se znovu oživila jednání s Českou františkánskou provincií. V průběhu jednání, zřejmě jako podmínka vstupu do provincie, došlo ještě jednou k rozšíření komplexu rezidence. Roku 1724 uzavřely klarisky novou kupní smlouvu, aby zakoupily v pořadí již třetí dům (pravděpodobně opět v sousedství) a pravděpodobně až nyní byl dobudován klášter, který odpovídal svou dispozicí předpisům o klauzuře. Za dva roky došlo k inkorporaci kláštera do provincie a, jak poznamenal autor spisku o původu kláštera, „hic quaternarius sororum numerus hodie claustraliter“^{71, 72}

Jestliže dekret o řeholnicích znásobil závislost ženských klášterů na autoritách provincie nebo místním biskupovi, neméně důležité bylo pro klauzurované konventy spojení s laiky. Už ve středověku nemohl existovat žádný řeholní dům věnující se kontemplaci bez sepětí se světem. Ne všichni laici ale byli schopni uvést své požadavky do souladu s přísnými řeholními pravidly; vedle toho si řeholnice uvědomovaly svou závislost na donátorech. Tento vztah byl tedy oboustranný.⁷³

Od počátku 18. století se stalo běžnou praxí, že konvent klarisek poskytoval v prostorách mimo klauzuru zázemí ženám, které se chtěly účastnit duchovního života řeholnic. Klášteru platily jednak za poskytnuté ubytování (případně stravování), jednak na ně pamatovaly zbožnými odkazy. O 40 let později označil tuto praxi provinciál Severinus Wrbczansky jako kontraproduktivní; klauzura, jejímž smyslem bylo vytvořit jasnou hranici mezi kláš-

⁷⁰ MINAŘÍK, K.: *Terciáři v klášteřích*, s. 55; WRBCZANSKY, S.: c. d., s. 467–471.

⁷¹ NA Praha, Archiv ČFP, kart. 185, inv. č. 3130, *Super origine sanctimonialium Tertii ordinis s. P. Francisci in civitate Javoriensis degentium: uti et earumdem cepta habitatione aut potius cohabitatione, numero et loco obtento*, nepag.

⁷² Tamtéž; WRBCZANSKY, S.: c. d., s. 467–471; NA Praha, Archiv ČFP, kniha č. 52, *Archivum conventus Javoriensis*, nepag.

⁷³ Srov. např. se situací v italských nebo španělských konventech. LAVEN, M.: c. d.; LEHFELDT, E.: c. d.

terem a světem, vykazovala podle jeho vizitační zprávy vlivem požadavků donátorů opět značné mezery.⁷⁴

V pořadí první, roku 1700, „war in dieser königlichen Stift gesetzt“⁷⁵ paní ze Sannigu. Zda ji k tomuto způsobu života vedly pouze zbožné pohnutky, lze těžko soudit. S tehdejší vizitátorem Fortunátem Hueberem se dohodla na zvláštním režimu, s kterým mohla využívat hovornu sester. Odtud měla organizovat záležitosti svého šlechtického podnikání: navštěvovala ji „podle potřeby“ a vlastnila od ní klíč.⁷⁶ Naproti tomu její skromné bydlení jí nevadilo. Upravit si je dala až o osm let později hraběnka Dorota Polyxena ze Stahrenbergu. Ke konventu nechala přistavět na vlastní náklady křídlo o dvou pokojích a kuchyni. Zde později strávila svá poslední léta matka jedné z řeholnic, Regina Fürnerová.⁷⁷ Naposledy tento „klášterní byt“ obývala Anna Lucia Clauová. Smlouva, kterou sepsala s konventem, je vhodným pramenem k posouzení a vnímání klauzury jak řeholnicemi, tak laiky v době před zrušením této praxe. Její koncept z roku 1736 obsahuje totiž návrhy Anny Lucie i odpovědi (pravděpodobně) představené.⁷⁸

První požadavky se týkaly samotného bytu. Konvent měl zajistit, aby zde byla možnost připravovat si vlastní pokrmy a věnovat se ručním pracím, zavazoval se k pravidelnému přísunu dřeva. Byl zodpovědný za zajištění duchovní i zdravotní péče. Zatímco zpověď si vymínila Anna Lucia konat u „extra ordinari“ zpovědníka, při náhlé indispozici chtěla využít konventního lékaře. Přestože se rozhodla inspirovat životem klarisek, ujistila se, že na laickou ženu se nevztahují posty dodržované řeholnicemi. Toto zdání znatosti přísné observance však popřela hned v dalších bodech. Chtěla kdykoliv mimo dobu silentia navštěvovat své rodné sestry, hovořit se šafářem a zaměstnanci kláštera, vstupovat do chóru a rovněž si žádala jednu z laických sester jako stálou posluhovačku.

Reakce konventu byla přímo úměrná ztotožnění se s těmito články. Za návrhy Anny Lucie následoval zákaz navštěvovat sestry jindy než v přesně vymezených hodinách. Svolení nezískala ani k hovorům s laiky zaměstnanými konventem, připomenula se praxe kontroly dopisů. Jedinou výjimkou, vedle zajištění hmotných a duchovních potřeb, bylo povolení posluhy laickou sestrou, i když ani ta nebyla zproštěna svých obvyklých povinností v konventu.⁷⁹

⁷⁴ MZA Brno, E 43 Klarisky Znojmo, sign. O 10/8, Znojmo 23. 9. 1741.

⁷⁵ NA Praha, Archiv ČFP, kart. 185, inv. č. 3122, Znojmo 22. 11. 1700.

⁷⁶ Tamtéž.

⁷⁷ NA Praha, Archiv ČFP, kniha č. 311, *Kronick oder Archivbuch*, s. 67.

⁷⁸ NA Praha, Archiv ČFP, kart. 185, inv. č. 3122, *Quodam transactio Annae Luciae Clauin cum monialibus*.

⁷⁹ Tamtéž.

Charakter odpovědí ozřejmuje znalost obsahu řeholního života. Observance přijímaná během celého uplynulého století „zapustila kořeny“, takže nebylo možné žádnou z odpovědí formulovat v jiném než „tridentském duchu“. Formální znalost pravidel však ještě nemusela být známkou jejich praktické aplikace. Skutečnost, že po vypracování vizitační zprávy provinciála Wrbczanského se již v konventu žádná laická žena neobjevila,⁸⁰ nás vede k domněnce, že odpovědi konventu nebyly v praxi realizovány stoprocentně.

* * *

Reforma nebyla nikdy zcela uzavřenou záležitostí. Cesta k ní v prostředí ženských klášterů České františkánské provincie měla několik zajímavých specifik.

Závislost ženských konventů na autoritách františkánské provincie, která se musela nejprve vyrovnat s vlastním úpadkem, způsobila značné zpoždění v přijímání dekretu. Prvními iniciátory reformy se stali olomoučtí biskupové. Zatímco prestižnější konvent znojemských klarisek byl odsouzen k zániku, opomíjené komunitě brněnských terciárek věnoval pozornost kardinál Ditrichštejn. Jeho aktivita vyústila v interiorizaci klauzury – nejviditelnějšího prvku reformy. Stavbou konventu respektující zásady striktní klauzury, donací a sepsáním pravidel dovršil proměnu jejich řádové identity v době, kdy nebylo obvyklé vstupovat do konventu. Krátce na to se právě tento konvent stal po dobu čtyř měsíců prostředím, v němž se znojemské klarisky seznámily s funkční tradicí vlastního řeholního života.

Přijetí klauzury před polovinou 17. století se v obou konventech stalo na dlouhou dobu jediným znakem reformy. Aplikace jiných článků dekretu (zejména těch, které měly zaručit svobodu vokací) narazila na meze řeholnic. Z pramenů, v nichž jsou shromážděny biografické údaje o sestrách, je zřejmé, že řeholnice nebyly ochotny, respektive schopny akceptovat (zejména) předpisy o věku novicek a délce „zkušebního“ roku. V souladu s těmito limity upravily autority I. řádu také místní stanovy; zároveň podrobily řeholnice (prameny se vztahují pouze k prestižnějšímu konventu klarisek) pravidelným vizitacím, jejichž součástí se – navzdory tradici – staly rezignace řeholnic na úřady v komunitě a nové volby. Po více jak pětadvacet let se střetávaly oba pohledy: pohled františkánů proklamující větší kontrolu a pohled klarisek trvající na dosavadním stupni autonomie. V letech 1647–1675 reagovaly klarisky v duchu kontinuity úřadů. Svou vizi prosadili františkáni až na pod-

⁸⁰ NA Praha, Archiv ČFP, kniha č. 311, *Kronick oder Archivbuch*; kniha č. 312, *Kontinuation der Kronick*, nepag.

zim roku 1675 v obou klášterech. Jádrem se stalo prosazení časově omezeného úřadu abatyše. To se neobešlo bez konfrontace s příbuznými řeholnic.

Teprve v klimatu těsného správního připoutání konventů klarisek a františkánských terciárek k autoritám I. řádu mohlo dojít k završení reformy, přijetí všech článků dekretu *De regularibus et monialibus*. V Brně roku 1677 a ve Znojmě o osm let později vstoupily řeholnice do období, v němž měly prokázat, zda se reformní články staly součástí konventního života. Totéž platilo pro rezidenci terciárek, o jejíž striktní klauzuraci lze hovořit až po formálním začlenění do františkánské provincie. Aplikace pravidel vykazovala mezery tam, kde bylo nutno vyjít vstříc laikům, příbuzným a donátorům kláštera.

Obnovu řeholního života v raném novověku lze chápat jako proces, v němž hrály roli možnosti biskupa, františkánů i samotných řeholnic, a který nebyl svým způsobem nikdy ukončen.

RESUMÉ

REFORMA V ŽENSKÝCH KLÁŠTERECH ČESKÉ FRANTIŠKÁNSKÉ PROVINCE. AUTORITA A GENDER

Studie zkoumá proces reformy ženských konventů (klarisek ve Znojmě, terciárek v Brně a v Javoru), které patřily do České františkánské provincie. Dekret tridentského koncilu *De regularibus et monialibus* určil všem členům konventu návrat k tradici, mimoto podřídil všechny ženské kláštery striktní klauzuře a zpřísnil podmínky přijímání kandidátů. Do českých zemí přicházel dekret v době hlubokého úpadku řeholního života; proces reformy (návratu k tradici) se tak nemohl stát jednorázovou záležitostí.

Mezi specifika přijímání dekretu v rámci analyzovaných konventů patří určitý stupeň spolupráce mezi všemi subjekty: kláštery, biskupem a I. řádem, stejně jako „rozfázovanost“ reformy. Zatímco klauzura (jako nejviditelnější známka reformy) byla obnovena či zavedena jako první v pořadí, jiné články týkající se zejména svobody vokací se staly předmětem stanov až téměř o půlstoletí později. Této finální fázi reformy přecházelo nové definování práv jurisdikční vrchnosti, v němž zvítězil pohled I. řádu upřednostňující užší vazbu mezi autoritami I. řádu a jim podřízenými kláštery. V závěru 17. století vstoupily konventy do fáze, v nichž měly předepsaná pravidla realizovat prakticky; observance utrpěla především tam, kde se střetly předpisy klauzury s požadavky laiků: příbuzných a donátorů řeholnic.

SUMMARY

REFORMS IN CONVENTS OF THE CZECH FRANCISCAN PROVINCE. AUTHORITY AND GENDER

The study deals with the reform process of the convents (the nuns of the order of St. Clare in Znojmo, the tertiary sisters of St. Francis in Brno and Javor) which belonged to the Czech Franciscan province. The Council of Trent issued *De regularibus et monialibus* decree which established the revival of tradition for all convent members. The decree ordered that all convents must live in strict seclusion and the conditions for candidate recruitment were tightened. The decree found the Czech lands in great decline of monastic life. Thus, the reform process changes (revival of tradition) could not be accomplished all at once.

Certain degree of cooperation among all subjects: convents, the bishop and the First Order as well as more stages of the reform when applying the decree regulations represent some of the special characteristics of the analysed convents. Seclusion (as the most observable evidence of the reform) was restored or introduced first. Other articles referring especially to freedom of vocation process came into force half a century later. This final reform stage was preceded by a new definition of the rights of manorial authorities. The opinions of the First Order which preferred closer relations between the authorities of the First Order and subordinated convents prevailed. At the end of the 17th century convents entered the stage when they should have put the set rules into practice. Religious observances were violated in case that the seclusion rules clashed with laymen's requirements (nuns' relatives and donors).

Translated by Mgr. Jitka Pelikánová

Mgr. Jarmila Kašpárková
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

SPOJENÉ KRÁLOVSTVÍ NIZOZEMSKÉ (1815–1830)¹

Sylva Sklenářová

Anexe Holandského království,² které existovalo v letech 1806–1810 a je muž vládl Ludvík Bonaparte, začlenila území Severního Nizozemí do Napoleonovy říše. Skončila tak jedna velice krátká etapa nizozemských dějin. Po ní následovalo mezidobí směřující ke vzniku Spojeného království nizozemského, je muž dějinný vývoj určil léta 1815–1830.

V červenci 1810 prohlásil dekretem Napoleon Holandské království za součást císařství. Amsterdam se stal třetím hlavním městem a vládu převzal Francouz Charles François Lebrun.³

Jednou z prvních změn uskutečněných během francouzského období nizozemských dějin se stalo zavedení občanského stavu. Do té doby se nizozemská jména skládala jen z křestního jména a ze jména otce, nebo matky, představující příjmení např. Jan Willemszoon (Jan, syn Viléma). Nyní si musel každý zvolit své vlastní jedinečné příjmení. Mnoho lidí myslelo, že je to jen dočasná záležitost. Dělati si z toho legraci a zvolili si příjmení jako Nix (Nic), Naaktgeboren (Narozen nahý). Také se objevovala příjmení vyjadřující protest proti novému systému, jako např. Zondergeld (Bez peněz), Vrijman (Svobodný muž). Ale nejednalo se o dočasnou záležitost, protože budoucí první nizozemský král Vilém I.⁴ tento stav přijal.⁵

Napoleonská vláda uvedla během krátké doby v život mnoho nových pravidel. Např. ve školách byly zavedeny povinné hodiny francouzského jazyka, bylo zakázáno vydávání novin nebo došlo k jejich zrušení. Některé listy mohly vycházet, ovšem pod přísnou cenzurou.

Státní dluh byl zmenšen na třetinu a pravidla kontinentálního systému byla plně realizována. V nizozemských přístavech se objevili francouzští celníci, kteří se plavili s nizozemskými rybáři. Navzdory velké kontrole se

¹ Studie je výstupem Institucionální podpory FF UHK 2011.

² VÍCE SKLENÁŘOVÁ, Sylva: *Ludvík Bonaparte a Holandské království (1806–1810)*. Hradec Králové 2008.

³ Charles François Lebrun (1739–1842), francouzský politik a ekonom. V roce 1799 jej Napoleon jmenoval třetím konzulem. Po Napoleonově pádu jej francouzský král Ludvík XVIII. jmenoval pair de France.

⁴ Vládl v letech 1815–1840.

⁵ JANSMA, Klaas – SCHROOR, Meindert: *10 000 jaar geschiedenis der Nederlanden*. Den Haag 1991, s. 276–277.

nadále dařilo pašovat, neboť celníci se nechali uplatit a kromě toho místní obyvatelé znali cesty, které Francouzi nebyli schopni objevit. Oficiální obchod však v podstatě skončil.

Nizozemí bylo ekonomicky vyčerpanou zemí již za příchodu krále Ludvíka v roce 1806. Císař byl tehdy přesvědčen o opaku a zemi velice zatěžoval svými ekonomickými nároky. Jen 40 miliónů státního dluhu si vyžádalo skoro veškerý její příjem, který činil 45 miliónů. Lov slanečků skomíral díky nařízení, že lodě nesměly být na moři déle než 48 hodin. Díky snížení státního dluhu na třetinu klesaly příjmy mnohých obyvatel země. Část průmyslu utrpěla těžké ztráty, po nějaké době nebyl stát schopen platit úředníky a učitele, takže došlo ke zvýšení daní.

Během několika let Nizozemí velmi zchudlo. Počet potřebných stoupel o více než 10 %, místně (např. v Amsterdamu) se dokonce jednalo i o 40 %. To vše nebyl král Ludvík schopen zvládnout. V roce 1810 během anexe se proto projevil mezi Nizozemci nepatrný odpor proti převzetí moci. Někteří novou situaci dokonce uvítali. V roce 1811 si přijel císař Napoleon prohlédnout svou novou zemi. Během své cesty zemí byl mnohými vítán, protože Nizozemci měli často poddajného ducha, pokud se jednalo o akceptování cizí moci. Ve stejný rok došlo ke změně nálady mezi obyvateli Nizozemí se zavedením tzv. konskripce – odvodu k vojsku. Za jeden rok muselo odejít do vojska 9 000 mužů, první skupina z celkového předepsaného počtu 28 000. Tato povinnost byla však vykoupitelná. Mnozí příslušníci vyšších tříd se mohli z této povinnosti vyplatit pomocí náhradníka. To znamenalo, že za sebe za cenu tři až deset tisíc guldenů poslali do vojska někoho méně urozeného. Vznikl i speciální trh s těmito propustkami, kde bylo možné takové dobrovolníky najít. Mnohé pojistné společnosti zavedly na trh novou formu pojištění proti povinné vojenské službě.⁶

Koncem roku 1812 přešlo obyvatelstvo v otevřený odpor. Napoleon utrpěl v Rusku porážku, při které zahynulo asi 15 000 nizozemských vojáků. Ve stejném měsíci oznámil, že Nizozemí musí císařství dodat 40 000 koní a v roce 1813 se počítalo s další konskripcí.

Další ránu pro Nizozemí představovalo oznámení Francie, že všichni muži mezi 20. a 60. lety se museli hlásit pro vytvoření mezinárodní gardy čítající 80 000 mužů, která měla bránit nizozemské pobřeží. Toto oznámení následovaly první známky nizozemského povstání. Leiden v dubnu obsadila skupina sedláků jako předzvěst širokého národního odporu. Vyšší třídy přešly do zbraně, když francouzská vláda v dubnu oznámila vznik Gardes d'Honneur, což byl čestný oddíl, a služba v něm se již nedala vykoupit.

⁶ Tamtéž, s. 277.

Doba císařství se pomalu nachylovala a v Nizozemí mezi tím vznikala základ nového království. Gijsbert Karel van Hogendorp,⁷ politik a státník, který dříve působil ve službách rodu Oranžských, byl zaneprázdněn sestavováním nizozemské vlády, která by po odchodu Francouzů převzala moc.⁸

Nizozemská vzpoura začala v Amsterdamu večer 15. listopadu 1813. V hlavním městě vzplály na mnoha místech celnice a dokonce i kasárna francouzských celníků. Generál Lebrun uprchl do Utrechtu, později do Gorkum a ještě později do Paříže. Velitel francouzských oddílů v Amsterdamu Molitor rozumně zvážil pobyt a raději uprchl. Sídlní město Den Haag Francouzi taktéž opustili. Stejný scénář povstání se odehrával skoro v celé zemi. Francouzi se spěšně stahovali a Nizozemci přebírali bez velkého odporu moc.

Ve čtvrtek 18. listopadu pozval do svého bytu v Haagu Van Hogendorp padesát starých regentů, aby dojednali dočasná opatření, která předcházela příchodu Vilém Oranžského. To již v jedné ze svých proklamací oznámil: „Alle aanzienlijken komen in de regeering. De regeering roept de prins uit tot de hoge overheid.“ (Všichni významní vytvoří vládu. Vláda vyzývá prince Oranžského k převzetí nejvyšší moci.)

O několik dní později vznikla dočasná vláda. Dlouho se však v ní regenti neodvážili přijmout místo z obavy před možným návratem francouzského vojska. Z toho důvodu pod vládním prohlášením stále jen dvě jména – Van Hogendorp a Adam François Jules Armand graaf van der Duyn van Maasdam.⁹ Kromě nich byl členem triumvirátu, připravujícího návrat Oranžských,¹⁰ i Leopold graaf van Limburg Stirum.¹¹

⁷ Gijsbert Karel van Hogendorp (1762–1834), nizozemský konzervativní politik, vystudovaný právník. V letech 1795–1813 nevykonával žádnou funkci. V roce 1813 hrál hlavní roli při návratu rodu Oranžských, 1813–1814 ministr zahraničních věcí, potom viceprezident Rady státu. Měl podíl na vzniku dvou ústav v letech 1814 a 1815. V letech 1816 až 1825 byl členem druhé komory generálních stavů, přičemž opakovaně kritizoval vládu krále.

⁸ JANSMA, K. – SCHROOR, M.: *c. d.*, s. 278.

⁹ Adam François Jules Armand graaf van der Duyn van Maasdam (1771–1848), také člen komise pro tvorbu ústavy v roce 1815. Potom působil jako guvernér jižní části provincie Holland, po roce 1840 samostatné provincie Zuid Holland, ačkoliv po tomto úřadu nikdy netoužil. V roce 1848 jej jmenoval král Vilém II. členem první komory Generálních stavů, aby se podílel na úpravě ústavy. V roce 1814 získal titul jonkheer a o rok později titul hraběte.

¹⁰ JANSMA, K. – SCHROOR, M.: *c. d.*, s. 279.

¹¹ Leopold graaf van Limburg Stirum (1758–1840), nizozemský politik a voják. Po sestavení prozatímní vlády v ní získal místo ministra války. Jeho úkol spočíval v udržování veřejného pořádku při odchodu Francouzů ze země. V roce 1815 obdržel Velký kříž Militaire Willems-Orde. Od roku 1833 do své smrti 1840 byl členem první komory.

Vojenské neúspěchy Napoleona Bonaparta našly odezvu i u v exilu žijícího syna posledního místodržícího Viléma V.,¹² Willema Frederika, budoucího krále Viléma I. Neúspěchem končící francouzské tažení do Ruska oživilo u Viléma Frederika myšlenku na návrat do vlasti. Odjel proto do Londýna, kde se snažil získat podporu pro své plány u anglického ministra zahraničních věcí Castlereagha.

Gijsbert Karel van Hogendorp vypracoval i návrh ústavy, která počítala s centrálně řízenou monarchií se silnou výkonnou vládou. Současně navrhl existenci tradičních provinciálních stavů, které měly jmenovat většinu místních zastupitelů a určovat své zástupce do Generálních stavů.¹³

Vilém Frederik se 30. listopadu 1813 vylodil v přístavu Scheveningen, odkud spolu s otcem v roce 1795 odjízďel do emigrace v Anglii. Poté odjel do Haagu, kde byl přijat regenty. Již 2. prosince 1813 obdržel v kostele Nieuwe Kerk titul „suverénní vládce“ (*soeverein vorst*) Spojeného Nizozemí.¹⁴ Tímto titulem měl být vyjádřen rozchod s oranžistickou minulostí, kdy vládce Nizozemí měl funkci místodržícího.

V prosinci 1813 ustavil Vilém patnáctičlennou komisi pod vedením Gijsberta Karla van Hogendorpa, která připravovala návrh nové ústavy. Van Hogendorpem dříve vypracované verze komise využila pro novou ústavu přijatou 29. března 1814. Vládcí přiznala velké pravomoci v mnoha oblastech jako např. ve správě financí, na poli zahraničních vztahů, při správě vojska a loďstva i kolonií, které království získalo zpět od Anglie. Cejlon (dnešní Srí Lanka), kolonie v jižní Africe a část Guyany (dnešní Britská Guyana) si však Angličané ponechali.

Ústava v sobě nesla rysy předcházejícího francouzského období. Jednotu reprezentovala osoba suverénního vládce s rozsáhlými pravomocemi. Amsterdam byl vybrán jako hlavní město, radnice na Damu za královský palác a Haag jako sídelní město vlády.¹⁵

Krátce po přijetí ústavy začal Vilém I. jednat s anglickým ministrem zahraničních věcí Castlereaghem o možném rozšíření Severního Nizozemí. Castlereagh si byl vědom toho, že posílené Nizozemí by tvořilo nárazník proti možné francouzské agresi. Dne 21. června 1814 došlo k uzavření tzv. londýnského protokolu, nazývaného také smlouva o osmi člancích, který taj-

¹² Vilém V. Oranžský (nebo Vilém V. Batávský) vládl jako místodržící v letech 1751–1795.

¹³ VAN DER HORST, Han: *Dějiny Nizozemska*. Praha 2005, s. 267.

¹⁴ *Grijs gehouden. De geschiedenis van Nederland en Vlaanderen in 1304 data*. Meulenhoff 2005, s. 158.

¹⁵ BANK, J. TH. M. – HUIZINGA, J. J. – MINDERAA, J. T.: *Nederlands verleden in Vogelvlucht. De Nieuwste tijd: 1813 tot heden*. Delta 3. Groningen 1993, s. 57.

ně podepsaly Rakousko, Anglie, Prusko a Rusko. Řešil znovusjednocení spojených provincií (Severního Nizozemí) s tehdejší Rakouským Nizozemím a arcibiskupstvím lutyšským.¹⁶

Během vídeňských jednání uprchl v březnu 1815 Napoleon Bonaparte z ostrova Elba a znovu se chopil moci ve Francii. Jeho stodenní císařství utrpělo v bitvě u Waterloo v dnešní Belgii 18. června 1815 definitivní porážku. Císař byl deportován na ostrov Sv. Heleny při pobřeží Afriky, kde v roce 1821 zemřel.

Napoleonův útěk z Elby urychlil sjednocení Nizozemí. Ještě před bitvou u Waterloo se 16. dubna 1815 Vilém I. nechal prohlásit za krále Spojeného Nizozemí. Tuto volbu později potvrdili evropští vládcové a spolu s ní posvětili i nové hranice Nizozemí. Za ztrátu Jižního Nizozemí získalo Rakousko jako náhradu Benátsko. Vilém I. musel odstoupit ve prospěch Pruska své rodové území Nassau v Německu, avšak získal Lucemburské velkovévodství. Druhá mírová smlouva uzavřená 20. listopadu v Paříži rozšířila území království o Bouillon, Chimay, Philipville a Mariënbourg.¹⁷

Spojené království nizozemské se správně dělilo na 17 provincií: Antwerpen, Drenthe, Friesland, Gederland, Groningen, Henegouwen, Holland, Limburg, Luik, Namen, Noord – Brabant, Oost – Vlaanderen, Overijssel, Utrecht, West – Vlaanderen, Zeeland, Zuid Brabant (který se v roce 1831 přejmenoval na Brabant). Království tvořilo kromě toho personální unii s Lucemburským velkovévodstvím, v němž král Vilém I. vládl jako velkovévoda.

Obě Nizozemí si však byla po staletí odluky vzdálená. Sjednocení severu a jihu tak s sebou přineslo hlavně problémy. Velká část obyvatelstva nového státu vyznávala katolickou víru, zatímco král, jak stálo v ústavě, musel být členem reformované církve. Vedle náboženské rozdílnosti mezi oběma zeměmi byla viditelná i rozdílnost jazyková, neboť francouzština nebyla na území dnešní Belgie jazykem vyšších vrstev, ale i obyčejných lidí.

Hlavním městem království zůstal Amsterdam, sídlem krále palác na Damu. V novém království existovala dvě vládní centra – Den Haag a Brusel. Vláda sídlila vždy jeden rok v jednom městě a následující ve druhém. Tento střídavý systém byl však náročný pro úředníky, protože buď museli vlastnit domy v obou městech, nebo se pravidelně stěhovat.

Spojení obou zemí v jeden státní útvar s sebou přineslo potřebu úpravy ústavy. Nová ústava z roku 1815 již neobsahovala určení o víře vládce. Na jejím základě byly zvoleny nové Generální stavy. Navzdory většímu počtu obyvatel v jižních zemích jejich zastoupení v Generálních stavech bylo stej-

¹⁶ *Grijs gehouden, c. d.*, s. 158.

¹⁷ Tamtéž.

né, 55 ze severu a 55 z jihu. V severních provinciích království žily v té době přibližně dva milióny obyvatel, v jižních provinciích skoro tři a půl miliónu. Druhou komoru generálních stavů tvořilo 110 členů.

První komora se skládala ze 40 až 60 členů z řad tradiční i nové šlechty. Většina z nich vděčila za své zvolení králi, který je jmenoval na doživotí. První komora měla zákonodárnou funkci. Zasedání generálních stavů se konala střídavě v Bruselu a Haagu, přičemž zasedání Druhé komory byla veřejná. Rozdělení křesel nebylo na jihu považováno za čestné, protože v Belgii žilo více voličů. Stejně tak byli obyvatelé jihu nespokojeni s volbou hlavního města, kdy místo předpokládaného Bruselu se jím stal Amsterdam.

Návrh nové ústavy byl v Severních provinciích generálními stavy přijat, na jihu však byla situace jiná. Zde se k ní muselo vyslovit 1607 notáblů.¹⁸ Hlasování bylo přítomno 1323 a 796 z nich se vyjádřilo proti jejímu přijetí. Z hlasů proti se rekrutovalo 126 notáblů, kteří měli námitky pouze proti rovnoprávnosti všech církví v zemi. Toto rozhodnutí mělo znamenat nepřijetí předloženého návrhu ústavy. Díky manipulaci s hlasy však král dokázal přeměnit porážku ve vítězství. Spočítal totiž hlasy těch, kteří nehlasovali, jako by dali své hlasy pro.¹⁹

Ekonomický a sociální vývoj

Ekonomicky se obě části království potýkaly s problémy, avšak každé části se dařilo jinak. Především sever se zpočátku musel vyrovnat s velkou nezaměstnaností a bídou, což se díky přílivu britského zboží nedařilo moc eliminovat. Jeden z devíti obyvatel žil z podpory, která sotva stačila na přežití. Zesláblé dělníky nahradili vyškolení dělníci z jiných zemí Evropy, což nezaměstnanost posilovalo.

Pomocí Dobročinné společnosti (*Maatschappij van Weldadigheid*) založené v roce 1818 z iniciativy generála Johannese van der Bosche²⁰ a s podporou krále byly vybudovány na hranicích Noordwest – Overijssel a Zuidwest – Drenthe osady Frederiksoord, Willemsoord, Wilhelminaoord a Boschoord. Z celé země do nich posílaly obecní orgány chudé rodiny, které zde obdržely malý kousek půdy a učily se na nich hospodařit a být soběstačné.²¹

¹⁸ Notáblové – označení pro významné obyvatele města, např. starosta náležel mezi notáble.

¹⁹ BANK, J. TH. M. – HUIZINGA, J. J. – MINDERAA, J. T.: c. d., s. 57.

²⁰ Johannes graaf van den Bosch (1780–1844), nizozemský politik a voják, v roce 1827 se stal generálním komisařem Západní Indie, v letech 1830–1834 generálním guvernérem Nizozemské východní Indie, který zaváděl tzv. kulturní systém. Po návratu do království se stal do roku 1839 ministrem kolonií.

²¹ *Het Vaderlandse Geschiedenis Boek*. Den Haag 2003, s. 207.

Jižní části království se jevily finančně stabilní, a proto musely přispívat na velké dluhy severu. Navzdory tomu i ony se potýkaly s velkými rozdíly mezi bohatými a chudými. Velké obchodní a průmyslové zisky zmizely v nových projektech nebo v kapsách ředitelů společností, proto každý sedmý občan jihu žil v bídě.

Král Vilém I. pracoval usilovně na sjednocení království po všech stránkách. Zavedl např. metrický systém, což nebylo nic samozřejmého. Tento systém vznikl v době francouzské revoluce a byl posléze Napoleonem Bonapartem zrušen. Král ustavil nová dovozní a vývozní cla, aby zastaralý amsterdamský trh získal nový podnět.

Díky své neúnavné činnosti si vysloužil přívlastky *koopkoning* (král-obchodník) a *kanalenkoning* (král-budovatel kanálů). Král podporoval moderní textilní průmysl na jihu a nechal pro něj obchodníky ze severu přivážet z Indie bavlnu.

V roce 1815 byl dluh Severního Nizozemí přes 1250 miliónů guldenů, zatímco dluh Jižního Nizozemí činil pouhých 25 miliónů. To byl jeden z důvodů, proč v Belgii odmítali ekonomickou jednotu s Nizozemskem. Belgie byla dobře prosperující průmyslovou zemí. Belgičtí průmyslníci neviděli žádnou výhodu ze spojení se Severním Nizozemím, zemí po napoleonském období prakticky bez hospodářských kontaktů, s minimálním podílem moderního průmyslu a navíc zatíženou dluhy. Severní Nizozemí žilo především ze zemědělství, které se však v roce 1820 dostalo do krize kvůli nasycenému trhu. Vilém I. se proto pokusil z kolonií udělat odbytiště pro domácí výrobky.²²

V roce 1824 král založil Nizozemskou obchodní společnost (*Nederlandsche Handel Maatschappij*). Nizozemská obchodní společnost v prvních letech obchodovala s Indii, Čínou, se zeměmi okolo Baltského moře i se státy v Latinské Americe. Mezi její činnosti náležely všechny oblasti dovozu a vývozu, dále šíření informací z ekonomického světa potřebných pro vnitřní i zahraniční obchod. Byla i poradním orgánem vlády. Po několika letech se společnost zaměřila na nejvíce prosperující oblast své činnosti, tou byl dovoz a vývoz z Nizozemské východní Indie, přičemž získala monopol na obchod s Nizozemskou východní Indií. Nejdůležitější produkty představovaly káva, cukr a indigo.²³

Pojmenování *kanalenkoning* si král Vilém I. vysloužil tím, že nechal postavit a vybudovat velké množství kanálů potřebných pro fungující ekonomiku země. Severoholandský kanál (*Noord-Hollands Kanaal*), postavený mezi léty 1818–1824 v provincii Severní Holland vedoucí z Amsterdamu přes Purme-

²² JANSMA, K. – SCHROOR, M.: c. d., s. 285.

²³ BANK, J. TH. M. – HUIZINGA, J. J. – MINDERAA, J. T.: c. d., s. 18.

rend a Alkmaar do Den Helderu, patřil k největším své doby na světě: byl 37 metrů široký, skoro šest metrů hluboký a 75 kilometrů dlouhý. Plout po něm mohly i největší tehdejší plachetnice. Velkým projektem bylo vytvoření vodní cesty *Zuid-Willemsvaart* v letech 1822–1826 mezi městy 's-Hertogenbosch a Maastricht. Dosáhl délky 123 kilometrů, šířky 18 metrů a hloubky dvou metrů. K jeho dalším dílům patří *Zederikkanaal* a *Kanaal door Voorne* v provincii jižní Holland a *Willemsvaart* u Zwolle v provincii Overijssel.²⁴

Pozitivní efekt přinesla i oprava a zpevnění cest. Stejně kladný počín představovala výstavba oceláren ve Valonsku, otevření přístavu Antverpy a stimulace jižního textilního průmyslu. To vše přispělo k velkému exportu plátna, zbraní, železných výrobků a lnu a dovozu vlny a bavlny.

Mnoho z těchto ekonomických počínů financoval král z jím zřízeného *Amortisatiesyndicaat*, který vznikl v roce 1822 sloučením *de Amortisatiekas* a *het Syndicaat der Nederlanden*. K nelibosti mnoha vlivných představitelů stál mimo kontrolní činnost generálních stavů.²⁵ Jeho vznik měl umožnit snížit státní dluh a financovat veřejné projekty. Syndikát získával peníze nákupem dluhopisů a prodejem pozemků.

Společenské rozdíly

Méně úspěšně proběhlo sjednocení ze společenského pohledu. Jižní a severní mentalita se spolu nedokázaly shodnout. Prvotní rozdíl se nacházel v jazyce. V Jižním Nizozemí byla administrativním jazykem elit francouzština. Vlámština představovala pouze jazyk služebníků a dělníků. Zavedení jazykových nařízení z 15. září 1819 stanovilo, že všichni obyvatelé provincií Antverpy, Limburk, východních a západních Flander směli s úřady komunikovat pouze nizozemsky. Od 1. ledna 1823 se představitelům těchto provincií zakázalo zcela užívat francouzštinu.²⁶ Toto nařízení však nebylo jižními elity ani ve větší míře přijato. Zaselo pouze další semínko nesváru.

Hlavní postavou prvotního odporu proti královým nařízením byl gentský biskup francouzského původu Maurice-Jean-Magdeleine de Broglie. Přesvědčoval katolíky z jihu, aby odmítli přísahat na ústavu z roku 1815. Když se během bohoslužby odmítl pomodlit za porod královny, naskytla se Vilémovi možnost postavit biskupa před soud. Biskupovi se podařilo uprchnout

²⁴ VAN DER HORST, H.: c. d., s. 282.

²⁵ JUKO-STIJN VAN DER PERRE, Frank: *De prijs van de Scheiding. Het uiteenvallen van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1830–1839)*. Kapellen 2007, s. 211, 213.

²⁶ JANSMA, K. – SCHROOR, M.: c. d., s. 285.

do Francie. Jeho útěk dal králi příležitost k pokusu o oslabení pozice katolické církve v Belgii.²⁷

Vilém I. byl přesvědčen o tom, že jeho pokroková kulturní politika po čase odstraní „předsudky“ na jihu země. Zavedení státního školství však vytvořilo nový zdroj nespokojenosti katolíků. Král v roce 1819 nařídil, že se během čtyř let musí nizozemština stát jazykem škol, správy a soudů ve vlámských provinciích. Proti tomu se postavila pofrancouzštělá elita. V roce 1825 král založil v Lovani *Collegium Philosophicum*, státní školu, kterou museli absolvovat všichni studenti kněžství dříve, než nastoupili do dalšího semináře.²⁸ Následkem stále větší nevole bylo rozhodnutí Viléma I. ze 4. června 1830, aby bylo v Jižním Nizozemí odstraněno jazykové nařízení.

Obě části království měly rozdílné historické zátěže. Vzájemná obava z převahy jednoho nebo druhého jazyka a náboženství připravovala půdu pro možné konflikty. Přitom hráli v pozadí rozhodující roli Francouzi. S jejich svolením vznikl ve Francii *Legion belge parisienne* financovaný ze soukromých prostředků a dva bataliony přibližně o 400 dobrovolnících. Tímto si francouzská vláda připravovala půdu pro potencionální připojení Belgie.

Politika Viléma I., který se snažil vládnout jako osvěcený panovník, vyvolávala v tradicionalistickém jihu nespokojenost. Jako velkou nespravedlnost cítili menší zastoupení jihu ve srovnání se severem ve vysokých vládních postech a ve vedení armády. V roce 1827 z celkového počtu 15 ministrů a státních sekretářů byli jen tři z Belgie, z 53 generálů jen osm z jihu.²⁹ Tento stav přispěl také k tomu, že jižní část království začala uvažovat o změně stávajícího stavu.

Odtržení Belgie 1830

Spojení Nizozemska a Belgie pod vládou Viléma I. bylo zamýšleno jako nárazník proti francouzským expanzivním snahám. Dlouhé období před sjednocením v roce 1815 žily obě země rozděleně, čímž se navzájem odcizily, a navíc měly protikladné ekonomické zájmy. Valonské obyvatelstvo, hovořící francouzsky, a náboženská otázka (na jihu zcela převažovali katolíci) přinášely narůstající společenskou krizi. Tu znásobila nezaměstnanost způsobená industrializací a neúroda v roce 1829. Všechny tyto faktory vedly k vypuknutí povstání v jižní části království, dnešní Belгии.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ VAN DER HORST, H.: c. d., s. 285.

²⁹ HULICIUS, Eduard: *Belgie*. Praha 2006, s. 120.

Katolíci považovali Viléma I. za nedůvěryhodného navzdory konkordátu, který uzavřel v roce 1827 s papežem o odstranění povinného vzdělávání na *Collegiu Philosophicu*. Mladá generace katolíků na jihu viděla šanci pro církev v osvobození od všech vládních zásahů. V tom s nimi byli zajedno i mladí liberálové. Jejich otcové odsouhlasili v roce 1814 vládu Viléma I. jako garanci proti obnově starého stavu s jeho ekonomickými omezeními a kněžskou vládou. Mladí však chtěli víc. Požadovali všeobecnou svobodu tisku a parlamentní vládní systém s ministerskou odpovědností. S nespokojenými katolíky vytvořili v roce 1828 tzv. *Monsterverbond* (Obludný spolek) a o rok později začali krále zavalovat peticemi.³⁰ Jejich cílem ještě nebylo vytvoření samostatného státního útvaru, nanejvýš uvažovali o administrativním rozdělení. V březnu 1829 propukla druhá petiční akce, které se účastnilo i duchovenstvo. Požadovala se svoboda tisku a vzdělávání, zavedení soudní odpovědnosti a zrušení zdanění vodních mlýnů. V prosinci 1829 sdělil král Vilém I. Generálním stavům, že stávající systém nehodlá měnit. Toto rozhodnutí zapůsobilo v jižní části království jako vyhlášení války.³¹ V roce 1830 pak propuklo povstání. Vzorem se stala Červencová revoluce v Paříži, při níž Pařížané donutili krále Karla X. k odstoupení. Dne 25. srpna 1830 se hrála v bruselském divadle *Muntschouwburg* (Mincovní divadlo) opera od francouzského skladatele Daniela Aubera s názvem *La muette de Portici* (Němá z Portici) o neapolském povstání proti Španělům v roce 1648. Árie *Amour socre de la Patrie* (Svatá láska k vlasti) zapůsobila jako roznětka. V Bruselu vypukly nepokoje, které se rozšířily po celé Belgii.

Belgická elita zpočátku doufala, že přiměje krále pod tlakem okolností k jednáním o jejích stížnostech. Delegace předních občanů Bruselu žádala krále o provedení reform a o odchod nenáviděných ministrů, zvláště Cornelise Felixe van Maanena. Van Maanen byl ministrem zahraničních věcí a velkým zastáncem králových kroků při potlačování opozice, např. i omezení svobody tisku či jazykových nařízení.

Král poté svolal Generální stavy, které měly tuto záležitost řešit místo něj.³² Současně však do Bruselu poslal vojsko pod vedením svého druhého syna Frederika, aby město obsadil. Po třech dnech pouličních bojů se jeho vojsko muselo stáhnout.³³

³⁰ SKLENÁŘOVÁ, S.: *Nizozemsko*. Praha 2006, s. 113.

³¹ *Grijs gehouden*, c. d., s. 161.

³² VAN DER HORST, H.: c. d., s. 289.

³³ *Grijs gehouden*, c. d., s. 162.

Brusel požadoval správní oddělení Belgie a Nizozemska. Možnost, že by Vilém I. zůstal králem obou zemí, však král odmítl. Jeho odmítavý postoj a nesouhlas s návrhy dočasné vlády ustavené během bojů v Bruselu, přispěly k tomu, že v listopadu 1830 vyhlásil Národní kongres nezávislost Belgie. Spolu s tím odhlasoval, že rod Oranžských je na věky v Belgii zbaven trůnu. V prosinci se sešli v Londýně evropští ministři a vyslanci zneklidnění dalším místem nepokojů v Evropě a nařídili Nizozemsku oddělení Belgie.³⁴

Jednání o oddělení jihu probíhala těžce, protože Vilém I. odmítal návrhy velkých mocností o budoucí podobě království. Velké mocnosti – Francie, Anglie a Prusko – uznaly vznik nové monarchie již v lednu 1831 a spolu s tím i „věčnou neutralitu“ Belgie. Národní kongres Belgie v únoru 1831 přijal ústavu a do čela vzniklé monarchie zvolil Leopolda I. z dynastie Sasko-Koburské.³⁵

V době londýnských jednání podnikl Vilém I. vojenský vpád do Belgie, nazývaný desetidenní tažení (*Tiendaagse veldtocht*), který však skončil neúspěchem. Král přesto odmítl úpravu stavu, která mu byla předložena, a devět let udržoval velké vojsko, čímž přivedl svou zemi do velkých dluhů. Teprve v roce 1839 byl ochoten přistoupit na kompromis s Belgií. Vztah mezi oběma zeměmi byl upraven smlouvou, kterou schválily oba parlamenty. Dnešní Limburk byl definitivně připojen k Nizozemsku a Vilém I. získal i německy mluvící polovinu velkovévodství lucemburského.³⁶ Nizozemsko tak nakonec zaujímal přibližně stejnou plochu, která dříve tvořila území bývalé Republiky spojených provincií.

Patnáct let společné historie Jižního a Severního Nizozemí přineslo období plné protikladů. Snaha o návrat ke stavu před rokem 1581, odkud lze odvodit počátek existence či formování Jižního (rakouského) Nizozemí, se zcela minula účinkem. Více než dvě stě let se vývoj v obou zemích ubíral zcela jiným směrem a působily na něj naprosto odlišné vlivy.

Spojení těchto dvou sousedních území sledovalo z anglické pozice nejen vytvoření hráze proti možné francouzské rozpínavosti, avšak i silnější státní útvar, který by byl schopen postarat se i vojensky o svou obranu či o kolonie, které mu byly navraceny.

Představa poklidného spojení však nedošla realizace a od počátku se střetávaly dva odlišné světy, katolíci versus protestanté, ekonomicky silnější jih s momentálně po francouzském období velice oslabeným severem. Způsob

³⁴ JANSMA, K. – SCHROOR, M.: c. d., s. 288; *Grijs gehouden*, c. d., s. 163.

³⁵ HULICIUS, E.: c. d., s. 125–126.

³⁶ *Grijs gehouden*, c. d., s. 165.

vlády krále Viléma I. nesplňoval od počátku představu obyvatel jižních zemí a spolu s pocitem nespravedlivého zastoupení ve významných funkcích přispěl k vyhlášení samostatného Belgického království. Rok 1830 lze považovat za rok zrodu dvou království moderních dějin.

RESUMÉ

SPOJENÉ KRÁLOVSTVÍ NIZOZEMSKÉ (1815–1830)

Spojené království nizozemské vzniklo v roce 1815 sloučením Severního a Jižního (Rakouského) Nizozemí jako jeden ze závěru kongresu ve Vídni. Zvláště Anglie si toto sloučení přála, neboť nové království se mělo stát nárazníkem proti možné agresi Francie. Personální unii bylo království v osobě krále spojeno s Lucemburským velkovévodstvím. První a jediný král nového království pocházel z rodu Oranžských, kteří před francouzským obdobím v Republice spojených provincií vládli jako místodržící, *stadhoudeři*. Vilém I. byl synem posledního místodržícího Viléma V., s nímž v roce 1796 odešel do emigrace. Spojení Severního a Jižního Nizozemí však nebylo šťastným, protože obě země měly za sebou zcela odlišnou minulost a historickou zkušenost. Protestantický sever si nemohl zcela rozumět s katolickým pofrancouzštělým jihem. Dalším zdrojem nespokojenosti byla otázka ekonomická, kdy bohatší jih musel přispívat na dluh severní části království. Stejně tak byli obyvatelé dnešní Belgie nespokojeni se zastoupením v Generálních stavech, kdy obě části země měly stejný počet zástupců ve druhé komoře, i když jih obývalo mnohem více lidí. Osoba krále, který se snažil vládnout jako osvícený despota a jeho cílem bylo i sjednocení země v jazyku, kdy úředním jazykem se měla stát holandština, si nezískala sympatie jižních představitelů. Na druhou stranu Vilém I. usiloval o obnovu země podporou průmyslu, stavbou hrází a kanálů, oživením obchodu a znovuzískáním ztracených trhů. Nespokojenost s přetrvávající situací vyústila v srpnu 1830 v Bruselu v povstání a v následné vyhlášení samostatného Belgického království.

SUMMARY*THE UNITED KINGDOM OF THE NETHERLANDS (1815–1830)*

The United Kingdom of the Netherlands was established in 1815 when the North and South Netherlands were united as a result of the Congress of Vienna. Especially England had desired this act because the new kingdom was supposed to serve as a “bumper” region against aggression of France. The kingdom was unified with the Grand Duchy of Luxembourg under one sovereign into a personal union. The first and only king of the new kingdom came from the House of Orange whose members ruled in the Republic of United Provinces as governors, so-called stadhouders, before the French period. It was William I, son of the last governor William V, who had left for emigration with his father in 1796. On one hand, the connection of the North and South Netherlands was not fortunate because both countries had different past and historical experience. The Protestant north could not get on well with the Catholic Frenchified south. An economic problem was another source of dissatisfaction. Richer south had to support debts of the northern part of the kingdom. The inhabitants of what is today's Belgium were not satisfied with representation in the States General. Both parts of the country had equal numbers of representatives in the second chamber even though more people lived in the south. Thus, the king, who tried to rule as an enlightened despot, did not receive much fondness from the southern representatives. Moreover, his aim was to unite the countries also in the question of language. Dutch should have become the official language. On the other hand, William I aimed to rebuild the country through industry support, dam and canal building, trade stimulation and recovery of lost markets. The dissatisfaction with the situation led to the Brussels uprising in August 1830. As a result, the independent Kingdom of Belgium was declared.

Translated by Mgr. Jitka Pelikánová

Mgr. Sylva Sklenářová, Ph.D.
Archiv Univerzity Hradec Králové
Univerzita Hradec Králové
Rokitanského 62
500 03 Hradec Králové

„ANTIMODERNISTA“ FRANTIŠEK KORDAČ

Pavel Marek

Historiografická reflexe¹ hnutí katolického modernismu v evropském i českém měřítku naznačuje, že toto téma se těšilo a stále těší relativně velké pozornosti badatelů.² Zatímco výzkum v západní Evropě, těžící především z diskusí o revizi teologických postulátů a z exegeze, směřuje do šířky a hloubky se snahou postihnout jak myšlenkový svět reformátorů, tak jejich protivníků, resp. tábora antimodernistů,³ v českém prostředí se podařilo zmapovat alespoň v základních rysech aktivitu skupiny modernistů, přičemž shrnující pohled na konzervativně orientovaný proud nám stále chybí. Důvody spatřujeme v charakteru českého modernistického hnutí, které je „practicistní“ a nemá ve svých řadách „velké“ osobnosti teologických myslitelů přicházejících s širšími podněty, teologickými a filozofickými pojednáními a knihami, jež by k sobě přitahovaly pozornost historické veřejnosti. „Všední“ postavy kněží soustředěných na drobnou organizátorskou, apologetickou a osvětovou práci, zahrnující vydávání novin a brožur, časopisů, organizaci přednášek a duchovních cvičení, nabízejí „jen“ možnost skládat mnohobarevnou mozaiku ze střípků poznatků, přičemž problém je i s prameny malé výpovědní hodnoty. České modernistické hnutí je ve srovnání se západoevropským v tomto ohledu nesouměřitelné. Uvedený poznatek by však neměl vyústit v rezignaci na snahu pokoušet se deficit v české historiografii zmenšovat, neboť pouze konfrontace postojů obou stran sledujících stejný cíl revitalizace katolicismu v zájmu rechristianizace moderní společnosti může přispět k pochopení rozdílných postojů.

Cílem našeho příspěvku je pokus o shrnutí a zhodnocení jednání a myšlení výrazné postavy českého katolicismu přelomu 19. a 20. století, kněze, filozofa a politika prof. ThDr. et PhDr. Františka Kordače.⁴ Chceme uvést jeho

¹ Příspěvek vznikl v rámci realizace grantového úkolu GA ČR č. 409/08/0009.

² Srov. MAREK, Pavel a kol.: *Jan Šrámek a jeho doba*. Brno 2011, kapitola *Katolický modernismus v českých zemích a jeho vyústění*, v tisku. Tam je uveden historiografický přehled bádání o tomto tématu s výčtem klíčových pojednání českých autorů.

³ Srov. např. WEISS, Otto: *Der Katholische Modernismus. Begriff – Selbstverständnis – Ausprägungen – Weiterwirken*. In: *Antimodernismus und Modernismus in der katholischen Kirche. Beiträge zum theologiegeschichtlichen Vorfeld des II. Vatikanums*. Paderborn – München – Wien – Zürich 1998, s. 108–112; WEITLAUF, Manfred: *Modernismus als Forschungsproblem*. *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 93, 1982, s. 312–344.

⁴ František Kordač (11. 1. 1852 Seletice, o. Nymburk – 26. 4. 1934 Praha). Kněz – arcibiskup pražský, univerzitní profesor, politik a publicista. Narodil se v početné rodině chalupní-

postoje ke katolickému modernismu a na něj navazujícímu hnutí katolického duchovenstva, které se zformovalo po vzniku samostatné Československé republiky. Samotné téma považujeme za významné, neboť Kordač bývá označován vedle redemptoristy ThDr. Františka X. Nováka (1859–1935)⁵ za hlavu

ka a po absolvování německého jezuitského gymnázia v Bohosudově u Teplic (1865–1873) a maturitě na německém malostranském gymnáziu v Praze studoval bohosloví na Gregoriánské univerzitě v Římě. Silně jej ovlivnil pobyt v koleji Collegiu Germanicu-Hungarico, takže po téměř sedmiletém pobytu v Itálii se vrátil do vlasti nejen s doktoráty teologie a filozofie, ale především jako vnitřně přesvědčený a zapálený stoupenec ultramontánní politiky papežské kurie. Litoměřický biskup A. L. Frind jej v roce 1879 poslal jako čtvrtého kaplana do Liberce s pověřením duchovního pro místní českou menšinu. Zájem o problematiku vzdělávání kněžstva F. Kordače v roce 1885 dovedl do Litoměřic do semináře, nejprve jako profesora, brzy vicerektora (1887) a nakonec se stal rektorem (1889–1905). Významně zasáhl do výuky a provedl reformu studia s posílením výuky filozofických disciplín. V zájmu posílení výchovy kněží z českých rodin v roce 1899 v Mladé Boleslavi založil chlapecký konvikt. V německém prostředí usiloval o zmírnění nacionálního napětí mezi Čechy a Němci, což se mu však přes smírlivé vystupování a toleranci nedařilo, a tak jeho přechod v roce 1905 na pražskou teologickou fakultu české univerzity byl pro něj východiskem z obtížného postavení. Převzal stolicí křesťanské filozofie a fundamentální teologie a kromě výuky se skvěle uplatňoval jako univerzitní kazatel v kostele sv. Klimenta. Dvakrát zastával funkci děkana fakulty (1906/1907, 1914/1915), ale jeho činnost nebyla zdaleka omezena pouze na oblast vědy, výuky a publicistiky. Hned na počátku pražského působení se zapojil do politických a spolkových aktivit. Významně zasáhl do procesu překonávání krize v katolickém politickém táboře a usiloval o vytvoření jedné politické organizace. Angažoval se na půdě křesťansko-sociální strany, před válkou působil jako její místopředseda a zasloužil se o vznik Spojené katolické strany (1916). Jeho pozici sice na konci války oslabil loajální postoj k monarchii a jejímu vládnoucímu rodu, avšak hned na počátku republiky jej vidíme mezi aktivními poslanci Revolučního Národního shromáždění ČSR. Do procesu konstituování ČSL už nezasáhl, neboť po emigraci arcibiskupa P. de Huyna se rozhodnutím papeže Benedikta XV. v roce 1919 stal novým pražským arcibiskupem a primasem českým (1919–1931). Stalo se tak ve velmi bouřlivém období poznamenaném útoky na katolickou církev a snahami o provedení odluky církví od státu, přičemž tuto krizi komplikovalo také hnutí katolického duchovenstva se svými reformními požadavky. Z papežova pověření Kordačovi připadl úkol hnutí potlačit a situaci konsolidovat. Tento nepopulární úkol zvládl a ve dvacátých letech významně přispěl k urovnání vztahů mezi novou republikou a Vatikánem. Zasloužil se o výstavbu kněžských učilišť, v první řadě nové teologické fakulty se seminářem v Praze-Dejvicích. Koncem dvacátých let vzbudil mimořádnou pozornost veřejnosti svými odvážnými články týkajícími se řešení sociálních otázek. Ze svého úřadu odešel nedobrovolně (1931) po sporech a velké aféře s pražským nunciem. Poslední léta svého plodného života prožil na zámku v Břežanech u Prahy a je pochován ve svato-vítské katedrále. Srov. PEHR, Michal a kol.: *Cestami křesťanské politiky*. Biografický slovník k dějinám křesťanských stran v českých zemích. Praha 2007, s. 133–134. – Autor hesla: Pavel Marek.

⁵ KRLÍN, Josef: *Dr. F. X. Novák, jeho život a dílo*. Život, 9, 1927, č. 1, s. 23–24, č. 3, s. 7–8; PECKA, Dominik: *Dr. F. X. Novák*. Jitro, 16, 1934–1935, s. 261–263. – Zajímavé postřehy k této osobnosti obsahuje kapitola pojednávající o životě a díle novinářky Běly Dlouhé-Pokorné z pera Renaty Ferklové v kolektivní monografii MAREK, P. a kol.: *Jan Šrámek a jeho doba*, Brno 2011, v tisku.

českých antimodernistů⁶ a mnozí mu zazlívají, že právě jeho protireformní postoje rozhodly o potlačení snah o změnu vnitřních poměrů v římskokatolické církvi u nás. Příspěvek je sondou do myšlenkového světa antimodernistů a chceme jím dílčím způsobem přispět k mazání výše naznačeného historiografického dluhu.

Naše úsilí je ztíženo skutečností, že se nedochoval osobní fond (literární pozůstalost) F. Kordače, v osmdesátých letech 20. století dokonce došlo k likvidaci archiválií pražského arcibiskupství z doby, kdy je tento kněz řídil, dříve, než mohly být historiky využity. I proto narážíme na absenci literatury, která by tuto bezesporu výraznou a také významnou osobnost českých církevních, náboženských i politických dějin přiblížila a zhodnotila.⁷ Vycházíme z pramenů a poznatků, jež se nám podařilo shromáždit při zkoumání fenoménu českého modernistického hnutí a církevní krize na počátku první Československé republiky.⁸

⁶ DOLEŽAL, Josef: *Český kněz*. Praha 1931, s. 54.

⁷ Z literatury k F. Kordačovi srov. BALOUNOVÁ, Ludmila: *Vnitřní krize církve na pozadí osobnosti arcib. Františka Kordače, vznik církve československé*. Praha b. d. (nepublikovaná diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, vedoucí práce doc. PhDr. Robert Kvaček, CSc.); HUBER, Augustinus Kurt: *Franz Kordačs Briefe ins Germanikum (1879–1916)*. In: Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen – Mähren – Schlesien, 1, 1967, s. 62–183; HRONEK, Josef: *Umřel velekněz*. Praha 1934; KUBÝ, Alois V.: *Návrh reformy theologických studií dr. Františka Kordače, pražského arcibiskupa, ve světle 2. vatikánského koncilu*. B. m. 1977, rkp.; KUDRNOVSKÝ, Alois: *Msgr. Dr. František Kordač*. In: Univerzita Karlova v Praze v roce 1933–1934. Praha b. d., s. 78–82; PODLAHA, Antonín: *K jubileu J. M. nejdůstojnějšího pana arcibiskupa Františka Kordače*. Časopis katolického duchovenstva (dále jen ČKD), 69, 1928, příl. k č. 6; Týž: *Msgr. Dr. František Kordač, arcibiskup pražský*. ČKD, 60, 1919, s. 270–271; *Profesor Msgr. Dr. František Kordač, člen NS, nový arcibiskup pražský*. Svatý Vojtěch, 16, 1919, č. 10, říjen, s. 37–38; *Případ arcibiskupa dr. Kordače*. Náboženská revue církve československé, (dále jen NRCČS), 3, 1931, s. 149–150; *Rezignace Dr. Kordače, pražského arcibiskupa*. NRCČS, 3, 1931, s. 134–141; *Za arcibiskupem Kordačem*. ČKD, 75, 1934, s. 257–259.

⁸ Naše poznatky o osobnosti Františka Kordače jsou shrnuty v následujících studiích a příspěvcích, kde jsou také uvedeny další zdroje a prameny, zejména tištěné (především dobové noviny a časopisy). MAREK, P.: *Arcibiskup pražský prof. dr. František Kordač*. Olomouc 2005; Týž: *František Kordač, Archbishop of Prague: A Man Between Ultramontaniam and Roman-Catholic Reformism*. Cosmas. Czechoslovak and Central European Journal, Vol. 19, 2005, Num. 1, p. 9–26; Týž: *Arcibiskup pražský František Kordač: mezi ultramontanismem a reformou římskokatolické církve*. In: MAREK, P.: *Setkání. Osobnost v politickém a veřejném životě na přelomu 19. a 20. století*. Olomouc – Rosice 2010, s. 188–204; Týž: *František Kordač na severu Čech* (dále jen *František Kordač na severu Čech*). In: KAISEROVÁ, Kristina – VESELÝ, Martin (eds): *Národ místo Boha v 19. a první polovině 20. století. Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 21.–22. dubna 2005 v Ústí nad Labem*. Ústí nad Labem 2006, s. 114–129; Týž: *Zum politischen Profil von František Kordač* (dále jen *Zum politischen Profil*). Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung, 59, 2010, Heft 2, s. 186–207.

Hnutí katolických modernistů se na české půdě zrodilo na přelomu osmdesátých a devadesátých let 19. století a zpočátku mělo literární ráz.⁹ Cílem kaplanů kolem Sigismunda L. Boušky (1867–1942)¹⁰ a Karla Dostála-Lutinova (1871–1923),¹¹ kteří se shromáždili kolem umělecké revue *Nový život*, bylo povznést úroveň katolické literatury na české a evropské nívě.¹² V poměrně krátké době, někdy v letech 1898–1899, došlo k rozšíření programových cílů této skupiny: vystoupila s požadavky umírněné reformy římskokatolické církve, která měla odstranit některé dobou překonané nebo zastaralé předpisy, upravit kněžský celibát a znárodnit bohoslužebný jazyk. Chtěli reagovat na nové poměry a církev přizpůsobit demokratizačním tendencím provázejícím etablování občanské společnosti.¹³ Tato cílová transformace měla do jisté míry zahraniční inspiraci v podobě reflexe evropského a amerického katolického modernismu vystupujícího v prvé řadě s myšlenkami přehodnocení některých věroučných postulátů, případně i dogmat. Je pochopitelné, že v obecném povědomí došlo ke ztotožnění programů českých a evropských modernistů, které byly konzervativně orientovanými kruhy v církvi představovanými vysokou hierarchií zcela jednoznačně odmítnuty. Výrazem tohoto postoje se stala encyklika papeže Pia X. (pontifikát 1903–1914) *Pascendi dominici gregis* definující modernismus jako heretické hnutí.

Česká katolická moderna byla pochopitelně, stejně jako celý tzv. katolický modernismus, mnohohlasým hnutím, na stránkách jejího tisku se objevovaly různé názory a postoje, od umírněných až po extremistické. Moravské jádro modernistů, formulující oficiální program a reprezentující hnutí navenek, lze označit z hlediska požadavků za poměrně umírněné, záměrně se vyhýbalo

⁹ Odkazujeme zde na knihu MAREK, P.: *Český katolicismus 1890–1914*. Olomouc 2000, s. 279n., kde je uvedena další literatura a práce našich i zahraničních badatelů.

¹⁰ BITNAR, Vilém: *Sigismund Bouška*. Praha 1932; KLÍNKOVÁ, Hana: *Sigismund Bouška*. In: MUSIL, Roman – FILIP, Aleš (eds.): *Zajatci hvězd a snů: katolická moderna a její časopis Nový život (1896–1907)*. Praha 2000, s. 161–180; FUCHS, Alfréd: *Případ Viléma Bitnara*. *Život*, 15, 1933, s. 166–167.

¹¹ MAREK, Pavel – SOLDÁN, Ladislav: *Karel Dostál-Lutinov bez mýtů, předsudků a iluzí*. Třebíč 1998.

¹² SOLDÁN, L.: *Karel Dostál-Lutinov a Nový život: dva sloupy Katolické moderny*. Rosice 2000; *Nový život: 1896–1907*. Zpracovali BUKVOVÁ, Eva – KUBÍČEK, Jaromír – PAPÍRNÍK, Miloš. Brno 2009. *Rejstříky moravského tisku*. Sv. 6.; PUTNA, Martin C.: *Česká katolická literatura 1848–1918 v evropském kontextu*. Praha 1998; MED, Jaroslav: *Katolická moderna*. In: *Česká literatura na přelomu století*. Praha 1991, s. 101–103.

¹³ SVOBODA, Václav: *Die innere Entwicklung des tschechischen Katholizismus in den letzten hundert Jahren*. In: *Bohemia sacra. Das Christentum in Böhmen 973–1973*, s. 166–169; DOSTÁL-LUTINOV, Karel: *Co chtěla Katolická moderna?* *Archiv literární*, 1, 1919, č. 12, s. 169–173; Týž: *Co jest Katolická moderna česká?* *Nový život*, 7, 1902, s. 275–278; OPASEK, Anastáz: *Úvaha o katolické moderně a jejím poslání*. In: *Slovo a naděje*. Řím 1978, s. 11–19.

věroučné problematice a subjektivně nevystupovalo proti katolické církvi, chtělo její dobro.¹⁴ Jeho mluvčí K. Dostál-Lutinov v Novém životě v roce 1907 v polemice s rakouským antimodernistou, prelátem, prof. Dr. Ernstem Commerem (1847–1928), jasně uvádí: „My, pane preláte, vidíme v dogmatech nezviklatelné pravdy, my hierarchii považujeme v církvi za podstatnou část jejího zřízení, která nikdy nemůže být odstraněna, my v papeži vidíme viditelnou a neomylnou hlavu církve ve smyslu církve! Žádáme-li některé reformy disciplinární a církevně politické, máme k tomu přirozené i kanonické právo. A my, Čechové, zvláště máme právo žádat reformy církevně-politické, neboť naše hierarchie po staletí byla většinou německá, ba často i jazyka našeho neznalá a tím dle kánonů neplatně zvolená! [...] A že my lomcujeme těmito nehodnými pouty svého národa cyrilometodějského, proto se bouří šlechtický Vaterland a jeho nohsledové (Kustos) a tupí nás ve Vídni i v cizině... [...] My chceme býti vždy věrnými syny katolické církve, jen čtete náš přerovský¹⁵ program, co o ní soudíme. Voláme-li po opravách, děláme to právem dítek a právem těch, kterým Kristus řekl: ‚Tlucte a bude vám dáno‘. My jsme hledali, my jsme prosili, a když nepomohlo, tlučeme dle rozkazu Nejvyššího!“¹⁶

Skupina českých modernistů se na sklonku 19. století formovala jako opoziční, možná lépe alternativní seskupení vystupující kriticky vůči konzervativně orientovanému proudu katolíků podporovanému vyšší církevní hierarchií. Proto byl nepříznivě vnímán už její literární, resp. umělecký program. Založení a vydávání časopisu Nový život vyvolalo napětí. Animizitu prohlubovaly konkurenční a prestižní otázky a neurovnané osobní vztahy, které eskalovaly v době, kdy modernisté proklamovali přijetí, resp. vyjádřili umírněný souhlas s některými myšlenkami německého reformního katolicismu. Počáteční ostražitost se mezi odpůrci katolického modernismu měnila v otevřené odmítání, na veřejnosti se objevují preventivní výzvy k postihům a zákazům, neboť modernisté jsou na základě účelové interpretace prvních programových cílů označováni za potencionální nebo přímo aktuální nebezpečí pro církve.

¹⁴ Encyklika Pia X. *proti modernistům*. Nový život, 12, 1907, s. 360–370, 404–410; MAREK, P.: *The Program of the Czech Catholic's Modernist Movement: A Defense of the Church or a Path to Heresy?* (dále jen *The Program*). Cosmas. Czechoslovak and Central European Journal, Vol. 16, Spring 2003, Num. 2, p. 59–69.

¹⁵ Program českých katolických modernistů vznikl postupně na přelomu století, za jeho oficiální verzi je považováno usnesení 3. sjezdu Nového života v Přerově v létě 1906, odtud „přerovský program“. Srov. MAREK, P.: *The Program*.

¹⁶ DOSTÁL-LUTINOV, K: *Boj proti Katolické moderně*. Nový život, 12, 1907, s. 260.

Do kritiky české katolické moderny se na přelomu 19. a 20. století zapojil také František Kordač. Hodnotil ji jako úsilí o demokratizaci církve, což vnímal jako akt rozkladu.¹⁷ Byl nekompromisním obhájcem myšlenky hierarchického uspořádání církve s vůdčí rolí biskupů. Obhajoval tezi o nutnosti bezvýhradné poslušnosti kněží vůči svému duchovnímu otci, o nutné účtě jak ve vztahu k jeho osobnosti, tak i práci, o zdrženlivosti a loajalitě.¹⁸ Autorita mu byla nejvyšší hodnotou, jednoznačně ji vyžadoval a bránil. Odmítal ideu reformy církve, pokud nebyla formulována biskupem a jím také řízena.¹⁹ Jeho integralistické smýšlení bylo neslučitelné s představami o změnách v teologické nebo liturgické oblasti. V zásadě nebyl proti změnám v církvi, viděl, že v ní existují jisté vady a nedostatky jako ve všem, do čeho člověk vstupuje, chtěl s nimi bojovat a poměry uspořádat k lepšímu. Avšak jeho představa o obsahu reformy se diametrálně rozcházela s vizí modernistů. Zatímco jejich návrhy vnímal jako otevření cesty k liberalizaci vnitřních poměrů v církvi, on, jako odchovanec a stoupenec jezuitského systému, jako příslušník římské školy, tuto cestu odmítal a nabízel jinou možnost. Nápravu spatřoval ve všeobecném utužení disciplíny v kléru, v askezi a v prohloubení spirituality. Mnohé deficity v pastorační činnosti duchovenstva připisoval jeho nedostatečnému vzdělání a rozhledu. Proto kladl důraz na rozšíření filozofického a teologického rozhledu kněží. V této souvislosti uvádí: „Modernismus byl geniální pokus objektivní a transcendentální realnost katolicismu převrátit v subjektivní a relativní poměry. Prozíravá encyklika papeže Lva XIII. Aeterni Patris [ze 4. srpna 1879, pozn. P. M.], kterou se výlučně v katolických školách uplatňuje scholastika sv. Tomáše Akvinského, je vlastně pravým vítězem nad modernismem, neboť scholastika v jejím aristotelovskotomistickém rázu je naprosto neslučitelná s jakoukoliv formou subjektivismu, historismu, relativismu.“²⁰ Duchovní musí svou příkladnou osobností, entuziasmem, hlubokou vírou a službou člověku strhnout za sebou farníky. Celé jeho myšlení a konání musí být upnuto k Bohu a nesmí být oslabováno aktivitami přesahujícími rozměr služby bližnímu.

Kordačovo hodnocení katolického modernismu nebylo nijak překvapivé, neboť plně korespondovalo s jeho kněžskou výchovou a prostředím, v němž od mládí vyrůstal a v němž získal vysoké vzdělání. Nebyla v něm osobní zášť a zaujatost vypěstovaná polemickými střety, kterou lze vypožorovat v jiných

¹⁷ DOLEŽAL, J.: c. d., s. 100.

¹⁸ V tom byl věrným žákem jezuitů a mužem 1. vatikánského koncilu. Srov. KAISEROVÁ, Kristina: *Konfesionální myšlení českých Němců v 19. a počátkem 20. století*. Úvaly u Prahy 2003, s. 23.

¹⁹ DOLEŽAL, J.: c. d., s. 54.

²⁰ KUBÝ, A. V.: c. d., s. 31.

případech. Jeho přístup k reformě byl pevně zabudován do vlastního systému myšlení a uvažování, tvořil konstantní součást vidění světa, což se projevovalo nejen na přelomu století, ale také ve dvacátých letech 20. století, kdy musel řešit těžký úkol zaujetí postoje k hnutí katolického duchovenstva. Literatura Kordačovi, který v té době zastával funkci rektora a působil jako profesor, připisuje inspiraci biskupského zákazu odběru a četby Nového života v litoměřickém semináři. Stalo se tak hned v roce 1898,²¹ v okamžiku, kdy se na stránkách tohoto nového časopisu poprvé objevují kladné ohlasy a přítakání myšlenkám německého modernisty Hermana Schella (1850–1906).²² V roce 1899 vystoupil na druhém literárním sjezdu družstva Vlast v Praze, na němž kritizoval Nový život a postavil se proti „novým tendencím“ v katolické literatuře poslední doby, kterými rozuměl vznik románů nebo povídek typu Farské paničky Jindřicha Šimona Baara (1869–1925),²³ usilujících o umělecké ztvárnění některých jevů v životě církve, proti nimž Katolická moderna vystupovala. V tomto konkrétním případě Kordačova kritika směřovala proti snaze hybat otázkou kněžského celibátu.²⁴

Zdá se, jakoby Kordačův odmítavý postoj vůči modernistům tehdy nezůstal bez odezvy, resp. ani modernisté na stránkách svého tisku neskrývali, že náleží k oněm kruhům v církvi, které vytvářejí a garantují systém, o jehož změnu usilují. Otevřeně ho kritizovali a označovali za exponenta Říma

²¹ Srov. *Přátelství básníků*. Vzájemná korespondence Karla Dostála-Lutinova s Juliem Zeyerem a Otokarem Březinou. Eds. BATŮŠEK, Stanislav – SVOZIL, Oldřich. Brno 1997, s. 158; DOLEŽAL, J.: c. d., s. 336. – Tehdejší student Josef Tomek ve své vzpomínce na F. Kordače k tomu uvádí: „Bylo to na sklonku let 90. minulého století, kdy i do pochmurných zdí litoměřického semináře zavanul duch tzv. katolické reformy. Byl jsem tenkrát knihovníkem v seminářské knihovně a vím, že se dr. Kordač dosti sympaticky díval na toho hnutí. Delší dobu sledoval pilně obsah a směrnice Nového života, jak se tenkrát jmenoval časopis katolické moderny. A když se přesvědčil, že celé to hnutí je jakási mátoha, nasládlé povídání nespokojených velebníčků, zavolal si nás, české bohoslovce, stranou a klidně nám řekl, že se přesvědčil, že to za mnoho nestojí a abychom jako neplýtvali časem a zarazili odebrání. A myslím, že se nemylil v osobách.“ TOMĚK, Josef: *Tak Řím odpálí*. Český zápas, 14, 1931, č. 32, 12. 8., s. 254.

²² VOGEL, Jiří: *Herman Schell, apologeta a dogmatik*. Brno 2001; MAREK, P.: *Der Widerhall des deutschen katholischen Modernismus im tschechischen Milieu*. Archiv für Kulturgeschichte, 90, 2008, č. 2, s. 409–436; Týž: *K recepci evropského katolického modernismu v českém prostředí*. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica 31–2002. Sborník prací historických, 19. Olomouc 2003, s. 243–254.

²³ KOMÁREK, Karel: *Myšlenky Katolické moderny v díle J. Š. Baara*. In: Katolická moderna. Sborník z konference konané 11. listopadu 1998 v Prostějově. Olomouc – Prostějov 2000, s. 62–64.

²⁴ DOLEŽAL, J.: c. d., s. 339; MAREK, P.: *A Discussion on Celibacy in the History of the Catholic Modernist Movement (1900–1908)*. In: KUČERA, Zdeněk – KOŘALKA, Jiří – LÁŠEK, Jan B. (eds.): *Živý odkaz modernismu*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference, pořádané Husitskou teologickou fakultou Univerzity Karlovy v pražském Karolinu dne 29. listopadu 2002. Brno 2003, s. 109–118.

a za kněze tvrdé ruky. Dokonce neváhali evokovat životní osudy olomouckého arcibiskupa Theodora Kohna (1845–1915),²⁵ srovnávat ho s ním a připisovali mu snahu vrátit církevní poměry do středověku. Když se Kordač v roce 1907 ocitl společně s Františkem Zapletalem (1861–1935), Janem Řihánkem (1863–1935) a Josefem Antonínem Hůlkou (1851–1920) na výběrové listině s kandidáty²⁶ na místo českobudějovického biskupa a neuspěl, tuto skutečnost vysvětloval nepřízní modernistů, kteří prý společně s německými nacionály a křesťanskými sociály vyvolali kolem něj natolik nepříznivou atmosféru, že ani pražský arcibiskup a místodržitel nebyli s to zajistit, aby se stal biskupem.²⁷ Kordač nebyl daleko od toho, aby zmíněné chování odpůrců hodnotil jako akt pomsty. Určitě se jednalo o přehnanou interpretaci výsledku konkurzu,²⁸ navíc ovlivněnou negativními emocemi spojenými s odchodem z nacionálně rozbouraného prostředí litoměřické diecéze do Prahy,²⁹ na druhé straně se jednalo o signál naznačující, že modernisté jej přijímají kriticky. V této souvislosti však musíme konstatovat, že Kordačovo „oddálení“ od biskupského křesla na jihu Čech bylo bohatě kompenzováno možností působit na pražské teologické fakultě. Poskytlo mu možnost plněji rozvinout vlastní pedagogické schopnosti a otevřelo prostor k vědecké práci a k práci ve sféře politického katolicismu.³⁰

Kvalitativně novou etapu při evokaci Kordačova antimodernismu reprezentuje období po první světové válce. V souvislosti s jejím ukončením a konstituováním samostatné Československé republiky se v novém stá-

²⁵ KADLČÍKOVÁ, Marta: *Případ Kohnův. Příspěvek k poznání politické a hospodářské moci církve na přelomu 19. a 20. století*. Brno, Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně 1980 (nepublikovaná dizertační práce); MAREK, P.: *Prof. ThDr. Theodor Kohn*. Kroměříž 1994; MILLER, Michael L.: *The Rise and Fall of Archbishop Kohn: Czechs, Germans, and Jews in Turn-of-the-Century Moravia*. Slavic Review, 65, 2006, č. 3, s. 446–474; JONOVÁ, Jitka: *První olomoucký arcibiskup – nešlechtic: Theodor Kohn*. In: ČERNUŠKA, Pavel – POSPÍŠIL, Ctirad Václav (eds.): *Vydávat počet ze své naděje. Sborník k 60. narozeninám Mons. Jana Graubnera, Velkého kancléře Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci*. Olomouc 2008, s. 172–196; Táž: *Olomoucký arcibiskup ThDr. Theodor Kohn ve zprávách vídeňské nunciatury zasílaných Svatému stolci*. Studia Theologica, 2009, č. 1 (35), s. 42–59; Táž: *Rezignovaný olomoucký arcibiskup Theodor Kohn a jeho pobyt v Ehrenhausenu*. Studia Theologica, 2010, č. 2 (40), s. 1–19.

²⁶ Kandidátů však bylo více, uvažovalo se např. i o Antonínu Cyrilu Stojanovi (1859–1923).

²⁷ HUBER, A. K.: *c. d.*, s. 180–181.

²⁸ Kordač patřil mezi kandidáty na biskupa několikrát, v Litoměřicích, Terstu, Hradci Králové a Č. Budějovicích, ale vždy záležitost narazila ve Vídni, pro niž byl nepřijatelný z nacionálních důvodů. Archiv Národního muzea Praha, fond Eduard Jelen, kart. 2a.

²⁹ Srov. MAREK, P.: *František Kordač na severu Čech*, s. 114–129.

³⁰ Srov. MAREK, P.: *Zum politischen Profil*, s. 186–207.

tu zvedla silná antikatolická vlna symbolizovaná heslem „Pryč od Říma“.³¹ Rozhodnutí pražského arcibiskupa Paula de Hyuna (1868–1946) z podzimu 1918 reagovat na ni emigrací, ať už za tímto rozhodnutím stál kdokoliv, se nám jeví z hlediska církve přece jen jako nešťastné. Bez ohledu na výhrady vznášené vůči němu z mnoha stran, přece jen ve své funkci formálně reprezentoval určitou autoritu, která mohla řadu skutečností ovlivnit. Jeho rezignace způsobila jistě bezvládí, vakuum, které jmenovaný administrátor, královéhradecký biskup Josef Doubrava (1852–1921),³² nebyl schopen z více důvodů vyplnit. Během následujících zhruba jedenácti měsíců se problém ustanovení nového arcibiskupa vyhroutil do paradoxní situace, kdy na jedné straně registrujeme naléhavé volání po novém pastýři, neboť P. Huyn by byl „v případě návratu do Čech nemožný“,³³ na druhé straně kněžské „revoluční hnutí“ reprezentované Jednotou katolického duchovenstva³⁴ na přelomu srpna a září 1919 na výzvu ministerstva školství, aby předložilo své kandidáty do terna, reagovalo nepochopitelným sdělením, že takový požadavek postrádá aktuálnosti. Přitom víme, že jedním z hlavních důvodů, proč koncem června 1919 odjela delegace Jednoty do Říma k papeži, byla právě otázka obsazení stolce pražského arcibiskupa.³⁵ Kromě toho Jednota o vhodných kandidátech diskutovala. Vážně se uvažovalo zhruba o šesti duchovních: katechetovi a básníkovi Xaveru Dvořákovi (1858–1939), beletristovi Jindřichu Šimonovi Baarovi (1869–1925), profesoru náboženství ThDr. Karlu Farském (1880–1927), univ. prof. ThDr. Vojtěchovi Šandovi (1873–1954), opatu Prokopu Šupovi (1866–1921) a faráři Theodoru Perútkovi.³⁶ V zákulisí

³¹ Z obsáhlé literatury srov. např. TRAPL, Miloš: *Hnutí „Pryč od Říma“ („Los von Rom“)*. In: KOUCKÁ, Ivana – PAPAŽÍK, David (eds.): *Politický katolicismus v nástupnických státech rakousko-uherské monarchie v letech 1918–1938*. Olomouc 2001, s. 13–29.

³² ČÁŠNOVÁ, Eliška: *Slovník představitelů katolické církevní správy v Čechách 1848–1918*. Praha 1995, s. 20–21.

³³ Podle svědectví Vojtěcha Šandy arcibiskup abdikoval na svou funkci až v polovině roku 1919 ve dnech pobytu delegace Jednoty v Římě. Srov. ŠANDA, Vojtěch: *K církevním poměrům našim od převratu* (dále jen *K církevním poměrům*). Národní politika, 50, 1932, č. 31, 31. 1., s. 2, druhá příloha.

³⁴ Reformní hnutí katolického duchovenstva je dostatečně zpracováno na jiných místech, proto se mu nevěnujeme na tomto místě podrobně a odkazujeme na literaturu. Srov. nejnověji MAREK, P.: *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918–1924)*. Brno 2005. – Tam je uvedena další literatura.

³⁵ SOMMER, Karel: *Msgr. PhDr. Alois Kolísek, vlastenecký kněz, publicista a veřejný činitel*. In: Andros Probabilis. Eds. MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel. Brno – Olomouc 2005, s. 114.

³⁶ Srov. *Rozhled církevní*. Hlídka, 36, 1919, č. 10, s. 603; URBAN, Rudolf: *Die slawisch-national-kirchlichen Betrebungen in der Tschechoslowakei mit besonderer Berücksichtigung der tschechoslowakischer und der orthodoxen Kirche*. Leipzig 1938, s. 30.

pochopitelně padala i další jména [Isidor Zahradník (1864–1926), Bohumil Zahradník-Brodský (1862–1939), Alois Kolísek (1868–1931) aj.], přičemž předáci Jednoty byli asi ochotni akceptovat např. také kanovníka ThDr. Karla Kašpara (1890–1941) nebo opata Metoda Zavorala (1862–1942), které sice nepočítali do okruhu svých příznivců, ale byli si vědomi toho, že výběr bude dílem kompromisu. Mezi pretendenty jméno Františka Kordače nefigurovalo, ačkoliv v žádném případě nešlo o osobnost neznámou, spíše naopak – byl tehdy např. také poslancem Revolučního Národního shromáždění. V okamžiku, kdy to nikdo nečekal, počátkem září 1919,³⁷ na veřejnost pronikla zpráva, že papež Benedikt XV. jmenoval hlavou pražské arcidiecéze profesora české teologické fakulty pražské univerzity Františka Kordače.

Politické kruhy a širší katolická veřejnost přijaly Kordačovo jmenování víceméně pozitivně. Kladně se vyslovalo duchovenstvo organizované v Československé straně lidové a vyšší klérus, neboť „neoblomná hlava arcibiskupova slibovala dáti pevnou páteř církevní organizaci“.³⁸ Tehdejší nálady elit ČSL vyjádřil šéfredaktor Lidových listů František Světlík (1875–1949) slovy: „Všeobecně se pocítilo, že v době historické, na přelomu národních dějin, kdy v celém světě a zvláště také v mladé naší republice vysoko se zvedaly vlny pohnutého života politického i sociálního, dosedl na památný stolec sv. Vojtěcha na Hradě pražském muž nanejvýš hodný tohoto významného úřadu, jedna z nejmarkantnějších postav českého kněžstva, osobnost vynikajících kvalit hlavy, srdce a charakteru, která svojí vysokou hodnotou naplní československý katolicismus novou důvěrou v budoucnost.“³⁹

Naopak většina reformně naladěného kněžstva sdruženého v Jednotě katolického duchovenstva, ale zejména v odštěpeneckém radikálním Klubu reformních kněží, byla šokována ve dvojím slova smyslu: 1) výběrem osobnosti – s možností Kordačova nástupu na pražský stolec ani ve snu nepočítali, a 2) způsobem, jakým se do úřadu dostal.

Reformisté se považovali za mluvčího kněžstva, někteří chtěli Jednotu vidět dokonce jako představitele celé církve, a přitom výběr arcibiskupa s nimi nikdo nekonzultoval! Uznávali, že novou hlavu církve ve funkci čeká

³⁷ Papežská jmenovací bula je datována 16. září 1919, ale zpráva o jmenování F. Kordače byla šířena již od počátku září. Proto některé protestní akce proti novému arcibiskupovi proběhly vlastně ještě před jeho oficiálním nástupem do funkce. HALAS, František X.: *Neklidné vztahy. K jednomu aspektu výročí 28. října 1918*. Svitavy 1998, s. 35; KADLEC, Jaroslav: *Přehled českých církevních dějin*, 2. Praha 1991, s. 247; KLIMEK, Antonín: *Velké dějiny země Koruny české*, 13. Praha 2000, s. 156; KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře První republiky (1918–1938)*, 1. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929). Praha 2000, s. 317.

³⁸ DOLEŽAL, J.: c. d., s. 67.

³⁹ T.: *Arcibiskup dr. F. Kordač*. Lidové listy, 1, 1922, č. 8, 11. 1., s. 1.

„křížová cesta“ v podobě provedení odluky církve od státu a následná materiální sanace její existence, a právě proto chtěli mít v čele osobu, k níž bude v kněžstvu vládnout důvěra. Kde není důvěra, tam chybí podpora. Jsou to spojitě nádoby.⁴⁰ Tento požadavek podle nich Kordač v žádném případě nenaplnoval. Vedle obav z osobnosti, která bude postupovat rázně a bez ohledu na přání reformistů, panovala nespokojenost s mechanismem výběru arcibiskupa.⁴¹ Reformní hnutí v obecné rovině disponovalo představou o volbě biskupů. Momentálně však reagovalo na praxi minulých let, kdy o obsazení stolce formálně rozhodoval rakouský císař, ve skutečnosti dvorské kruhy. Ty upřednostňovaly cizí šlechtu a mnohdy i osoby bez potřebných osobních předpokladů.⁴² Vznik ČSR uvedenou praxi zpochybnil, avšak současně nevznikl nový mechanismus.⁴³ Proto vedení Jednoty požadovalo, aby výběr biskupa probíhal tak, že český episkopát navrhne kandidáty, pochopitelně na základě konzultací a návrhů zdola, tj. především z Jednoty, k nim se vysloví vláda (doporučí je jako přijatelné pro stát) a nejvhodnějšího kněze z terna vybere a jmenuje papež. Tento postup prosazoval zejména František Krojher (1871–1948), který veřejně prohlašoval, že je totožný s představou Vatikánu.⁴⁴

⁴⁰ *Nový pražský arcibiskup*. Našinec, 55, 1919, č. 208, 12. 9., s. 1; *Dr. Kordač bude arcibiskupem pražským*. Našinec, 55, 1919, č. 220, 26. 9., s. 2; *Arcibiskupský stolec v Praze obsazen*. Věstník katolického duchovenstva, 20, 1919, č. 1, 15. 9., s. 3–4; NĚMEC, Ludvík: *Antonin Cyril Stojan. Apostle of Church Unity. Human and Spiritual Profile*. New Rochelle 1983, s. 88; LAMA, Friedrich R.: *Papst und Kurie in unserer Politik nach dem Weltkrieg*. Illertissen 1925, s. 284; SCHMIDLIN, Josef: *Papstgeschichte der Neuesten Zeit*, 3. München 1936, s. 287; WIENER, Rudolf: *Der Einfluß des Josefinismus in den kirchlichen Auseinandersetzungen der Tschechoslowakischen Republik von 1918–1938*. Zeitschrift für Ostforschung, 6, 1957, s. 395.

⁴¹ Srov. KLIMEK, A.: c. d., s. 156.

⁴² *Obsazování míst biskupských*. Věstník katolického duchovenstva, 19, 1919, č. 18, 18. 6., s. 208–209.

⁴³ Na podzim 1919 Vatikán údajně vycházel ze skutečnosti, že po zrušení konkordátu právo jmenovat biskupy zůstalo rakouskému císaři jako právo osobní. Proto právo jmenovat biskupy v ČSR si vyhrazoval pro sebe. Celá záležitost se řešila v říjnu, kdy F. Kordač jednal s E. Benešem a A. Švehlou a jeho tajemník Vošahlík s dr. P. Šamálem. Archiv ministerstva zahraničí Praha (dále jen AMZ Praha), fond Zastupitelský úřad Vatikán (dále jen fond ZÚ Vatikán), kart. 3 – složka F. Kordač; Národní archiv Praha, fond Prezidium ministerské rady, kart. 3205, sign. 724.

⁴⁴ Teprve dodatečně, v lednu 1920, v polemice Šanda versus Krojher se objevila nová verze a interpretace postoje státního tajemníka P. Gasparriho, který prý Krojherovu představu nepotvrdil, ale vyjádřil se v tom smyslu, že Svatá Stolica nebude jmenovat biskupy vládě nelibé, tj. biskupové budou jmenováni papežem, přičemž se zohlední názor státu. Srov. *Rozhled náboženský*. Hlídka, 37, 1920, č. 1, s. 33–34.

Mezi členy Jednoty převládalo přesvědčení, že jejich návrh byl akceptován nejen papežem, ale také vrcholnými představiteli státu.⁴⁵ Když pak vešlo rozhodnutí o jmenování nového pražského arcibiskupa ve známost, v řadách organizace zavládlo rozčarování a předáci se cítili být podvedeni. Řím opět sáhl k diktátu, Jednoty se nikdo na nic neptal. Ani vláda neuznala za vhodné výběr osoby konzultovat. Hněv se obrátil proti tomu, kdo byl nejbližší po ruce. Narychlo svolaný výbor Jednoty 12. září 1919 přijal usnesení uvedené konstatováním, že „vláda nemá dostatek porozumění pro výběr osoby arcibiskupa“.⁴⁶ Rozhodl, že 1) vedení Jednoty vyšle k předsedovi vlády Vlastimilu Tusarovi (1880–1924)⁴⁷ delegaci s cílem vyjádřit politování nad způsobem obsazení pražského arcibiskupství a přáním, aby se tento případ do konečné úpravy poměru mezi státem a církví už neopakoval; 2) žádáme, aby byly veřejně publikovány materiály o chování a postojích arcibiskupa Františka Kordače ve válečných letech;⁴⁸ 3) je nutno okamžitě navázat přímá jednání s novým arcibiskupem, která povede předsednictvo Jednoty, s cílem zjistit jeho postoje vůči reformám, vyjádřit nespokojenost se skutečností, že se při jmenování arcibiskupa nikdo neptal duchovenstva na jeho názor, a dát jasně najevo, že Jednota je tu a bude i do budoucna, proto je v zájmu církve, aby se arcibiskup nestavěl proti svému duchovenstvu; musí si být od počátku

⁴⁵ V této záležitosti neměla Jednota dost informací. Zdá se, že za jeho výběrem stál P. de Huyn a vídeňská nunciatura. Ve skutečnosti koncem srpna 1919 přijel z Vídně do Prahy budoucí pražský nuncius Clemente Micara (1878–1955) s cílem vyřešit některé aktuální záležitosti. Společně se světitím biskupem dr. Janem Sedlákem (1871–1924) navštívil 21. srpna ministerského předsedu Vlastimila Tusara a předložili mu k vyjádření terno na pražského arcibiskupa ve znění F. Kordač – M. Zavoral – K. Kašpar. Sociálně demokratický premiér neměl proti návrhu námitky a svůj souhlas dal delegátům i písemně. Když C. Micara, vědom si zřejmě jisté delikátnosti Kordačovy kandidatury, chtěl ještě speciální vyjádření v této záležitosti, V. Tusar údajně řekl: „Nemám také ničeho proti Kordačovi; jest pravda, že byl Rakušanem, ale to jsem byl já také, a dnes jsme oba velmi dobrými republikány; ostatně jako člen Národního shromáždění počínal si Kordač vždy velmi reálně a nepodnikal nikdy ničeho proti zájmům republiky.“ Interpelace prof. dr. Františka Mareše (1857–1942) v parlamentu odhalila skutečnost, že o konzultacích vlády s Vatikánem ve věci jmenování nového arcibiskupa musel vědět i ministr vnitra Antonín Švehla (1873–1933). Jeho výrok o F. Kordačovi v klubu poslanců agrární strany („Po tom nám nic není; ať je jmenován třeba vrchním rabínem.“) je interpretován jako výraz nezájmu rudo-zelené koalice o důsledné řešení církevní problematiky; v té době hasila řadu jiných problémů a přála si především nastolení klidu a pořádku. Národní archiv Praha, fond Prezidium ministerské rady, kart. 3205, sign. 724 – Odpověď; Tisk 2195 – Druhý dotaz; AMZ Praha, fond ZÚ Vatikán, kart. 3 – složka F. Kordač.

⁴⁶ *Zápis o 3. výborové schůzi*. Jednota, 1, 1919, č. 20, 1. 10., s. 211.

⁴⁷ Předsednictvo Jednoty bylo V. Tusarem přijato v delší audienci 18. září 1919, výsledek jednání není však znám.

⁴⁸ Děkan F. Krojher nakonec tento požadavek stáhl, avšak v denním tisku byl útok na F. Kordače uveřejněn.

vědom faktu, že 85 % kněží organizovaných v Jednotě se vyslovalo pro reformní program, jehož uskutečnění je ve prospěch církve i lidu; Jednota jej chce realizovat pouze na základě souhlasu z Říma a ve spolupráci s biskupy.⁴⁹

Také Klub reformního duchovenstva byl rozčilen a k osobnosti F. Kordače se několikrát vyjádřil na stránkách svého tiskového orgánu Právo národa. Své příspěvky tu publikovali především oba jeho protagonisté Karel Farský a Bohumil Zahradník-Brodský, jenž reflektoval způsob obsazení arcibiskupství jako „srozumitelnou ránu pěstí do tváře“.⁵⁰ K. Farský nejprve v Národních listech ze 14. září 1919 a pak v Právu národa označil Kordačovo jmenování za zkázu reformního hnutí a vyzval duchovenstvo, aby novou hlavu pražské arcidiecéze neuznalo.⁵¹ Někdejšímu obdivovateli F. Kordače Františku Kovářovi (1888–1969) se zdálo, že „dnes potřebujeme za arcibiskupa muže, který by měl autoritu a sympatie národa a kněžstva, který by byl upřímně reformní, politicky neexponovaný“ – a takovým mužem prof. F. Kordač není.⁵² Poukazoval především na jeho problematický politický a národní profil a malou názorovou toleranci, která prý dokonce dovede druhého člověka zničit. „Chce se nám skoro říci, že od staletí neučinil Řím oproti českému národu tahu a kroku nešťastnějšího, než když rozhodl se pro prof. Kordače jako arcibiskupa pražského.“⁵³ Tvrdá slova předáků Klubu na adresu F. Kordače byla motivována přesvědčením, že zastaví reformní proces. Tento pocit lapidárně vyjádřil K. Farský slovy: je to člověk nevhodnější pro schisma.⁵⁴ Nespokojenost s okolnostmi nastolení arcibiskupa F. Kordače formulovaly také kluby duchovenstva agrární a národně demokratické strany.

Arcibiskupovo chování v letech 1919–1924 jakoby dávalo obavám a protestům modernistů zapravdu. Bezprostředně po převzetí úřadu Kordač duchovenstvu slíbil pomoc, časopis Jednota píše dokonce o možnostech

⁴⁹ Proti usnesení výboru Jednoty se postavil pražský Čech. Srov. *Jednota duchovenstva a arcibiskup*. Čech, 44, 1919, č. 281, 12. 10., s. 7–8. – Nicméně, mnohomluvnost dokumentu konečné stanovisko Jednoty mlží: uznala, že biskup byl jmenován legálně. Současně F. Krohier s J. Žízalou, zpočátku fakticky bez vědomí výboru, rozeslali dotazníky, zjišťující názor členů Jednoty na okolnosti nastolení pražského arcibiskupa, jež sice ztroskotala zásahem ČSL, ale později se stala předmětem kontroverzní výměny stanovisek mezi F. Kordačem a Jednotou.

⁵⁰ ZAHRADNÍK-BRODSKÝ, Bohumil: *K informaci*. Právo národa, 2, 1919, č. 18, 15. 10., s. 298.

⁵¹ *Útoky na nového arcibiskupa* (dále jen *Útoky na nového arcibiskupa*). Čech, 44, 1919, č. 255, 16. 9., s. 3–4; FARSKÝ, Karel: *Protest*. Právo národa, 2, 1919, č. 17, 1. 10., s. 281–283; *Obsazení pražského arcibiskupství a rozkol v církvi*. Právo národa, 3, 1920, č. 3, 1. 2., s. 6; FARSKÝ, K.: *Z pode jha*. (Vznik církve československé). Praha 1920, s. 28.

⁵² *K obsazení pražského arcibiskupství*. Právo národa, 2, 1919, č. 16, 15. 9., s. 266.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ FARSKÝ, K.: *Protest*. Právo národa, 2, 1919, č. 17, 1. 10., s. 281–283. KLIMEK, A.: *c. d.*, s. 156.

spolupráce, ovšem za jistých podmínek. Kněží musí postupovat ve spojení s episkopátem a předkládat pouze takové reformní požadavky, které jsou pro Řím přijatelné.⁵⁵ Jejich limity byly určeny při jednání deputace Jednoty ve Vatikánu (instrukce daná reformistům na audienci 15. září 1919).⁵⁶ Když však zjistil, že odezvou na jeho nabídku je akcelerace taktiky *via facti*, tj. zavádění některých reforem do života církve ze strany příslušníků Farského a Brodského frakce v kněžském hnutí bez ohledu na odmítavé stanovisko církve, sáhl k represím a chtěl nastolit disciplínu mezi duchovenstvem prostřednictvím zákazů a nařízení. Nejprve vystoupil proti vydávání tisku reformního hnutí Právo národa, pak tabuizoval celibátní otázku a nakonec se postavil proti konání bohoslužeb v českém jazyce. Ukázalo se však, že tyto kroky nejsou s to zastavit spuštění laviny, jen uvolňovaly překážky, které ji zdržovaly a neodvratně přibližovaly schizma. To nastalo 8. ledna 1920, kdy hrstka radikálně naladěných kněží z Klubu reformních kněží rozhodla o založení Církve československé.⁵⁷ Jednota katolického duchovenstva se od národní církve vzápětí distancovala, což však nemohlo zabránit rozhodnutí českomoravského episkopátu v čele s F. Kordačem, který sice ve svém listu

⁵⁵ *Arcibiskup Fr. Kordač*. Čech, 44, 1919, č. 250, 11. 9., s. 3; *Útoky na nového arcibiskupa*, s. 4; *Výbor Jednoty katolického duchovenstva československého*. Jednota, 1, 1919, č. 20, 1. 10., s. 216; *Návštěva výboru Jednoty u arcibiskupa dr. Kordače*. Jednota, 1, 1919, č. 22–23, 15. 11., s. 234. – Podle svědectví Vojtěcha Šandy F. Kordač v roce 1919 chtěl, aby kněží, kteří opustí církev a ožení se, nebyli stíženi klatbou. ŠANDA, V.: *K církevním poměrům*, s. 2, druhá příloha. – Šandova stáť je důležitá také pro objasnění okolností jednání delegace Jednoty katolického duchovenstva v polovině roku 1919 v Římě. Popírá, že by u papeže proběhlo jednání o požadavcích reformních kněží a tvrdí, že hlavním problémem byla otázka, jak zabránit rozkolu a vzniku nové církve.

⁵⁶ Patriarchát nebude povolen, pouze primariát s rozšířenými pravomocemi. Národní jazyk se smí používat pouze v těch oblastech liturgie, kde už je zaveden, a občas bude na Velehradě a na Slovanech mše ve staroslověnině. Ve věcech správy církevního majetku, materiálního postavení kněží a ve školských záležitostech se ponechává na kněžích, aby se postarali o nápravu. Zrušení nebo úprava ve smyslu zavedení dobrovolnosti celibátu nebude povolena, jednotlivé kauzy budou řešeny na základě individuálních žádostí s tím, že ženatí kněží přejdou do občanských povolání. Vše nasvědčuje tomu, že F. Kordač nebyl zásadním odpůrcem užívání národního jazyka při bohoslužbách s výjimkou mše; v této otázce se zřejmě podřídil instrukcím z Říma, neboť z úst papeže slyšel jasné stanovisko: podstatné části bohoslužby zůstanou latinskými. Současně byl ochoten v této věci udělat výjimky v místech, kde hrozilo, že by farnost přešla k Církvi československé. Na podzim 1919 a počátkem roku 1920 se pokusil vytvořit předpoklady pro zpracování české agendy a její schválení v Římě. Z jeho iniciativy pracovala tříčlenná přípravná komise (S. Bouška, V. Müller, F. Stejskal), která měla do dvou měsíců zpracovat materiály.

⁵⁷ Z četné literatury k založení církve srov. nejnovější práci, kolektivní monografii *90 let Církve československé husitské*. Eds. KUČERA, Zdeněk – BUTTA, Tomáš. Praha 2010. Tam je uvedena další literatura.

duchovním ze 17. ledna 1920⁵⁸ Jednotu přímo nezakázal, ovšem doporučil její transformaci za přesně určených podmínek – pro reformátory neakceptovatelných. Cílem pastýřského listu bylo: 1) likvidovat Jednotu jednak jako organizaci zasahující do kompetence biskupů a současně jako platformu názorů, z nichž povstalo české schisma; 2) obnovit vůdčí postavení episkopátu ve všech sférách, které bylo narušeno v důsledku revoluce roku 1918; 3) postavit se do čela reformního hnutí a usměrnit je po stránce obsahové i formální. V této fázi pravděpodobně neměl úmysl reformy zastavit: zdá se, že alespoň někteří biskupové si uvědomovali nutnosti realizovat určité změny a v rozjítřené situaci považovali takovýto krok za netaktický. Proto pastýřský list obsahuje tezi nejen o jejich vůdčí roli, ale i přání postupovat ve spolupráci s klérem. Od Jednoty požadovali, aby v době společenského rozkladu posílila svým příkladem autoritu.

Reakce reformního proudu na vydání dopisu českomoravských biskupů byla jednoznačně negativní a promítla se do protestů a prohlášení, inspirovala jednání i akce apologetického rázu. Tuto první kampaň, která trvala zhruba do konce února 1920, radikalizoval dopis papeže Benedikta XV. F. Kordačovi z 29. ledna 1920 a pastýřský list českomoravského episkopátu z 20. února 1920, který nařídil členům Jednoty z organizace vystoupit.⁵⁹ Po krizovém období ledna a února 1920 se dostavila půlroční perioda jakéhosi částečného uklidnění, jež zřejmě souvisela s vyřizováním rozkladu předsednictva Jednoty poslaného papeži. Reformní hnutí vyčkávalo a arcibiskup mu ponechával čas na uvážení situace.

⁵⁸ *Biskupové českomoravští*. Jednota, 2, 1920, č. 4, 27. 1., s. 45–47.

⁵⁹ Dopis Benedikta XV. z 29. 1. 1920 F. Kordačovi reaguje na ustavení Církve československé a zákaz Jednoty. Papež vyslovuje uspokojení nad tím, že se v Kordačovi nezklamal a že i bez jeho instrukcí postupuje v duchu představ kurie. Schisma jej zarmoutilo, a přestože se jedná jen o malou frakci kněží, působí církvi škodu, a proto je nechal exkomunikovat. Schválil transformaci kněžské organizace v diecézní sdružení za vedení biskupů a připojil sdělení, že „nikdy nesvolí, aby ve věcech církevních od lidí byly novoty zaváděny anebo aby rušen či měněn byl zákon celibátu“. Srov. *Pastýřský list biskupů českomoravských*. Čech, 45, 1920, č. 61, 2. 3., s. 1–2; *Co píší večerníky*. Čech, 45, 1920, č. 62, 3. 3., s. 5–6; *List Svatého Otce arcibiskupovi pražskému*. Našinec, 56, 1920, č. 40, 20. 2., s. 2; *List Svatého Otce arcibiskupu pražskému*. Našinec, 56, 1920, č. 62, 17. 3., s. 4. – Kordačův pastýřský list shora uvedený dopis cituje jako sankci rozhodnutí biskupské konference ze 17. 1. 1920 a znovu označuje Jednotu za původce schismatu: „Rozkol je přirozeným, byť nevitáným plodem činnosti Jednoty.“ Vzhledem k tomu, že se v orgánu spolku Jednotě objevil nesouhlas (tj. neposlušnost) s rozpuštěním organizace, uložil členům ze sdružení vystoupit. Hloubku rozhořčení členů Jednoty ilustruje např. článek Josefa Jančára *Slovo k dnešní situaci Jednoty* (Jednota, 2, 1920, č. 8, 23. 3., s. 97–99), z něhož vybíráme tento výrok: „Je to čin nemající příkladu ve 20. století, století svobody, v době, kdy idea demokracie, idea pravého křesťanství hlásající rovnost a bratrství všech lidí bez rozdílu, vítězně razí si cestu vpřed.“ (s. 97).

K nové eskalaci situace došlo až v létě 1920. Na 8. srpna Kroihher svolal valnou hromadu Jednoty, která měla rozhodnout o budoucnosti organizace, resp. jejím úkolem bylo připravit její reorganizaci. Průběh schůze však ukázal, že v řadách Jednoty nebyla vůle k zásadní transformaci spolku a funkcionáři se pokusili Kordačovy směrnicе obejít. Arcibiskup reagoval rázně. Předsedovi Jednoty F. Kroihherovi adresoval dopis plný výčitek s upozorněním, že Jednotě sdělil přání samotného papeže, státního sekretáře a nuncia,⁶⁰ takže zde není prostor pro nějaké kličkování, a Jednotu je nutno přeměnit ze zemské struktury v diecézní. F. Kroihher sice arcibiskupovi dobře rozuměl, avšak byl vystaven tlaku členské základny, před nímž stále ustupoval. Kordačovi opět nevyhověl a ještě jednou a naposled se pokusil zvrátit situaci tím, že žádal slyšení na biskupské konferenci, kterou chtěl přesvědčovat o tom, že Jednota nemá na schizmatu žádnou vinu a její úsilí směřuje k reformám, které jsou pro církev prospěšné. Když to však F. Kordač odmítl, předák kněžské organizace rezignoval a souhlasil se svoláním mimořádné konference Jednoty. Arcibiskup poučen okolnostmi srpnové valné hromady tentokrát neponechal nic náhodě a 27. září 1920 vyzval členy Jednoty, aby nejpozději do konce října 1920 poslali na arcibiskupský úřad oznámení, že vystoupili z Jednoty: jestliže výbor spolku už dva roky vede odbojnou činnost proti autoritě církve, pěstuje anarchii a vzbuzuje pohoršení ve světě, alespoň kněží by měli dokázat, že jsou poslušnými syny církve.⁶¹ Opakoval vlastně svůj příkaz z 20. února 1920, jenž nebyl naplněn. Problém spočíval v tom, že členové spolku vnímali souhlas s rozpuštěním Jednoty jako přiznání viny a odpovědnosti za roztržku v církvi.

Celý vývoj kolem kněžské organizace v letech 1920–1924 je možno označit za tahanici, kdy na jedné straně existovala snaha Jednotu jako stavovskou organizaci de facto odstranit a na druhé straně je patrné úsilí za každou cenu ji zachránit a udržet. Mimořádná valná hromada konaná 26. října 1920 návrh na zrušení Jednoty neakceptovala a předsednictvo spolku pověřila dalším vyjednáváním s Františkem Kordačem. Dříve, než se obě strany sešly, záměr zmařila alokuce Benedikta XV. z 16. prosince 1920 zakazující Jednotu i její časopis. Další pokus obejít nařízení prostřednictvím založení Svazu přátel ideje cyrilometodějské a novým časopisem Obrod vedl ve svých důsledcích k exkomunikaci nového předsedy organizace básníka Xavera Dvořáka pražským arcibiskupem. V roce 1924 F. Kordač všechny tyto struktury s ko-

⁶⁰ Zpráva výboru Jednoty o jednání s nejdůstojnějším episkopátem. Jednota, 2, 1920, č. 23–24, 12. 10., s. 273–277.

⁶¹ Jednoty duchovenstva. Čech, 45, 1920, č. 273, 3. 10., s. 4; K rozpuštění Jednoty katolického duchovenstva. Lid, 1920, č. 227, 6. 10., s. 2.

nečnou platností zakázal a udělal za reformním hnutím katolického duchovenstva formální tečku.

Současníci a po nich vlastně i historiografie se při reflexi chování a rozhodování pražského arcibiskupa ve vztahu k reformnímu hnutí katolického duchovenstva rozdělili do dvou skupin. První z nich vnímala Kordačovy kroky jako nezbytná opatření směřující ke konsolidaci poměrů v římskokatolické církvi v českých zemích a k překonání krize, v níž se katolicismus po válce ocitl. Druhá část zainteresované veřejnosti vůči němu zaujala kritický postoj, viděla v něm muže, který kněžské hnutí potlačil a v církvi zakonzervoval některá dobou překonaná ustanovení, jež škodí jak církvi, tak kněžím a věřícím a problematizují její poměr k moderní společnosti; radikálové jej označovali dokonce za škůdce církve, původce schismatu, jenž svým přímočarým, chladným a nemilosrdným postupem napáchal nevratné škody na duších a životech mnoha lidí. Vedle těchto krajních poloh registrujeme vlastně celou různorodou škálu hodnocení, jež se pohybují mezi nimi a odrážejí životní hodnoty a zkušenosti jednotlivců. Např. zasvěcený pozorovatel, historik a novinář Josef Doležal (1893–1965) v roce 1928, tedy s jistým časovým odstupem, v této souvislosti napsal: „Arcibiskup František Kordač potřel s veškerou důslednou silou celé reformní hnutí bez rozdílu. Bylo mu vytýkáno, že bije blud, zasáhl často i celého člověka; že v nedostatku citu dolamoval třtiny nalomené; že neměl pochopení pro výkřiky češství v těžce zkoušené kněžské generaci; že odjakživa tvrdý obhájce autority propůjčil ji ve chvíli, kdy sám se stal autoritou, i svým osobním názorům; že neodpouštěl, ale soudil. – Všechny tyto výtky, jež vůdcové reformismu a schismatu ještě přeháněli, ukazují opět na podstatu a základní rys charakteru arcibiskupova, vlastnost, která nese celý jeho život, která je jeho silou a vášní: prožívání vědomí autority, požadavku i obrany její. Typ arcibiskupův byl tedy jednostranný, ale právě této výlučnosti bylo třeba, aby konečně v duších katolíků i kléru byly vypáleny zbytky liberalismu a nacionální sentimentality, která rozežírala sílu a tvrdost českého katolictví. [...] Arcibiskup Kordač, potlačiv v reformním hnutí zbytky modernismu, stal se v dočasně nespravedlnosti nástrojem spravedlnosti vyšší a trvalé. Jeho gesto bylo z oněch, jež vede Prozřetelnost, která na rozvodí národních dějin požala celé pole, zkažené koukolem. Nebylo jiné cesty k nápravě než tato, která násilně přetrhla tradici náboženské podvýživy a náboženského úpadku a zde narazil arcibiskup Kordač na sám střed české náboženské malosti, uhodiv prudce i náš národní sklon k tříštění, subjektivismu, individualismu a nekázni. V tom je čin arcibiskupův činem nejen

nábožensky, ale i národně tvůrčím. Zdravé jest jen jedno: národní i náboženské.⁶²

My nechceme zvažovat (na lékárnických váhách) míru arcibiskupovy pravdy nebo omylu a hledat jeho hodnocení na zmíněné názorové škále. Naším cílem je najít, pochopit a vyložit motivaci jeho rozhodnutí, proč se rozhodl tak a ne jinak, neboť ve své funkci byl postaven před řešení kardinální otázky z hlediska budoucnosti římskokatolické církve v českých zemích. Reflexe dopadů Kordačových činů je pro nás momentálně sekundárním zájmem.

Kordač se jeví především jako muž řádu a pořádku. Pokud bychom jej chtěli označit za zaslepeného fanatika, který neviděl kolem sebe realitu života církve, který nevnímal existující problémy a nedostatky a neměl zájem o jejich eliminaci, byli bychom na omylu. Sám se pro reformy a změny v církvi přimlouval, což na jednom místě přiznává i vůdce Církve československé Karel Farský. Na tomto poznatku nic nemění ani fakt, že opravné snahy v církvi chápal jako projev hluboké duchovní krize určité části kněžstva, které se v důsledku přijetí evropského modernistického myšlení, oficiální církvi od roku 1907 hodnoceného jako blud, dostalo na pokraj hereze (příp. se jedná přímo o kněze-odpadlíky, získané jidášským grošem) a pokouší se „převrátiti fundamentální instituce Božské v katolické církvi“ a slouží tak antikristu v jeho zápase s Kristem.⁶³ Když 15. října 1919 přijal delegaci Jednoty, údajně jí řekl: „Jsem pro reformy v církvi, a seč síly stačí, přičiním se o jejich provedení do nejkrajnější možnosti.“⁶⁴ Jeho pastýřský list ze 17. prosince 1920 jde ještě dále. Opět vyhláší nutnost reforem, ovšem hned zdůrazňuje, že nemá na mysli změny předkládané nižším klérem, ale je ochoten akceptovat postuláty navržené episkopátem,⁶⁵ neboť biskupům je svěřen učitelský a rozhodcovský úřad.

První a zásadní reformou musí být duchovní obroda každého kněze prostřednictvím vzdělání a prohloubení výchovy v duchu askeze. Proto předkládá projekt reformy bohosloveckého studia v návaznosti na dořešení

⁶² DOLEŽAL, J.: *Náboženské dílo arcibiskupa dr. Kordače*. Lidové listy, 7, 1928, č. 139, 17. 6., s. 2.

⁶³ Pokud jsou k dispozici písemná svědectví v soukromých dopisech reformistů, všechna hovoří o snaze prospět katolické církvi. Rovněž tak programové dokumenty a publicistika na stránkách reformistických periodik je takto chápána, byť třeba objektivně v určitých tezích se s katolicismem rozchází.

⁶⁴ *Návštěva výboru Jednoty u arcibiskupa dr. Kordače*. Jednota, 1, 1919, č. 22–23, 15. 11., s. 233–234. DOLEŽAL, J.: c. d., s. 67.

⁶⁵ Přesná formulace zní: „Ale za všech okolností reformy nastanou za součinnosti všech zájemníků pod směrodatným vedením nejvyšší autority církve.“ *František, z Boží a Apoštolské Stolice milosti arcibiskup pražský*. Čech, 44, 1919, č. 353, 25. 12., s. 7.

problému výběru budoucích kněží z rodin aktivních katolíků procházejících katolickými internáty, diecézními semináři. Základním kamenem inovace studia na teologických fakultách se měla stát rozšířená výuka teologie a filozofie, která se měla opírat o scholastiku, ale současně přihlížet k výsledkům moderních přírodních věd. Doporučoval položit větší důraz na sociologii jako vědu umožňující duchovenstvu chápat a reagovat na sociální problém jako produkt industriální společnosti. Velký úkol uložil církevním historikům, kteří měli na základě studia pramenů vatikánské proveniencie nově prozkoumat období husitského hnutí a protireformace, výsledky zpřístupnit posluchačům a přispět tak k obnovení slávy katolické církve v Čechách.

Důraz na intelektuální výchovu je u F. Kordače spojen s akcentem mravní výchovy. V těchto pasážích čerpal, jak sám uvádí, z vlastních zkušeností dlouholetého pedagoga působícího mezi bohoslovci. Kritizoval výsledky dosahované v této sféře na veřejných gymnáziích, odkud prý přicházejí adepti kněžství se špatnými návyky a sklony, zejména v oblasti sexuálního života. Na jejich překonání čtyřleté studium přerušované prázdninami nestačí, proto doporučoval výchovu „ke kázni těla“ od nejútlejšího věku, v seminářích. Vlastní askeze takto pěstovaná povede bohoslovce k pochopení celibátu, církevního zákona uplatňovaného dva tisíce let. V požadavku zrušení celibátu⁶⁶ F. Kordač spatřoval důkaz hlubokého mravního úpadku kněží.

F. Kordač v pastýřském listě rozlišuje mezi reformami vnitřními a vnějšími, přičemž rozhodující jsou pro něj vnitřní, vzdělávací a výchovné. Opět opakuje odpověď na postuláty předložené římskou delegací papeži a z konkrétní situace v církvi v ČSR vyvozuje závěr, že klérus sice ví, co je povoleno a zakázáno, ale Svatého otce nerespektuje, ba „ohniskáři“⁶⁷ nedůstojnou agitací a *via facti* se snaží hlavu církve zastrašit. „Povinností českého kléru jest, aby potřebnými reformami svého intelektuálního a asketického vzdělávání, k němuž patří též obětavé zachovávání zákona celibátu, stal se svému národu... (vzorem)“. Hereze a schisma je „nejen smrtelným hříchem osobním, nýbrž i zločinem sociálním“.⁶⁸

Lék na současné neduhy církve arcibiskup nachází ne v liberalizaci, ale ve zvnitřnění života kněze jako základního stavebního kamene církevní pyramidy. Kritizuje nekázeň duchovních, odmítá oslabování autority hierarchie a ukládá kněžím úkol pracovat na sobě tak, aby se stali příkladem pro

⁶⁶ Reformisté nejčastěji hovořili o požadavku zdobrovolnění celibátu.

⁶⁷ Narážka na radikální křídlo Jednoty katolického duchovenstva, jež vytvořilo frakci nazvanou „Ohnisko“.

⁶⁸ *Apoštolské Stolice milosti arcibiskup pražský*. Čech, 44, 1919, č. 353, 25. 12., s. 8.

své okolí a mohli pod vedením svých církevních otců úspěšně vykonat dílo rechristianizace české společnosti.

Z formálního hlediska František Kordač dobovou představu o osobnosti biskupa určitě naplňoval: jednalo se o Čecha pocházejícího z lidového prostředí, tedy bez šlechtického predikátu, z domácího prostředí. Současníkům imponovalo vedle velké šíře pracovního záběru jeho charisma: působil na ně vysokou postavou se vznešeným držením těla, jeho tvář odrážela ušlechtilého ducha, hlavu zdobilo stříbro vlasů a patos projevu dotvářel představu moudrého filozofa. Měl v sobě i to, čím by měl disponovat vůdce: „Kordač měl mitru nejenom na hlavě, nýbrž i v duši; jeho pouhý zjev prozrazoval duchovního vládce. Jeho chladná grandezza byla jiným nejenom nenapodobitelnou, byla zároveň jakousi pevnou hrází všechny protivníky držící v patřičném odstupu.“⁶⁹ Současné však byl člověkem z masa a kostí.⁷⁰ Dlouholeté veřejné působení v tak složité době, jakou přelom 19. a 20. století nepochybně představoval, se navíc neobešlo bez konfliktů, srážek s protivníky a nepřáteli, bez vlastních chyb a nedomyšlených kroků. Právě zde je třeba hledat důvody, proč tuto bezesporu schopnou osobnost postrádáme mezi kandidáty na obsazení arcibiskupského stolce. Vytýkali mu despotismus tolik vzdálený ideji demokracie, neshovívavost a rigoróznost, neschopnost zaujímat kompromisní postoje, jednostrannost, přílišnou zahleděnost do teologicko-filozofické problematiky odervané od reálného života, zkostnatělost názorů, hyperkonzervativismus, fundamentalismus a absenci jakéhokoliv smyslu pro církevní reformy. Objevily se zprávy o jeho údajném nepřijatelném chování za války, které diskutabilizovalo jeho češství a diskreditovalo jej jako stoupence Rakouska a habsburského trůnu.⁷¹ Invektivy vůči F. Kordačovi, jež čteme v dobovém tisku, šly tak daleko, že převážná většina autorů tuto postavu zbytečně takřka demonizuje.

František Kordač byl v prvé řadě reprezentantem integralistického názorového proudu v církvi. Není třeba pochybovat o tom, že právě z tohoto důvodu jej Svatá Stolica do funkce pražského arcibiskupa vybrala. Nedávno zpřístupněné dokumenty z vatikánských archivů dokazují, že primárně při řešení církevní krize v Československu na počátku dvacátých let 20. století

⁶⁹ *K osmdesátým narozeninám arcibiskupa dr. Františka Kordače*. Národní politika, 50, 1932, č. 10, 10. 1., s. 3. – Autor stati šel tak daleko, že napsal – „Kordač bezděky připomíná Lva XIII.“

⁷⁰ *Prof. Mons. Dr. František Kordač arcibiskupem pražským*. Čech, 44, 1919, č. 248, 9. 9., s. 1; č. 249, 10. 9., s. 1; *Arcibiskup Fr. Kordač*. Čech, 44, 1919, č. 250, 11. 9., s. 3. Srov. i *Jen žádného Čecha!* Pražské večerní noviny, 3, 1890, č. 51, 25. 6., s. 5.

⁷¹ Ústřední archiv a muzeum Církve československé husitské Praha, sign. K 40/953 – Emil Dlouhý-Pokorný: *Arcibiskup Kordač*, 2 listy, rkp.; TRAPL, M.: *Politický katolicismus a Československá strana lidová v Československu v letech 1918–1938*. Praha 1990, s. 55.

nebyly postoje F. Kordače rozhodující. Svatá Stolica byla o situaci v Československu detailně informována a také rozhodovala.⁷² Pravdou je, že Kordačovy postupy inspirovaly a utvrzovaly dopisy a prohlášení tehdejších papežů Benedikta XV. a Pia XI. a jejich nejbližších spolupracovníků. Musíme je reflektovat a hodnotit jako závazné směrnice, proto ani kdyby arcibiskup chtěl, nemohl ustupovat a postupovat jinak. Tak např. Kordačova iniciativa z ledna 1920, směřující ke svolání biskupské konference, korespondovala se záměry Svatého otce obsažené v jeho dopise pražskému arcibiskupovi z 3. ledna 1920.⁷³ List hovoří o znepokojení vyplývajícím ze skutečnosti, že poměry v Čechách se nelepší v důsledku aktivit některých kněží sdružených v Jednotě: tvrdší požadují „nemoudré novoty“, přičemž požadavky byly už několikrát projednány a postoj papežské kurie je dostatečně znám. Celibát kněží nebude v žádném případě zrušen nebo zmírněn a papež nestrpí vměšování do záležitostí, jež jsou vyhrazeny hlavě církve. Za těchto okolností doporučil zvážit, zda existují reálné možnosti činnost Jednoty usměrnit, a pokud nebudou nalezeny účinné prostředky jak zabránit sice malé, ale vlivné menšině ovlivňovat ostatní kněze, pak je nutno jednat rázně a sdružení rozpustit. Pokud se tak nestane, bude nucen přísně zakročit.⁷⁴

Papež se obrací na F. Kordače asi jako na budoucího českého primase, ovšem současně chtěl, aby situaci řešilo kolegium biskupů, a proto pověřil předsednictvím konference Lva Skrbenského z Hříště (1863–1938) jako kardinála. Tato skutečnost nás vede k závěru, že pražský arcibiskup zřejmě nebyl

⁷² PEHR, Michal – ŠEBEK, Jaroslav: *Československo a Svatý Stolec*. Od nepřátelství ke spolupráci. Praha 2010, v tisku.

⁷³ *Valná hromada Jednoty katolického duchovenstva v Brně*. Čech, 45, 1920, č. 31, 31. 1., s. 7; *Z Jednoty duchovenské v Brně*. Čech, 45, 1920, č. 42, 12. 2., s. 5.

⁷⁴ *Biskupové českomoravští vzakazují důstojnému duchovenstvu a milým věřícím svých diecézí pozdrav a požehnání*. Čech, 45, 1920, č. 38, 8. 2., s. 1. – Srov. k tomu vyjádření F. Kroihera v soukromém dopise: Činnost Jednoty brzdím záměrně, abych uklidnil situaci. Odpadlo asi 135 členů Jednoty. Z 2 813 členů poslechno nařízení biskupů celkem 81 – kanovníci, profesori a kněží nedobré pověsti. Jednal jsem s C. Micarou a pak F. Kordačem. „Arcibiskup nám pak řekl, že by souhlasil, aby Jednota zůstala, když by se pro diecézní sbory, jak je stanovы předepisují § 14, vypracoval statut. Jinde řekl, že nemá nic proti tomu, aby zůstal reformní program, jen když by se neagitovalo proti celibátu. Myslím, že náš klidný postup bolí nahoře víc než rámus, poněvadž by páni věděli, že křičet se nevydrží dlouho a pak že křik přemnohé lidi i z vlastního tábora omrzí, ale při našem klidu nevědí, proč jsme klidni. Je nám také oporou, že jsem vládním kandidátem do Budějovic, ač to se děje na často bez mého souhlasu a za vědomí, že to je věc marná. Kdyby nebyla, už bych nebyl v Ledenicích – ale také na penzi. Nyní však se nám to hodí do krámu, poněvadž nikdo nepředpokládá, že by mezi vládou a mnou nebylo nějaké dohody. My tedy ustupovat nebudeme, to buď bez starosti.“ Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha, depozitář Staré Hradý, fond J. Š. Baar, sign. I-E/117 – František J. Krohier J. Š. Baarovi, 24. 4. 1920.

v počáteční fázi vybrán jako nástroj realizace záměrů kurie a že velkou roli tu sehrál Kordačův pocit zodpovědnosti vyplývající z jeho funkce, jeho osobní dispozice a způsob myšlení.

RESUMÉ

„ANTIMODERNISTA“ FRANTIŠEK KORDAČ

Mezi výrazné osobnosti českého katolicismu na přelomu 19. a 20. století patří osobnost kněze, neotomistického filozofa a politika Františka Kordače (1852–1934), jehož životní a profesní kariéra vyvrcholila v letech 1919–1931, kdy působil jako pražský arcibiskup a primas český. Celoživotně jeho dráhu ovlivnila studia v Římě na Gregoriánské univerzitě, odkud se vrátil jako stoupenec ultramontánní politiky papežské kurie. Na prvních kněžských působistích na severu Čech (Liberec, Litoměřice) se osvědčil současně jako vynikající kazatel, pedagog a nacionálně tolerantní publicista. Velké zásluhy si získal při několikaletém řízení litoměřického biskupského kněžského učiliště. Od roku 1905 působil jako profesor na pražské teologické fakultě a v letech před první světovou válkou se osvědčil jako politik usilující o integraci roztržštěných katolických politických stran v Čechách. Studie si podrobněji všímá Kordačova poměru ke katolickému modernismu a poválečnému reformnímu hnutí katolického duchovenstva. K otázkám reformy katolické církve zaujímal negativní postoj, který však nebyl motivován idealizací vnitřních poměrů v církvi, ale neztotožňoval se s liberálním duchem reformu a opomíjením vůdčí role episkopátu. Lék na neduhy tehdejší církve viděl v prohloubení vzdělání kněžstva a jeho spirituality. Proto také jako arcibiskup v duchu instrukcí Svaté Stolice reformní hnutí duchovenstva na počátku dvacátých let 20. století utlumil.

SUMMARY

“ANTIMODERNIST” FRANTIŠEK KORDAČ

František Kordač (1852–1934) was one of the prominent personalities at the turn of the 19th century. He was a priest, a Neothomist philosopher, a politician. His life and professional career was culminating between 1919 and 1931 when he became the Archbishop of Prague and Czech Primate.

His career was influenced by his studies at Gregorian University in Rome. He returned as an advocate of the ultramontane policy of the papal court. At the first place of work in the northern Bohemia (Liberec, Litoměřice) he proved to be an excellent preacher, teacher, nationally tolerant publicist. He gained great merit when he was Head of the Episcopal clerical educational establishment in Litoměřice. Since 1905 he worked as a professor at the Faculty of Theology in Prague. Before WWI he proved his abilities as a politician who tried to integrate fragmented Catholic political parties in Bohemia. The study focuses on Kordač's attitude to Catholic modernism and the post-war reformist movement of Catholic clergy. He took a negative stand to the reforms of the Catholic Church. His attitude was not motivated by idealization of the internal situation in the Church. He did not identify himself with liberal vein of the reforms and with neglecting the leading role of episcopate. He saw the solution in effort to enhance education and spirituality of the clergy. As an archbishop following the instructions of the Holy See he restrained the reform movement at the beginning of 1920s.

Translated by Mgr. Jitka Pelikánová

prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

POZNÁMKY K PROCESU NORMALIZACE NA PEDAGOGICKÉ FAKULTĚ UNIVERZITY PALACKÉHO V OLOMOUCI

Tomáš Hubálek

1. Úvod

Přestože se obdobím tzv. normalizace v Československu zabývá v současnosti čím dál více odborníků, stále mezi nimi neexistuje konsensus, jak tento úsek našich dějin jednoznačně charakterizovat. Spory nepanují jen mezi historiky, kteří vymezují toto období chronologicky, ale i mezi politology, kteří zkoumají rysy tehdejšího totalitního (či spíše post totalitního) politického systému.

Období normalizace se v nejširším pojetí chronologicky určuje jako údobí po srpnové intervenci vojsk Varšavského paktu v roce 1968 (respektive od dubna 1969), které skončilo až listopadovými událostmi v roce 1989. Takto definovaný časový segment naší historie využíváme i pro potřeby této stati, byť hlavním sledovaným obdobím jsou léta 1969–1974.

Cílem příspěvku je na základě analýzy archivních dokumentů přiblížit čtenáři změny, které nastaly v důsledku provádění výměny legitimací členů Komunistické strany Československé a konání pohovorů na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci v těchto letech. Dále ho také seznámit s hlavními konsekvencemi, které z provedených změn vyplynuly, a s postavením studentů této fakulty, které také doznalo proměny.

2. Charakteristika pramenů

Hlavními pramennými zdroji se staly Archiv Univerzity Palackého, Státní okresní archiv v Olomouci a osobní archiv tehdejšího prorektora pro rehabilitace – prof. Františka Mezihoráka. Zde je nutné upozornit na fakt, že materiály, týkající se námi zkoumaného údobí, tvoří nekonzistentní celek. Některé byly zničeny na sklonku roku 1989, některé byly ztraceny při manipulaci s nimi a jiné se nachází v archivech jako dosud nezpracované. Níže uvedené údaje tak nemusí přesně korespondovat s již publikovanými pracemi.¹

¹ Zde máme na mysli především publikaci URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří: *Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1990*. Olomouc 2003; a článek Františka

3. Situace na Univerzitě Palackého v Olomouci po roce 1968

Po srpnovém šoku, který způsobila intervence vojsk Varšavské smlouvy, došlo i na Univerzitě Palackého v Olomouci ke krystalizaci názorů a postojů jednotlivých akademických pracovníků. Nejvíce problematickou se v tomto ohledu ukázala být osobnost emeritního rektora UP prof. Jaromíra Hrbka, který měl majoritní podíl na realizaci různých normalizačních opatření nejen na UP, ale v celém systému terciárního školství. V letech 1969–1971 totiž zastával úřad ministra školství České socialistické republiky. Ještě před svým jmenováním však svým jednáním vyostřil spory se stávajícím vedením univerzity. Jeho snahy o „konsolidaci“ poměrů na univerzitě zřejmě vyvrcholily odesláním dopisu nejvyšším stranickým funkcionářům, v němž se svými spolupracovníky F. Lónem, M. Matouškem a K. Vítkem analyzoval soudobou situaci na UP a přímo jmenoval 13 osob, které měly být pro své protirežimní postoje co nejdříve odvolány ze svých funkcí.²

Po svém jmenování na ministerský post v srpnu 1969 začal Jaromír Hrbek energicky uvádět v chod důkladná opatření vedoucí k „očistě“ vysokých škol. Nejprve své úsilí napřímil na rekonstrukci vědeckých rad vysokých škol. Dosavadní tehdejší rektor UP prof. Josef Metelka, který měl v minulosti s J. Hrbkem četné spory, se podobného úkolu odmítl zhostit a záhy po personální výměně ministra školství na svou funkci rezignoval.

Dne 17. září 1969 se konalo jednání předsednictva Krajského výboru KSČ (dále jen KV KSČ) v Ostravě, které se mimo jiné zabývalo i situací na Univerzitě Palackého v Olomouci. Předsednictvo KV KSČ v Ostravě dospělo ke třem hlavním stanoviskům:³

1. „Zrušit celozávodní výbor na Univerzitě Palackého a dočasně převést řízení základních organizací KSČ na fakultách na okresní výbor KSČ.

2. Vytvořit při okresním výboru KSČ v Olomouci dočasnou komisi pro řízení stranického života na univerzitě, která by rovněž provedla hlubokou analýzu politické situace na univerzitě, provedla přípravu výroční konference na univerzitě, jež by zvolila nový celozávodní výbor a která by vyvodila důsledky z celé situace.

MEZIHORÁKA: *Rehabilitace – úsilí o nápravu křivd totalitního režimu a etickou očistu univerzity*. In: Padesát let z dějin obnovené univerzity. Olomouc 1996, s. 155–167.

² Podrobněji viz URBÁŠEK, P.: *Olomoucká normalizační ouvertura Jaromíra Hrbka*. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis, Facultas Philosophica, Historica* 31 – 2002, Olomouc 2002, s. 313–332.

³ Státní okresní archiv Olomouc (dále jen SOKa Olomouc), fond M 6–122, rozprac. fascikl 435/16. Zkratky užitý v dokumentu jsou zde rozepsány (s výjimkou zkratky pro Komunistickou stranu Československa).

3. Jmenovat novou vědeckou radu univerzity, která by provedla volby nových akademických funkcionářů a kádrová opatření tak, aby nebylo narušeno zahájení nového studijního roku.“

Zmíněná komise při Okresním výboru KSČ v Olomouci (dále jen OV KSČ) skutečně vznikla a navrhla nové složení vědecké rady univerzity, které následně schválil i KV KSČ v Ostravě. Jenže abdikací rektora J. Metelky došlo k mírně kuriózní situaci. Zastánci nové stranické linie sice vítali odchod rektora nepřejícího změnám, jenže dosavadní prorektor UP prof. Jiří Lenfeld, na něhož tito stoupenci spoléhali, neměl podle statutu UP mandát ke jmenování nové vědecké rady. Statutárním zástupcem rektora byl totiž prof. Gustav Lejhanec, nacházející se toho času v zahraničí. Proto se potencionální noví členové vědecké rady sešli dne 19. září 1969 pouze na informativní schůzce, na níž se dohodli na odvolání G. Lejhance ze zahraničí. Ten měl po svém příjezdu okamžitě odvolat stávající vědeckou radu a vzápětí předat jmenovací dekrety osobám doporučeným KV KSČ.⁴ Nově jmenovaná vědecká rada univerzity pak na svém řádném zasedání 1. října 1969 zvolila novým rektorem Univerzity Palackého v Olomouci prof. Františka Gazárka. Jako prorektori univerzity byli jmenováni Jan Hrbek (bratr ministra školství), František Lón (jeden ze spoluautorů dopisu o poměrech na univerzitě) a Miloslav Zedek.

Situaci na univerzitě bedlivě monitorovali nejen občané, ale také místní průmyslové podniky, odborová sdružení a další organizace. Svědčí o tom například dopis od komunistů základní organizace závodů Milo Olomouc z 2. října 1969 adresovaný celozávodní organizaci KSČ při Univerzitě Palackého v Olomouci. V dopise jeho autoři vyjádřili přesvědčení, že se všichni komunisté: „v co nejkratší době oprostí od nesprávných názorů, závěrů a usnesení, přijatých v roce 1968.“ A dále, že: „všichni komunisté bez rozdílu podpoří nastoupenou cestu nového ministra školství soudruha profesora Dr. Hrbka, DrSc., který patří mezi Vaše, ale i naše řady.“⁵ V odpovědi, kterou formulovala komise pro řízení stranické práce na UP, můžeme nalézt hlavní záměry normalizátorů, kteří hodlají: „potírat nesprávné názory“ a „společně s nově zvolenými akademickými funkcionáři jsou pevně rozhodnuti nedovolit, aby učitelské katedry bylo v budoucnu zneužíváno k šíření socialistické společnosti nepřátelských ideologií.“⁶

Dalším činitelem, který rozhodně ovlivňoval chod univerzity, se stala místní pobočka Státní bezpečnosti. Její pozornost se zaměřovala nejen na pedagogický sbor, ale i na studenty této vysoké školy, z níž jich bylo v první

⁴ SOKA Olomouc, fond M 6–122, rozprac. fascikl 435/16.

⁵ SOKA Olomouc, fond M 6–122, rozprac. fascikl 435/16.

⁶ SOKA Olomouc, fond M 6–122, rozprac. fascikl 435/16.

polovině sedmdesátých let několik vyloučeno ze studií. Jsou známy i přímé akce tajné policie namířené proti pedagogům filozofické fakulty (např. J. Peprníkovi, J. Macháčkovi, J. Markovi a J. Schejbalovi).⁷

Je tedy zřejmé, že celý proces „konsolidace“ poměrů na Univerzitě Palackého v Olomouci byl pod pečlivým a pozorným dozorem nejen lokálních stranických organizací a pobočky Státní bezpečnosti, ale i větších olomouckých podniků a vysokých státních úřadů. Nutno podotknout, že určitou a nikoli marginální roli sehrála i vysoce koncentrovaná přítomnost sovětských okupačních vojáků, jejichž značný počet byl dislokován přímo v Olomouci. Pozoruhodné také je, že do vysokých funkcí v rámci univerzity byli po září 1969 jmenováni příbuzní (manželka a bratr) a známí nového ministra školství J. Hrbka.⁸ Všechny tyto faktory permanentně působily na nejvyšší představitele univerzity, kteří zároveň dbali, aby „očista“ olomouckého vysokého učení proběhla skutečně důkladně.

Intenzita „očistných“ snah normalizátorů se sice neprojevila razantním snížením počtu pedagogů, členů KSČ, v rámci vysokých škol na území Čech, Moravy a Slezska. Jenže mnoho z učitelů, kteří mohli na univerzitě dál působit, bylo různými způsoby záměrně perzekuováno, nejčastěji omezeními v kvalifikačním postupu. P. Urbášek dochází po analýze statistických dat, vážících se k akademickým pracovníkům na Univerzitě Palackého v Olomouci, přímo k závěru, že: „zaostávání olomoucké univerzity v kvalifikačním růstu v období tzv. normalizace se odehrávalo ve větším měřítku než u ostatních vysokých škol v českých zemích.“⁹

Po stranických pohovorech se členy KSČ bylo během roku 1972 „odejmuto“ členství v KSČ 457 pedagogů, což představuje úbytek členské základny o 56 procent. Z tohoto počtu bylo 362 zaměstnanců univerzity tzv. „vyškrtnuto“ z KSČ (což byla forma nižšího stranického trestu, která ve výsledku znamenala například omezení možnosti získání vyšších vědecko-pedagogických titulů, zákaz publikování, ztrátu vedoucího místa, apod.) a 95 pedagogů bylo z KSČ vyloučeno.¹⁰

⁷ Viz URBÁŠEK, P. – PULEC, J. a kol: *c. d.*, s. 288.

⁸ Tamtéž, s. 284.

⁹ Tamtéž, s. 285.

¹⁰ Tamtéž.

4. Průběh „konsolidace poměrů“ na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci

Pedagogická fakulta byla znovu (a nyní již natrvalo) včleněna do svazku fakult Univerzity Palackého v Olomouci v roce 1964. Na začátku akademického roku 1969, paralelně s obměnou na postech nejvyšších, dochází i na této fakultě k personálním změnám. Do té doby vedoucí místa zastávali:¹¹

Jaroslav Just	– děkan,
František Čulík	– proděkan pro pedagogickou činnost ve studiu při zaměstnání,
Miroslav Kala	– proděkan pro záležitosti studentů,
Ferdinad Koudelka	– proděkan pro vědeckou činnost,
Antonín Přichystal	– proděkan pro pedagogickou činnost v denním studiu,
Josef Sasín	– proděkan pro studijní větev speciální pedagogiky.

Po volbách konaných v roce 1969 obsadili řídicí fakultní funkce:

Miroslav Kala	– děkan (byl děkanem PdF do roku 1976),
František Čulík	– proděkan pro pedagogickou činnost ve studiu při zaměstnání,
Josef Klementa	– proděkan pro vědeckou činnost,
Jan Konečný	– proděkan pro politickovychovnou činnost,
František Ševčík	– proděkan pro pedagogickou činnost v denním studiu.

Miroslav Kala před svým zvolením děkanem působil jako odborný asistent na katedře českého jazyka, od roku 1964 zastával post proděkana a zároveň byl předsedou základní organizace KSČ na pedagogické fakultě. V návrhu na povolení kandidátské práce z 20. ledna roku 1967 je mimo jiné charakterizován jako: „houževnatý, neúnavný v plnění všech povinností“ a dále je uvedeno, že: „se obětavě podílel na řešení složitých problémů při budování fakulty a projevil se jako energický, politicky vyspělý a pohotový organizátor.“¹² Totéž hodnocení bychom mohli použít i pro období, v němž zastával děkanskou funkci. V ní se skutečně předvedl jako „energický a pohotový organizátor“ stranických prověrek svých kolegů.

Výraznou změnu prodělala i vědecká rada pedagogické fakulty. Metodickým pokynem ministerstva školství ČSR z ledna 1970 bylo nařízeno, aby

¹¹ Jména uvádíme záměrně bez akademických hodností. Navíc docházelo během sledovaného období k fluktuaci v těchto hodnostech.

¹² SOKA Olomouc, fond M 6–122, rozprac. fascikl 526/1.

byly urychleně na všech vysokých školách nově ustaveny vědecké a umělecké rady: „s jasnou převahou členů, kteří stojí na pozicích strany a vlády a jsou schopni ji důsledně realizovat.“¹³ Počet členů vědecké rady pedagogické fakulty byl po stranických pohovorech snížen z 29 na 23 osob. V nově složené radě usedlo sedm členů, kteří v ní působili ještě před její obměnou, což představuje necelou třetinu z celkového počtu členů. V původní vědecké radě působil jedenáct docentů a dva profesori, v rekonstruované radě čtyři docenti, žádný z profesorů a u devíti členů rady nebyly uvedeny žádné akademické hodnosti. Změny v obsazení vědecké rady zachycuje následující přehled:¹⁴

Tab. 1: Seznam členů vědecké rady PdF UP v Olomouci v uvedených akademických letech

Akademický rok 1968/1969		Akademický rok 1973/1974	
J. Just – předseda		M. Kala – předseda	
F. Čulík	J. Š. Kvapil	M. Červenka	Z. Pospíšil
L. Daniel	A. Mikšík	M. Frýda	A. Rozbroj
A. Dvořák	J. Němcová	J. Haitman	J. Sasín
M. Frýda	V. Pliska	M. Hála	F. Šefčík
B. Hlůza	A. Přichystal	Z. Holý	A. Turek
E. Horáček	Z. Přikryl	J. Chytil	F. Zapletal
A. Chromčík	J. Sasín	D. Janoušek	L. Zelina
J. Chytil	F. Ševčík	E. Jurečková	V. Zeman
M. Kala	J. Šmirák	P. Klapil	
F. Koudelka	M. Štaiger	J. Klementa	
E. Koukal	M. Trapl	A. Mikšík	
Z. Kovalčík	J. Veselý	L. Ordeltová	
S. Kresta	J. Vrtek	J. Pleva	
J. Kroupa	M. Zedek	V. Pliska	

¹³ URBÁŠEK, P.: *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*. Olomouc 2008, s. 68.

¹⁴ Seznam je sestaven abecedně, opět uvádíme jména bez akademických titulů. Přehled je sestaven z porovnání seznamu přednášek v akademickém roce 1968/1969 s rokem 1973/1974. Zde je nutno vzít v úvahu fakt, že tyto tištěné materiály byly připravovány delší dobu dopředu, a proto je nutné počítat s určitou prodlevou ve zveřejnění všech změn na fakultě (největší část prověrek probíhala v roce 1970, část ještě v roce 1972). Seznamy přednášek jsou uloženy v Archivu Univerzity Palackého v Olomouci.

4.1 Charakteristika průběhu pohovorů na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci

28. února 1970 byly vydány směrnice pro provedení rozboru kádrové situace na katedrách a vědeckých pracovištích. V dubnu 1970 pak byly na PdF UP v Olomouci zahájeny tzv. prověrky pracovníků, včetně nepedagogických. Bylo vytvořeno několik komisí. V hlavní komisi působili jako hodnotitelé J. Konečný, J. Machát, J. Chytil. V další subkomisi působili také M. Kala, J. Štařec, J. Kožuchovič a J. Frnka.¹⁵ Instrukce pro tyto komise vydal OV KSČ v Olomouci. Na průběh pohovorů dohlížel i pracovník státní bezpečnosti „pověřený pro styk s UP“ F. Zatloukal.¹⁶

Ještě před začátkem prověrek bylo všem členům KSČ pozastaveno jejich členství. Po následných pohovorech s jednotlivými pracovníky jim bylo členství buď obnoveno (mohla jim být ponechána i stará členská legitimace), nebo bylo přistoupeno k uložení stranického trestu (vyloučení či vyškrtnutí).

Největší část pohovorů proběhla v květnu roku 1970, přičemž v období od dubna do června 1970 se konalo 101 těchto prověrek. Některé však byly realizovány ještě v první polovině roku 1972. Protokol vždy obsahoval několik bodů sloužících k identifikaci posuzované osoby, vlastní hodnocení komise, podpisy členů komise a hodnoceného (případně jeho stanovisko k závěrům komise) a vyjádření nadřízeného stranického orgánu – tedy OV KSČ v Olomouci, který mohl stanovisko komise dle svého uvážení měnit. V několika případech se posuzovaný odvolal k tomuto stranickému orgánu a dvě stížnosti na průběh pohovoru řešil i KV KSČ v Ostravě. Sumarizaci dat získaných z těchto protokolů uvádí následující tabulka:¹⁷

¹⁵ SOkA Olomouc, fond M 6–122, rozprac. fas. 526/5. Zpráva komise pamětníků, ustavená po roce 1989, která měla za úkol charakterizovat proces normalizace na PdF UP, hovoří o dalších členech prověrkové komise – F. Ševčíkovi a studentce Němcové. V analyzovaných dokumentech se však jejich jména nevyskytovala.

¹⁶ Osobní archiv Františka Mezihořáka. Zpráva komise pamětníků z ledna 1992 – „Konzolidační“ proces na Pedagogické fakultě UP v Olomouci, s. 4.

¹⁷ Tamtéž.

Tab. 2: Přehled výsledků činnosti prověřkových komisí při základní organizaci KSČ na PdF UP v Olomouci v roce 1970

Pohovorů celkem	101
Z celkového počtu zrušeno členství v KSČ	54
Z celkového počtu zrušeno členství v KSČ na vlastní žádost	2
Z celkového počtu vyloučeno z KSČ	8
Z celkového počtu doporučeno vydání nové legitimace člena KSČ	37
<i>Závěrečné hodnocení OV KSČ</i> (přehodnocení doporučení prověřkové komise k členství osoby v KSČ)	
Ze zrušení na ponechání členství	6
Z vyloučení na zrušení členství	3
Z vydání nové legitimace na zrušení členství	2

Z uvedených čísel vyplývá, že se členská základna KSČ na pedagogické fakultě po první fázi pohovorů v roce 1970 ztenčila o 63 %. P. Urbášek uvádí, že v polovině roku 1972 se počet zrušených členství zvýšil na 66 % původního stavu. Ke stejnému datu se zvýšil i počet vyloučených pracovníků pedagogické fakulty na konečných 18.¹⁸ Počet vyloučených se v roce 1970 pohyboval kolem 7 %, zatímco v roce 1972 se toto číslo ještě zvýšilo na 12 %.

Jedním z nejfrekventovanějších důvodů pro negativní stanovisko komise pro pohovory bylo konstatování, že dotyčný: „nijak aktivně nevystupoval na obranu vedoucí úlohy strany a nijakým způsobem nepomohl v diferenciačním procesu politického života na fakultě.“¹⁹

Jako značně nežádoucí bylo posouzeno členství v KSČ bývalého proděkana F. Koudelky, na jehož vyloučení se přímo usneslo předsednictvo KV KSČ v Ostravě a tento stranický orgán také dne 3. března. 1970 rozhodl: „o vyloučení jmenovaného z pedagogického působení na vysokých školách pro jeho oportunistické názory.“²⁰ V záznamu o pohovoru s F. Koudelkou se dále mimo jiné píše, že: „mu chybí značný dostatek sebekritičnosti a má sklon ke kariérismu.“²¹ Podobně kritický posudek si vyslechl i bývalý děkan PdF UP v Olomouci J. Just, jenž podle protokolu: „nevystoupil nijak proti umrt-

¹⁸ URBÁŠEK, P. – PULEC, J. a kol.: *c. d.*, s. 285.

¹⁹ Viz SOkA Olomouc, fond M 6–122, rozprac. fas. 526/5. Zápisy o výsledku pohovoru při výměně stranických legitimací.

²⁰ Viz SOkA Olomouc, fond M 6–122, rozprac. fas. 526/5. Zápisy o výsledku pohovoru při výměně stranických legitimací.

²¹ Viz SOkA Olomouc, fond M 6–122, rozprac. fas. 526/5. Zápisy o výsledku pohovoru při výměně stranických legitimací.

vení stranického života na fakultě, ani nepřišel iniciativně s nějakým návrhem či námětem k upevnění strany a její vedoucí úlohy na fakultě.²²

Z analýzy archivních dokumentů²³ dále vyplývá, že celkově bylo zbaveno svých funkcí šest hlavních představitelů vedení fakulty (včetně děkana, proděkanů, tajemníka fakulty) a 12 vedoucích kateder. Vyjádřeno v procentech bylo vedení PdF UP v Olomouci obměněno z 86 % a vedení kateder z 67 %. Prověřování na pedagogické fakultě bylo natolik důkladné, že po ukončení pohovorů se mohla fakulta „pochlubit“ nejnižším počtem pedagogických zaměstnanců – členů KSČ v rámci celé Univerzity Palackého v Olomouci.²⁴

Po ukončení pohovorů bylo přistoupeno k realizaci interních perzekučních opatření namířených proti pracovníkům, kterým nebylo obnoveno členství v KSČ a nestraníkům. Byly vypracovány tzv. plány vědeckého růstu, v nichž bylo uvedeno, kdo a kdy může aspirovat na vyšší vědecko-pedagogické hodnosti a kdo naopak o kariérní růst usilovat nemůže. Plány sestavovali jednotliví vedoucí kateder pro svá pracoviště a záleželo na jejich vůli, jaký obsah budou tyto dokumenty mít. Hlavním kritériem se přirozeně stalo členství v KSČ, ale určitou roli hrály i osobní antipatie či vnější intervence (např. z rektorátu, z okresního či krajského výboru KSČ atp.). Konečnou podobu plánů pak ovlivňovali i kádroví pracovníci, vedení fakulty a fakultní závodní organizace KSČ.

Podle materiálů rehabilitační komise bylo různými způsoby perzekuováno celkem 71 pracovníků PdF UP v Olomouci, včetně nepedagogických.²⁵ Některým byl například omezen kvalifikační růst, zastaven platový postup na dobu určitou i neurčitou, mnozí z nich byli přinuceni k plnění povinností nad rámec pracovní smlouvy a s jinými byl rozvázán pracovní poměr. V takovém případě byl zpravidla po důvěrném rozhovoru s vedoucím katedry pracovník upozorněn na možnost podání výpovědi dohodou. Nesouhlasili pracovníci s rozvázáním pracovního poměru dohodou, byla mu děkanem fakulty dána výpověď podle § 46, odst. 1. písm. e) zákoníku práce (příklad takové výpovědi uvádíme v příloze č. 1). Nutno podotknout, že na novele tohoto zákoníku výrazně spolupracoval i J. Hrbek, který do něj zapracoval možnost i zpětného odvolání pedagogického pracovníka z jeho pozice.

²² Viz SOkA Olomouc, fond M 6–122, rozprac. fas. 526/5. Zápisy o výsledku pohovoru při výměně stranických legitimací.

²³ Osobní archiv Františka Mezihoráka. Zpráva o období tzv. „konzolidace“ a o procesu normalizace po srpnu 1968 na Pedagogické fakultě UP v Olomouci, s. 2.

²⁴ URBÁŠEK, P. – PULEC, J. a kol.: *c. d.*, s. 285.

²⁵ Osobní archiv Františka Mezihoráka. Zpráva komise pamětníků z ledna 1992 – „Konzolidační“ proces na Pedagogické fakultě UP v Olomouci, s. 9–10.

Na konci sedmdesátých let však intenzita normalizačních opatření začala pomalu klesat. Bylo to dáno zejména změnou ve vedení fakulty a postupnou saturací privilegovaných pedagogů, členů KSČ, v oblasti kvalifikačního růstu. V plánech vědeckého růstu se pozvolna objevovali dříve opomíjené členové kateder. Stále však panovaly rozdíly v platových podmínkách, v přístupu k sociálním výhodám, v možnosti publikování, v přidělování pomocných sil a podobně.

4.2 Studenti Pedagogické fakulty UP v Olomouci v období normalizace

Pozornosti stranických orgánů neunikli ani studenti. Většina z nich mohla dál pokračovat ve studiu, někteří však byli pro své postoje z fakulty vyloučeni. Ještě před ukončením studia si základní organizace KSČ na PdF UP v Olomouci vyžádala informace o posluchačích pod záminkou „vypracování komplexního hodnocení“²⁶ svých studentů. Podklady pro komplexní hodnocení měly dodat nižší stranické buňky, které fungovaly co nejbližší místu trvalého bydliště konkrétního studenta. Většinou se jednalo o místní uliční organizaci KSČ, k některým posudkům se vyjadřoval i příslušný městský výbor KSČ. Základní organizace KSČ na PdF UP se zajímala především o následující čtyři body:²⁷

1. „Zapojení do veřejné politické činnosti;
2. Postoj k událostem v roce 1968, 1969;
3. Postoj k současné politice strany;
4. Zhodnocení morálních a charakterových vlastností.“

Z analýzy dochovaných studentských kádrových materiálů²⁸ vyplývá, že v mnoha případech se vyjadřovaly místní uliční výbory poněkud vyhýbavě. Většinou se omezily na konstatování, že dotčený student již delší dobu soustavně nepobývá v místě svého bydliště, a proto se k jeho postojům nemohou vyjadřovat. Druhou nejčastější skupinu kádrových spisů tvořily posudky kladné a nejméně zastoupena byla hodnocení, která nedoporučovala pokračování v dalším studiu. Konkrétní příklad posudku pozitivního uvádíme pro ilustraci v příloze č. 2 a negativního v příloze č. 3. Na těchto hodnoceních do jisté míry závisela i možnost uplatnění absolventů fakulty v praxi.

²⁶ Archiv Univerzity Palackého v Olomouci, fond Děkanát pedagogické fakulty, Posudky OV KSČ, K 44.

²⁷ Archiv Univerzity Palackého v Olomouci, fond Děkanát pedagogické fakulty, Posudky OV KSČ, K 44.

²⁸ Zde je nutno brát v potaz, že zkoumaný vzorek není dostatečně kvantitativně reprezentativní, a proto uvedené závěry nelze paušalizovat.

Josef Bieberle (děkan Filozofické fakulty UP v Olomouci v letech 1964–1966) ve své vzpomínce na normalizační léta²⁹ upozorňuje na další velmi nestandardní jev, který se po roce 1969 stal běžnou realitou. Na příkladu pedagogické fakulty ilustruje průběh přijímacího řízení zejména na uměnovědné obory, v nichž se jako jedna z podmínek pro přijetí předpokládal i určitý talent uchazeče. Poukazuje na vícestupňový proces přijímacího řízení, přičemž doporučení zkušební komise nebylo hlavním kritériem pro přijetí uchazeče ke studiu na pedagogickou fakultu. Samotné přijetí ovlivňovaly do značné míry intervence (vnitřní i vnější), a to především z politicky exponovaných míst. Podle J. Bieberleho sice: „zkušební komise příslušných kateder stanovily pořadí, ale po prázdninách se setkaly s lidmi zcela jinými.“³⁰

4.3 Změny ve vnitřní struktuře Pedagogické fakulty UP v Olomouci

S postoupnou realizací personální obměny na PdF UP v Olomouci došlo na této fakultě i k určitým organizačním změnám. Katedry pedagogické fakulty sídlily na konci šedesátých a v sedmdesátých letech minulého století ve čtyřech budovách v Olomouci. Celkem měla fakulta v roce 1968 osmnáct kateder, přičemž vojenskou přípravu pro posluchače pedagogické fakulty zajišťovala vojenská katedra UP v Olomouci.

Některé katedry byly po normalizačních pohovorech citelně personálně oslabené a reálně hrozila možnost, že nebude kvůli nedostatku erudovaných odborníků stoprocentně zabezpečena výuka v jednotlivých seminářích. Některé katedry byly po roce 1970 sloučeny, na jiných se objevil problém absence docentů a profesorů v obsazení katedry. V několika případech se jednalo o kombinaci obou těchto faktorů. Je zřejmé, že náhlý odchod pracovníků fakulty se projevil i v kvalitativní složce při výuce. Výčet všech kateder pedagogické fakulty je uveden níže, opět v porovnání akademických let 1968/1969 a 1973/1974.

²⁹ BIEBERLE, Josef: *Palackého univerzita po normalizačních čistkách*. Střední Morava: Kulturně historická revue, 2, 1996, č. 2, s. 111–112.

³⁰ Tamtéž.

Tab. 3: Seznam kateder PdF UP v Olomouci

1968/1969		1973/1974	
kat. společenských věd	kat. chemie	kat. českého jazyka a literatury	kat. chemie
kat. českého jazyka a literatury	kat. přírodopisu	kat. ruského jazyka a literatury	kat. dějepisu, zeměpisu a občanské výchovy
kat. ruského jazyka a literatury	kat. základů zemědělské výroby	kat. matematiky	kat. fyziky a základů průmyslové výroby
kat. dějepisu	kat. hudební výchovy	kat. biologie dítěte	kat. hudební výchovy
kat. zeměpisu	kat. pedagogiky	kat. pedagogiky	kat. tělesné výchovy
kat. matematiky	kat. speciální pedagogiky	kat. speciální pedagogiky	
kat. fyziky	kat. psychologie	kat. psychologie	
kat. základů průmyslové výroby	kat. biologie dítěte	kat. přírodopisu a základů zemědělské výroby	
kat. výtvarné výchovy	kat. tělesné výchovy	kat. výtvarné výchovy	

Ze seznamu přednášek, v němž je uvedeno i personální obsazení jednotlivých kateder, můžeme zjistit, že organizačně nejvíce byla postižena katedra společenských věd, katedra dějepisu a katedra zeměpisu, které byly sloučeny do jednoho celku. Navíc byl zrušen i kabinet sociologie výchovy, který byl součástí katedry společenských věd, a kabinet pro dějiny závodů, který administrativně spadl pod katedru dějepisu. V roce 1968 působilo na těchto třech zmíněných katedrách a ve dvou kabinetech 28 vědecko-pedagogických pracovníků.

Po reorganizaci byla tato pracoviště sloučena a v rámci nové katedry dějepisu, zeměpisu a občanské výchovy byla zřízena pouze oddělení dějepisu a zeměpisu (je tedy otázkou, jak byla po formální stránce garantována výuka ve studijních oborech zaměřených na občanskou výchovu). Na této nově konstituované katedře se pedagogické práci věnovalo 10 osob, což představuje úbytek zaměstnanců o 64 % oproti stavu z roku 1968. Navíc svá místa byli nuceni opustit oba docenti a jeden profesor. Nová katedra se tak skládala z odborných asistentů, asistentů a vědeckých aspirantů.

V zápisech z jednání vědecké rady fakulty se otevřeně psalo o nedostatku „spolehlivých kádřů“ na této katedře. Hlavním problémem pro nové vedení PdF v Olomouci byla skutečnost, že většina členů katedry nebyla po prověrkách členy KSČ, tudíž nebyli v očích svých nadřízených dostatečně spolehliví. Pro studenty ovšem největší „hrozbu“ představoval odchod erudovaných pracovníků fakulty.

5. Závěr

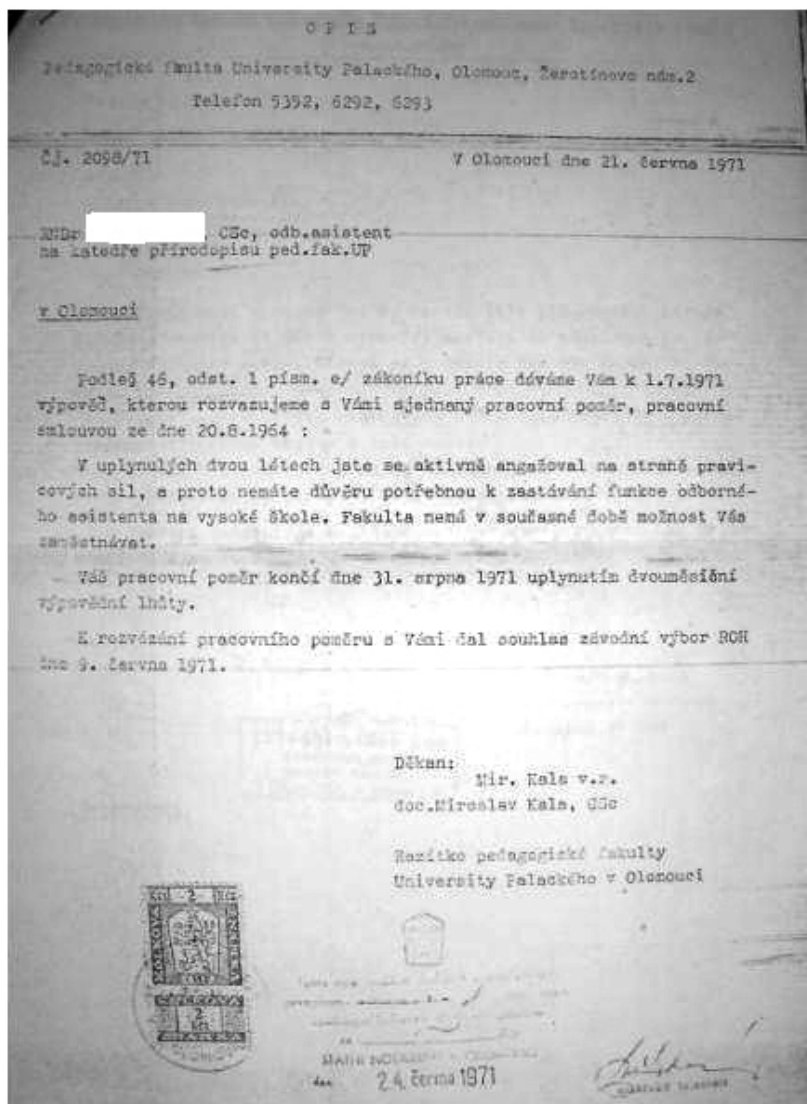
Situace, která vznikla v Československu po podepsání Moskevských protokolů, značně ovlivnila i chod terciárního školství v zemi. Došlo k personálním obměnám ve vedení vysokých škol, v jejich vědeckých radách a dalších orgánech. Velmi negativně se na nich projevila realizace pohovorů k výměně stranických legitimací, a to jak po stránce kvalitativní, tak po stránce kvantitativní.

Na příkladu Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci jsme se pokusili tyto změny charakterizovat. Takzvané prověrky, které na pedagogické fakultě probíhaly od ledna 1970, znamenaly ve svých důsledcích vynucený odchod mnoha odborníků, ohrožení kvality vzdělání, důraz především na politické postoje, nikoli vědeckou činnost a otevřený prostor pro manipulaci různého druhu, včetně vnějších intervencí.

S tak radikálním zásahem do složení kateder a do vnitřní struktury se fakulta vyrovnávala mnoho let a mnohdy ne zcela korektními způsoby (například ve zrychlených habilitačních řízeních či při jmenování profesory a při přijímání „profilově vhodných“ studentů).

Přílohy

č. 1

Výpověď ze zaměstnání podle § 46 novelizovaného zákoníku práce
(Osobní archiv Františka Mezihořáka).

č. 2

Studentka
[redacted] nar. [redacted]
bytem H r a n í c e, [redacted]

pochází ze spořádané rodiny, matka je vdova a je
zaměstnána na zdejší poště jako doručovatelka.
Je členkou Komunistické strany Čsl. a také zastává
funkci desítkové důvěrnice ve SOSP.

- 1./ Posluchačka [redacted] není nikde zapojena v
politické činnosti.
Pokud studovala v Hranicích, tak byla vedoucí Pionýra
a vystupovala v kulturních vložkách.
- 2./ V roce 1968 od ledna - července studovala v Moskvě
a postoj k politickým událostem měla kladný.
- 3./ Taktéž postoj k dnešní současné politice strany má
kladný.
- 4./ V okolí svého bydliště nemá žádné nepřátele a je oblíbena.
Má dobré předpoklady pro učitelské povolání a velmi
dobrý vztah k mládeži a dá se očekávat, že jako učitelka
bude na správném místě a že bude obhajovat socialistickou
společnost.

V Hranicích dne 25.května 1970.

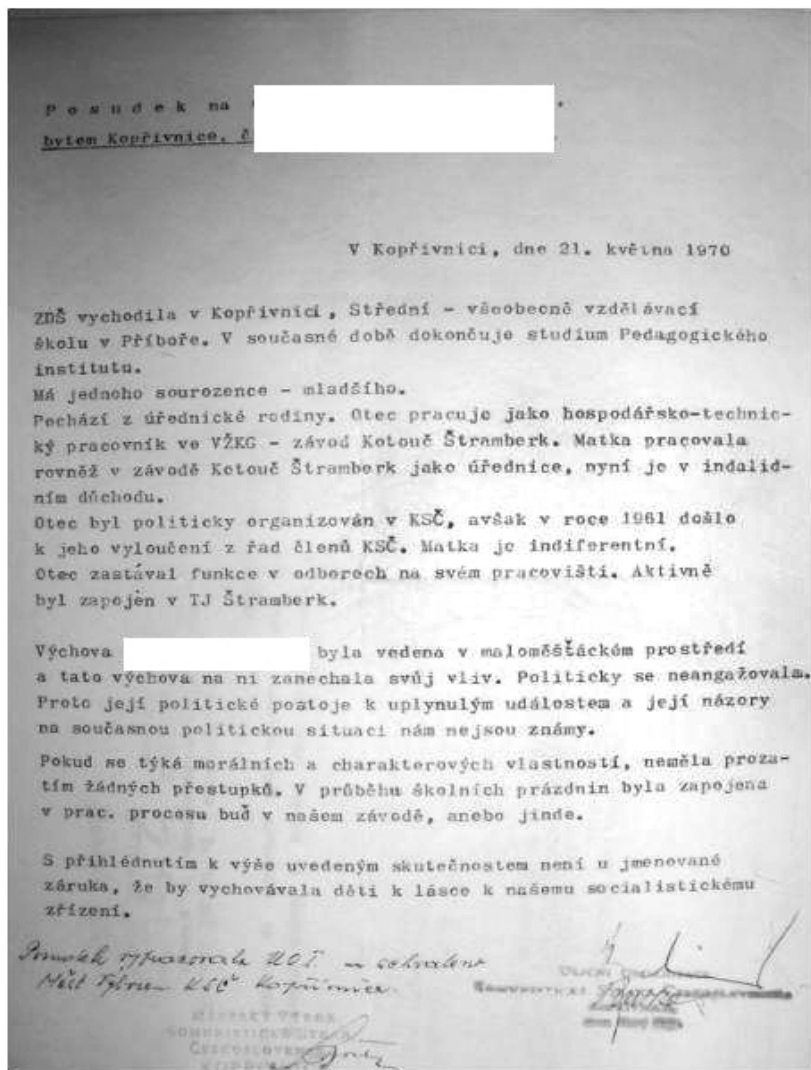
Se soudružským pozdravem

Čest práci.

ULIČNÍ ORGANIZACE č. 3
KOMUNISTICKÉ STRANY ČESKOSLOVENSKA
HRANICE
okres Píseň
Sobněl
Fejškova
Berkaová

Příklad pozitivního posudku na studentku
(Archiv Univerzity Palackého v Olomouci, fond Děkanát pedagogické fakulty,
Instrukce 1968/1969, A III/4 /A-79/).

č. 3

Příklad negativního posudku na studentku
(Archiv Univerzity Palackého v Olomouci, fond Děkanát pedagogické fakulty,
Instrukce 1968/1969, A III/4 /A-79/).

RESUMÉ

POZNÁMKY K PROCESU NORMALIZACE NA PEDAGOGICKÉ FAKULTĚ UNIVERZITY PALACKÉHO V OLOMOUCI

Příspěvek analyzuje průběh změn, které proběhly na Univerzitě Palacké-
ho v Olomouci a její Pedagogické fakultě na začátku období tzv. normalizace.
Pozornost je věnována především personálním obměnám, změnám ve vnitř-
ní struktuře pedagogické fakulty a důsledkům těchto procesů. V příspěvku
je rovněž poukázáno na různé formy perzekuce, které postihly některé pra-
covníky, a na hlavní faktory, které zasahovaly do chodu a řízení Univerzity
Palackého v Olomouci ve sledovaném období.

SUMMARY

REMARKS ON THE PROCESS OF NORMALIZATION AT THE FACULTY OF EDUCATION AT PALACKÝ UNIVERSITY IN OLMOUC

The contribution analyses the course of changes at Palacký University in
Olomouc and its Faculty of Education at the beginning of the normalization
process. Above all attention is paid to the changes of personnel and internal
structure at the Faculty of Education and to the consequences of these
processes. The contribution also refers to different forms of persecution
which affected some employees and the main factors which influenced the
operation and administration of Palacký University in the period under
review.

Translated by Mgr. Jitka Pelikánová

Mgr. Tomáš Hubálek
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Žižkovo náměstí 5
771 40 Olomouc

ZPRÁVY

ZPRÁVA O ČINNOSTI KATEDRY HISTORIE FILOZOFICKÉ FAKULTY UNIVERZITY PALACKÉHO V OLMOUCI ZA AKADEMICKÝ ROK 2009/2010

Jana Burešová

V budově Na Hradě 5, od podzimu 2007 novém sídle katedry historie, byl na konci roku 2009 ze speciálních finančních zdrojů v rámci celouniverzitního projektu pro pomoc handicapovaným vybudován výtah.

Ve vedení katedry stála doc. PhDr. Jana Burešová, CSc., se zástupcem prof. PhDr. Milošem Traplem, CSc., a tajemníkem PhDr. Jiřím Šmeralem. Na konci ledna 2010 ukončil své působení ve funkci děkana FF UP prof. PhDr. Ivo Barteček, CSc. Nový děkan doc. PhDr. Jiří Lach, M.A., Ph.D., odvolal na počátku letního semestru J. Burešovou z funkce vedoucí a pověřil vedením katedry Mg. Martina Elbela, M.A., Ph.D. Jeho zástupcem se stal doc. Mgr. Jan Stejskal, M.A., Ph.D., tajemníkem PhDr. Michael Viktorík, Ph.D., Mgr. Antonín Kalous, M.A., Ph.D., byl jmenován proděkanem pro zahraniční záležitosti.

Od akademického roku 2009/10 se vrátila, po ukončení mateřské dovolené, zpět na místo odborné asistentky Mgr. Kateřina Lerchová, Ph.D. Od listopadu 2009 nastoupila na mateřskou dovolenou Mgr. Radmila Pavlíčková, Ph.D., po zbytek akademického roku ji zastupoval na pozici asistenty Mgr. Filip Hradil. Doc. PhDr. Miloš Kouřil a PhDr. Arnošt Skoupý, CSc., se stali na daný akademický rok externími učiteli katedry. Prof. PhDr. Libuše Hrabová, CSc., získala pozici emeritní profesorky. Od 1. září 2009 se stala sekretářkou katedry Jana Pospíšilová.

V důsledku výrazných úsporných opatření, která razantně zahájilo nové vedení FF UP, došlo na katedře historie ke snížení personálního stavu. S koncem akademického roku 2009/10 ukončili svou pracovní činnost PhDr. Jiří Šmeral, Mgr. Filip Hradil, doc. PhDr. Jindřich Schulz, CSc., ke snížení pracovního úvazku na třetinu došlo u M. Trapla, působení na částečný úvazek ukončila doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D. Své pracovní působení ukončili s koncem tohoto akademického roku i mnozí externí spolupracovníci (doc. PhDr. Miloš Kouřil, PhDr. Arnošt Skoupý, CSc., PhDr. Stanislava Kovářová, PhDr. Alena Adamíková, PaedDr. Zdeněk Kašpar, PhDr. Karel

Müller, zredukováno bylo působení PhDr. Bohdana Kaňáka, Ph.D., a modifikována pracovní podoba PhDr. Karla Chobota.)

V nově děkanem jmenované Vědecké radě FF UP zastupoval od února 2010 katedru historie doc. Mgr. Jaroslav Miller, M. A., Ph.D.

Katedře historie FF UP byly Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR reakreditovány doktorské studijní programy v oborech České dějiny a Obecné dějiny s inovovaným personálním obsazením oborových rad. Oborová rada pro obecné dějiny má složení doc. Mgr. Jaroslav Miller, M. A., Ph.D., předseda, prof. PhDr. Ivo Barteček, CSc., doc. PhDr. Karel Konečný, CSc., doc. Mgr. Radmila Švaříčková Slabáková, Ph.D., doc. Mgr. Jan Stejskal, M. A., Ph.D., externisté doc. PhDr. Miloš Řezník, Ph.D. (Univerzita Chemnitz, Německo), doc. PhDr. Jan Pelikán, CSc. a prof. PhDr. Josef Opatrný, CSc. (oba UK Praha). Oborová rada pro české dějiny má složení prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc., předseda, prof. PhDr. Jana Burešová, CSc., prof. PhDr. Ivo Barteček, CSc., prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D., doc. PhDr. Karel Konečný, CSc., doc. Mgr. Jan Stejskal, M.A., Ph.D., doc. Mgr. Jaroslav Miller, M.A., Ph.D., externisté prof. PhDr. Libor Jan, Ph.D. (MU Brno), doc. PhDr. František Hanzlík, CSc. (Univerzita obrany Brno), prof. PhDr. Ivan Šedivý, CSc. (UK Praha), prof. PhDr. Vladimír Wolf (Univerzita Hradec Králové). Organizačním tajemníkem pro oba doktorské programy zůstal doc. PhDr. Karel Konečný, CSc.

V prezenční formě doktorského studia (třileté, se stipendijní podporou) studovali ve všech třech ročnících tito doktorandi s magisterským titulem: Lenka Doová, Zdeněk Hazdra, Srdjan Jovanović, Lucie Laníková, Jan Machala, Marco Moles, David Novotný, Lucie Reitingarová, Hana Solařová, Josef Šrámek, Petr Jan Vinš, Jaroslav Franc, Jiří Hofman, Ondřej Kolář, Jiří Luňáček, Hana Matějková, Miroslav Myšák, Jitka Pelikánová, Jan Růžička, Tomáš Somer, Ema Tomášková, Hynek Votoček.

Rigorózní práci (PhDr.) obhájil na podzim 2009 Jiří Šindar na téma Mons. Jan Šrámek v letech 1948–1956. Doktorské dizertační práce obhájili v roce 2009 Jan Štěpán (Dvory olomouckých potridentských biskupů v 16. století) a Jan Kalous (Štěpán Plaček. Vzestupy a pády fanatického komunisty). V červnu 2010 obhájila doktorskou dizertační práci na téma Jiří Thurzo (1567–1616), Osobnost v kontextu doby, Silvie Turková.

Mgr. Pavlína Kalábková získala vědeckou hodnost Ph.D. (na Masarykově univerzitě v Brně, v květnu 2010, v oboru archeologie). Jana Burešová byla po předchozích řízeních před Vědeckými radami FF UP (v dubnu 2009) a UP (v říjnu 2009) jmenována prezidentem České republiky profesorkou pro obor historie s účinností od 1. 5. 2010.

Katedra historie i v tomto akademickém roce udělila Cenu Katedry historie FF UP za nejlepší diplomovou práci ze starších dějin (udělována s finanční odměnou ze soukromých zdrojů), kterou získal Tomáš Somer za práci Vývoj osídlení na Havlíčkobrodsku v závislosti na těžbě stříbra. Dne 7. dubna 2010 vystoupil na dané téma s veřejnou přednáškou.

V prosinci 2009 se konalo pod organizačním vedením J. Stejskala katedrové kolo studentské vědecké konference za účasti šesti soutěžících studentů. Do celostátního kola na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem byla hodnotící komisí vyslána Jarmila Kašpárková. Členem celostátní poroty byl za olomouckou katedru historie M. Viktořík.

Katedra historie uspořádala v letním semestru dvě historické exkurze – ve dnech 12.–14. dubna 2010 do Krakova (pod vedením K. Podolského a M. Viktoříka) a tradiční vodáckou exkurzi vedenou J. Stejskalem po historických místech v okolí řeky Lužnice na konci července a na počátku srpna 2010. Sekce archeologie uspořádala ve dnech 29. a 30. dubna 2010 odbornou archeologickou exkurzi do východních Čech. Exkurze byla organizována společně s Ústavem antropologie PřF MU Brno a účastnilo se jí padesát studentů a zaměstnanců obou pracovišť. Byla navštívena střediska experimentální archeologie Villa Nova v Uhřínově pod Deštnou a Všeštery, spolu s místními archeology byly „objevovány“ lokality v Hradci Králové, ve Vysokém Mýtě a v okolí.

Studenti archeologie absolvovali také organizovanou odbornou praxi. Probíhala od 12. do 30. července 2010 v rámci výzkumu Archeologického centra Olomouc na lokalitách v Pravčicích a v Hulíně. Byla zkoumána polykulturní sídliště osídlená od mladší doby kamenné do raného středověku. Byly objeveny jak běžné pozůstatky staveb nadzemní konstrukce a různé typy sídlištních jam, ale i unikátní studna a několik lidských pohřbů v sídlištních objektech. Spolu s našimi studenty a pracovníky Archeologického centra se výzkumu účastnili studenti archeologie z polského Rzesówa.

Někteří pedagogové a studenti se zúčastnili řady studijních, výzkumných a přednáškových či obecně výukových cest do zahraničí v rámci různých stipendijních programů, zejména díky bohaté síti partnerských smluv uzavřených v rámci programů LLP ERASMUS a CEEPUS, ale nově také díky programu ACTION 3. Řadu erasmovských smluv v tomto roce nově rozšířily smlouvy uzavřené s univerzitami v Tübingenu a Münsteru (obojí Německo) a s univerzitou v Alba Iulii (Rumunsko). Celkový počet erasmovských bilaterálních smluv Katedry historie tak vzrostl na 27. V rámci těchto smluv vycestovalo v akademickém roce 2009/2010 24 studentů převážně z Katedry historie, volných míst však využili i studenti z jiných kateder Filozofické

fakulty (zejména sociologie a andragogiky, psychologie, žurnalistiky či politologie). V rámci programu CEEPUS pak dalších 12 studentů vycestovalo na partnerské univerzity v Rakousku, Polsku, Maďarsku, Rumunsku či Bulharsku, přičemž se jednalo jak o pobyty semestrální, tak pobyty krátkodobé, umožňující studentům výzkum a práci na diplomových pracích. Učitelské mobility do turecké Bursy se zúčastnil PhDr. Jaroslav Peška, Ph.D., do maďarské Piliscsaby pak jel učit doc. PhDr. Lubomír Machala, CSc. (katedra bohemistiky). Programu ACTION 3, umožňujícího mobility na partnerské univerzity magisterského oboru Euroculture v zámoří, pak využili nejen studenti, ale i pedagogové z katedry historie. Mgr. Antonín Kalous, M.A., Ph.D., vycestoval na stipendium Erasmus – Mundus na výzkumný a výukový pobyt na Indiana University – Purdue University v Indianapolis v USA (září–říjen 2009). Martin Elbel strávil období od října do prosince 2009 na pracovním pobytu v Japonsku na univerzitě v Ósace v rámci programu Euroculture. Samozřejmě se v posledních letech ovšem nestala jen podpora studia našich studentů na zahraničních univerzitách, ale rovněž trvající zájem zahraničních studentů o studium na FF UP. V rámci programů ERASMUS a CEEPUS studovalo na katedře historie v akademickém roce 2009/2010 na 20 zahraničních studentů, a to jak ze zemí západní Evropy (Belgie, Francie, Nizozemsko), tak Evropy střední a východní (Bulharsko, Polsko, Maďarsko, Rumunsko). Sítě CEEPUS „Idea of Europe in European Culture, History and Politics“, kterou katedra historie koordinuje, pak využili tři pedagogové ze zemí střední Evropy, kteří přijeli na FF UP vyučovat: Radu Mărza (Babeş-Bolyai University of Cluj-Napoca, Rumunsko), Tamás Lónhart (Babeş-Bolyai University of Cluj-Napoca, Rumunsko) a Tamás Tölgyesi (Pázmány Péter Catholic University, Maďarsko). Univerzita Babeş-Bolyai v rumunské Cluji se na konci srpna stala také hostitelem tradiční letní školy, kterou naše síť CEEPUS pořádá a která v tomto roce byla věnována problematice regionálních, náboženských a národnostních identit ve střední a středovýchodní Evropě (za Katedru historie FF UP se jí zúčastnili tři studenti). Na letní škole byl také prezentován sborník odborných studií věnovaných stejnému tématu jako letní škola, který vyšel v řadě Colloquia (v angličtině vydávaného periodika Fakulty historie a filozofie Univerzity Babeş-Bolyai). Sborník, v němž publikovali akademičtí pracovníci z partnerských univerzit naší sítě CEEPUS (za FF UP Jan Stejskal z Katedry historie a Mgr. Břenek z Katedry germanistiky), je dokladem zájmu o podobná humanitní a společenskovědní témata napříč partnerskými pracovišti v regionu střední a středovýchodní Evropy. O veškeré zahraniční záležitosti se na katedře starala Mgr. Jitka Mašátová.

Členové katedry postupovali v řešení svých grantových úkolů s datem zahájení v předchozím období (viz zprávy o činnosti katedry z předchozích akademických let v *Historica Olomucensia* 35–2009 a 38–2010). V roce 2009 přijala katedra historie nabídku města Uničova na knižní zpracování uničovských dějin od nejstarších dob do současnosti. Z katedry historie se práce na projektu, který má být ukončen v roce 2013, účastní K. Konečný, J. Burešová, M. Trapl, P. Kalábková, J. Schulz, J. Šmeral, M. Viktořík. S rokem zahájení 2010 získal u Grantové agentury ČR podporu Jaroslav Miller pro vědeckovýzkumný projekt *Reprezentace a propaganda evropského protestantismu. Legitimizační strategie a vznik „veřejného mínění“ (1580–1650)*. J. Burešová získala v rámci rozvojových projektů MŠMT na rok 2010 s názvem *Podpora excellence odborných a pedagogických publikačních výstupů pracovníků Filozofické fakulty UP podporu pro přípravu a vydání 6. svazku knižnice Emigrace, sborníku Studie z dějin emigrace*. Ze stejného zdroje získaly finanční podporu dvě čísla roku 2010 katedrového časopisu *Historica Olomucensia*, Sborník prací historických.

Katedra historie pokračovala ve vydávání svého odborného časopisu *Historica Olomucensia*, Sborník prací historických, vždy dvě čísla ročně, s uzávěrkami na konci ledna a na konci července (výkonná redaktorka PhDr. Ivana Koucká). V tomto akademickém roce vyšla čísla 36–2009 a 37–2010. Od června 2010 byl časopis *Historica Olomucensia*, Sborník prací historických, zařazen do Seznamu neimpaktovaných recenzovaných periodik vydávaných v České republice. Oddíl články a studie obsahuje odborné texty zaměřené na různé problémy českých a světových dějin, oddíl zprávy a recenze zahrnuje informace o činnosti katedry a jejích pracovišť, biografie a bibliografie členů katedry a recenze na odbornou historickou produkci. Texty jsou publikované v českém jazyce, opatřené anglickým resumé, redakce přijímá rovněž texty k publikování ve světových jazycích s českým resumé.

V březnu 2010 byly vydány dvousvazkové *Dějiny Olomouce* pod redakčním vedením J. Schulze (*Dějiny Olomouce*. 1. a 2. svazek. Olomouc, Vydavatelství UP v Olomouci, 2009, 629 s. a 533 s.). Byla tak uzavřena několikaletá složitá práce na zevrubných akademických dějinách města Olomouce za pracovní spoluúčasti více než šedesáti autorů z UP Olomouc, olomouckých archivů a muzeí, i pracovišť mimo olomouckých. Z katedry historie autorsky spolupracovali J. Bartoš, J. Bistřícký, J. Burešová, P. Kalábková, A. Kalous, K. Konečný, J. Miller, R. Pavlíčková, J. Peška, A. Skoupý, J. Stejskal, J. Schulz, M. Trapl, M. Viktořík, redakční práce vykonávali J. Schulz, J. Šmeral a J. Burešová.

Monografické publikace a ediční počiny jednotlivých členů katedry, či v týmové spolupráci, vydané ve druhé polovině roku 2009 a v první polovině roku 2010:

Hrabová, Libuše: *Adam Brémský*. Praha, Argo, 2009.

Šmeral, Jiří: *Hřebečsko, náš kraj?* Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2009.

Šmeral, Jiří: *Průvodce po fondech a sbírkách Centra pro československá exilová studia při Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci 2. Rada svobodného Československa*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2009.

Miller, Jaroslav (ed.): *John Barclay – Argenis: Intelektuální zdroje evropského absolutismu*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2009. Kniha byla oceněna Cenou rektora Univerzity Palackého za mimořádný publikační počín v roce 2009.

Lenderová, Milena – Kopičková, Božena – Burešová, Jana – Maur, Eduard: *Žena v českých zemích od středověku do poloviny 20. století*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2009.

Bureha, Volodymyr – Danilec, Jurij – Marek, Pavel: *Arcibiskup Sawatij (1880–1959). Nástin života a díla zakladatelské postavy pravoslavné církve v Československé republice. K 50. výročí úmrtí (1959–2009)*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2009.

Hašek, Vladimír – Unger, Josef: *Religious Architecture in the Czech Republic in the Light of Geophysical Prospection and Archaeological Excavation*. Oxford 2010.

Miller, Jaroslav – László Kontler (eds.): *Friars, Nobles and Burghers – Sermons, Images and Prints: Studies in Culture and Society in Early Modern Europe*. Budapest – New York, CEU Press, 2010. Spoluautoři z katedry historie M. Elbel, A. Kalous, R. Pavlíčková.

Hustopeče. Město uprostřed jihomoravských vinic. Hustopeče 2010. Spoluautoři z katedry historie Miloš Trapl a Josef Unger.

Elbel, Martin – Jakubec, Ondřej (eds.): *Barokní kultura v Olomouci: Proměny ambicí jednoho města*. Olomouc, Muzeum umění, 2010. Spoluautoři z katedry historie Radmila Pavlíčková, Jaroslav Miller, Pavla Slavíčková, Jana Oppeltová, Filip Hradil, Miroslav Myšák, studentka Jana Kroupová.

Marek, Pavel: *Josef Židek. Nástin života a díla reformního kněze, zakladatelské postavy pravoslavné církve na Moravě*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2010.

Marek, Pavel: *Setkání. Osobnost v politickém a veřejném životě na přelomu 19. a 20. století*. Olomouc, CDKP a Gloria, 2010.

Nešpor, Zdeněk R. a kol.: *Náboženství v 19. století. Nej církevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?* Praha, Skriptorium, 2010. Spoluautoři Marie Crhová, Martin Gáži, Kristina Kaiserová, Marie Macková a Pavel Marek.

Spoluúčasti Pavla Marka byly vydány následující edice:

„*Bílá místa*“ v *dějínách Československé strany lidové. Sborník z mezinárodní vědecké konference konané při příležitosti 90. výročí založení ČSL*. Ed. Pavel Marek. Olomouc, CDKP v nakladatelství Gloria, 2009.

Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii. Sborník z mezinárodní vědecké konference na Katolické univerzitě v Ružomberku. Eds. Pavol Máčala, Pavel Marek, Jiří Hanuš. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009.

Korespondence Katolické moderny. Dopisy Beneše Metoda Kuldy, Julia Zeyera, Josefa Floriana a Karla Dostála-Lutinova z let 1894–1907. Eds. Štěpán Kohout, Pavel Marek a Oldřich Svozil. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci v nakladatelství Gloria, 2009.

Korespondence Katolické moderny. Dopisy Jana Köhlera a Karla Dostála-Lutinova z let 1902–1923. Eds. Stanislav Batůšek, Štěpán Kohout, Pavel Marek a Oldřich Svozil. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci v nakladatelství Gloria, 2010.

Vedle uvedených velkých monografických individuálních či týmových autorských počinů a edicí publikovali členové katedry celou řadu dílčích vědeckých studií a odborných statí v časopisech, v kolektivních monografiích, ve sbornících z konferencí, jichž se mnozí aktivně zúčastnili (viz přehledy individuálních publikačních výstupů členů katedry).

Katedra realizovala, vedle standardní výuky, při různých příležitostech několik veřejných přednášek. Přednášku spojenou s prezentací nové knihy *Švábenicové. Velcí kolonizátoři a jejich následovníci*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, přednesl 15. 3. 2010 David Papajík. Svá dokončovaná doktorská témata představili Petr Černíkovský (*Vrchnostenské ambice českých poddanských měst v raném novověku*) dne 25. 11. 2009, Jaroslav Franc (*Ministerialita. Fenomén středověku?*) dne 12. 4. 2010 a Ondřej Havel (*Ukrajinská emigrace v Československu 1918–1939 se zaměřením na školské a osvětové instituce*) dne 10. 5. 2010 formou doktorských přednášek. Přednáškou s diapositivy se podělila o poznatky a zážitky z cesty po severní Itálii Libuše Hrabová v prosinci 2009.

Ve dnech 20.–22. 10. 2009 byla Katedra historie FF UP už potřetí organizátorkou zasedání Česko – slovenské komise historiků (člen komise J. Schulz). V rámci odborné části zasedání se konal seminář na téma Čtvrt století hledání společné cesty k demokracii – Čeští a slovenští intelektuálové při hledání cest spolupráce 1963–1988.

Dne 5. listopadu 2009 uspořádalo Centrum dějin křesťanské politiky při katedře historie (organizátor P. Marek) vědeckou konferenci na téma „Bílá místa“ v dějinách Československé strany lidové. S referáty vystoupili z členů katedry P. Marek, M. Trapl, J. Burešová a K. Konečný.

Katedra historie, pod organizačním vedením K. Chobota, za spoluúčasti Zemského archivu v Opavě, Státního okresního archivu v Olomouci, Statutárního města Ostravy – Archivu města Ostravy a České archivní společnosti uspořádala dne 1. června 2010 odbornou archivní konferenci na téma Profese: archivář, archivářka aneb Půl století novodobého severomoravského archivnictví od správní reformy v roce 1960. Akce byla věnována jubilujícím nestorům – severomoravským archivářům PhDr. Vladimíru Spáčilovi, doc. PhDr. Vojtěchu Cekotovi a PhDr. Karlu Jiříkovi. Na konferenci vystoupili K. Chobot, J. Opletová, K. Podolský, I. Barteček.

Katedra historie i v tomto akademickém roce uspořádala dvousemestrální kurz průběžného vzdělávání učitelů dějepisu pod odbornou garancí I. Koucké a organizační garancí ing. Mileny Rajmonové z Institutu celoživotního vzdělávání FF UP. Tentokrát byl ze strany učitelů dějepisu a společenských věd základních a středních škol zájem o témata z novějších dějin 19. a 20. století. V kurzu přednášeli členové katedry a interní doktorandi R. Švaříčková Slabáková, J. Hutečka, J. Mašátová, A. Skoupý, M. Viktořík, P. Marek, E. Tomášková, E. Kalousová, K. Konečný, J. Machala, Z. Hazdra a K. Podolský.

V listopadu 2009 byla katedra opět odborným garantem středoškolské soutěže v oboru historie Hodslavická čtenice, tradičně konané v rodišti Františka Palackého v Hodslavicích, pod organizačním vedením PhDr. Zory Kudělkové z Nového Jičína. Za katedru historie pracovali v hodnotící komisi L. Hrabová, K. Podolský, K. Chobot, E. Tomášková, na posuzování prací se podíleli i někteří studenti doktorského studijního programu.

Studenti katedry historie dále aktivně působili ve svém studentském sdružení (založeném v roce 2007) nazvaném recesisticky Cech invalidů stře-doevropské historiografie, o. s. Uspořádali řadu kulturních a sportovních akcí, začali také vydávat sborník studentských odborných prací s názvem Studentské historické sešity. Podíleli se rovněž, z vlastní iniciativy, na revitalizaci zahrady v novém areálu katedry historie Na Hradě 5.

Při Katedře historie pracovala čtyři specializovaná vědeckovýzkumná pracoviště: Centrum pro československá exilová studia (vedoucí M. Trapl), Centrum dějin křesťanské politiky (vedoucí P. Marek), Centrum urbánních dějin (vedoucí J. Miller) a Kabinet regionálních dějin (vedoucí J. Schulz).

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

ZPRÁVA O ČINNOSTI CENTRA DĚJIN KŘESŤANSKÉ POLITIKY PŘI KATEDŘE HISTORIE FF UP V OLMOUCI

Pavel Marek

Někdy na sklonku roku 2007 vznikla v okruhu účastníků olomoucké konference nazvané *Teorie a praxe politického katolicismu* myšlenka soustředit aktivity týkající se výzkumu a prezentace dějin českého politického katolicismu na půdu neformální instituce (kabinetu, střediska), která by tuto tematiku programově a dlouhodobě sledovala. Po úvahách a jednáních v užším kruhu se v roce 2008 tento námět podařilo převést do života v podobě založení Centra dějin křesťanské politiky (CDKP), vyvíjejícího aktivity v rámci Katedry historie Filozofické fakulty UP v Olomouci. Dnes je možno Centrum označit za vědecko-pedagogické pracoviště katedry historie, zaměřené na výzkum problematiky politických stran s křesťanskou ideologií, vztahu státu a církvi a otázek souvislostí mezi církvemi a politickou sférou v širších historických souvislostech 19.–21. století, a s ním spojenou dokumentaci a aktivity v pedagogické oblasti.

Centrum dějin křesťanské politiky nevzniklo náhodou a není uměle vytvořeným útvarem. Velmi volně, spíše symbolicky, navazuje na jistou tradici výzkumu dějin politického stranictví na Filozofické fakultě UP, kterou lze datovat zhruba do přelomu padesátých a šedesátých let 20. století. Máme tu na mysli zkoumání dějin politických stran z pera Josefa Bieberleho,¹ Zdeňka Filipa, Karla Sommera aj., jejichž přednostní zájem směřoval k reflexi radikálního proudu socialismu. Malý prostor dostala historie českého politického katolicismu, zejména pak dějiny Československé strany lidové; zatímco František Kraváček (1931–1994) se věnoval počátkům křesťansko-sociálního hnutí, Miloš Trapl směřoval k vytvoření syntézy historického vývoje prvorepublikové ČSL, nejprve na Moravě (1968) a nakonec v rámci celé Československé republiky (1990). Vytvořil základní práci, která dosud neztratila svou hodnotu a k níž se obracejí a budou obracet historikové navazující na jeho bádání. V sedmdesátých a osmdesátých letech vyšlo několik jeho pojednání hodnotících politický katolicismus v českých zemích a na Slovensku, zejména ve třicátých letech. V roce 1967 otiskl ve Střední Moravě objevnou studii o „rudém prelátovi“ Františku Světlíkovi a o rok později zveřejnil do té doby

¹ BIEBERLE, Josef: *Cestou necestou mou krajinou historie*. Olomouc 2010.

utajované informace o závěrečné fázi života Jana Šrámka;² přestože se jednalo o článek v denním tisku, v tehdejších poměrech lze hovořit o průlomu do mlčení o osobnosti zakladatele a nejvýznamnější postavy dějin lidové strany.³

V nových společenských podmínkách a s novými metodologickými přístupy pokračovalo zkoumání problematiky dějin politického stranictví a politického katolicismu na FF UP v Olomouci od devadesátých let 20. století. Zde je třeba zmínit především vydání Traplovy práce o dějinách ČSL v letech 1918–1938 v USA v Columbia University Press v roce 1995, neboť čtenář neznalý češtiny dostal poprvé možnost nahlédnout do dějin českého a slovenského meziválečného politického katolicismu v anglickém jazyce, a v témže roce vznik první kritické monografie o Msgre. Janu Šrámkovi z pera téhož autora. Prof. M. Trapl se v dalším dvacetiletí věnoval i dalším významným postavám strany, jakými jsou např. Msgre. František Hála, Josef M. Kadlčák nebo Adolf Klimek.⁴ V této souvislosti je třeba zmínit také výrazný podíl na uspořádání mezinárodní vědecké konference Postavení římskokatolické církve a politický katolicismus v letech 1918–1938 v Olomouci ve dnech 10.–11. prosince 1996, která volně navázala na stejnojmenné sympóziu ve Štýrském Hradci na tamní teologické fakultě, konané v dubnu 1995.⁵

Je nepochybné, že výzkum českého politického katolicismu vedený prof. Traplem měl v jistém smyslu inspirativní dopady i na další pedagogy působící na Katedře historie FF UP v Olomouci. Máme tu na mysli práce prof. Jany Burešové⁶ věnované ženským složkám katolického tábora

² Srov. *Andros Probabilis*. Sborník prací přátel a spolupracovníků historika prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc., k jeho 70. narozeninám (dále jen *Andros probabilis*). Ed. MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel. Brno – Olomouc 2005, s. 39–52.

³ Srov. KONEČNÝ, Karel – MACHALA, Jan: *Proměny šrámkovské tradice v době polednové*. In: MAREK, P. a kol.: Jan Šrámek a jeho doba. Brno 2011, v tisku.

⁴ Tyto a další práce k dějinám politického katolicismu registruje bibliografie prací prof. M. Trapla uveřejněná v citovaném sborníku *Andros Probabilis*, s. 51–65 a pak v bibliografii za léta 2004–2009 ve sborníku *Bílá místa v dějinách ČSL*. Olomouc 2009, s. 10–13, kterou sestavila prof. Jana Burešová.

⁵ Výstupem z této konference je sborník *Politický katolicismus v nástupnických státech rakousko-uherské monarchie v letech 1918–1938*. Eds. KOUČKÁ, Ivana – PAPAŽÍK, David. Olomouc 2001.

⁶ Srov. např. BUREŠOVÁ, J.: *Úloha ženských katolických organizací při ČSL v Československu v letech 1918–1938*. In: *Studia Historica Nitrensia*, 7, 1998, s. 65–88; Táž: *Ženské organizace v Čechách a na Moravě 1918–1938*. In: *Politický katolicismus v nástupnických státech rakousko-uherské monarchie v letech 1918–1938*. Olomouc 2001, s. 207–216; Táž: *Sonda do společensko-politických aktivit ženských spolků liberální a katolické orientace na Moravě v letech 1918–1938*. In: *Studie k sociálním dějinám*, 6. Kutná Hora – Praha – Opava 2001, s. 202–213; Táž: *Jan Šrámek a katolické ženské spolky*. In: Jan Šrámek. Kněz – státník – politik. Olomouc 2004, s. 269–284; Táž: *Význam ženského faktoru pro činnost politických stran v české společnosti*

a doc. Karla Konečného, který se zabývá zejména dějinami českého politického katolicismu, resp. ČSL po roce 1948.⁷

Druhé výzkumné středisko, na jehož práci a zkušenosti Centrum dějin křesťanské politiky navázalo, vzniklo na Katedře politologie a evropských studií FF UP v Olomouci zhruba v polovině devadesátých let 20. století. Tehdejší vedení katedry přijalo rozhodnutí soustavně se věnovat výzkumu dějin politického stranictví na území českých zemí od jeho počátků do současnosti s tím, že každoročně v říjnu budou pořádána setkání politologů, historiků a sociologů zabývajících se tímto tématem. Výstupem z nich mělo být vydávání sborníků, jejichž poslání směřovalo k širšímu okruhu zájemců z řad odborné veřejnosti, měly sloužit k výuce na seminářích a být k dispozici badatelům a učitelům zabývajícím se moderními českými a slovenskými dějinami. V roce 1999 se podařilo vydat publikaci nazvanou *Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území*, která měla ambice dát zmíněnému výzkumu směr.⁸ V následujícím roce vyšla monografie s názvem *Osobnost v politické straně*⁹ shrnující příspěvky ze stejnojmenné velmi úspěšné olomoucké konference. Prvním vrcholem úsilí se stala příprava příručky *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998*,¹⁰ která jako kolektivní dílo předložila souhrnný pohled na stranicko-politické systémy českých zemí a politické strany od staročechů až po nové politické subjekty zformované po „sametové revoluci“. Na rok 2000 katedra připravila konferenci s názvem *Tisk, jeho místo a role v dějinách a současnosti politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1860–2000*, která se měla konat 24. –25. října 2000 v Olo-

v první třetině 20. století. In: Andros Probabilis, s. 199–220; Táž: *Ženy v pojetí teorie a praxe politického katolicismu*. In: *Teorie a praxe politického katolicismu*. Brno 2007, s. 133–151; Táž: *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc 2001.

⁷ Srov. např. KONEČNÝ, Karel: *Obrozená ČSL v kraji Olomouc a na Hranicku v letech 1948–1960*. Střední Morava, 10, 2004, č. 18, s. 79–86; Táž: *Obrozená ČSL na Šumperku a Zábřežsku v letech 1948–1960*. Severní Morava, sv. 90, 2005, s. 13–24; Táž: *ČSL na střední Moravě 1948–1960*. Olomouc 2005; Táž: *ČSL a Československá strana (národně) socialistická na Olomoucku 1945–1989*. Příspěvek k dějinám NF v poválečném Československu. Brno 2006; Táž: *ČSL na Novojičínsku 1948–1990*. Olomouc 2008.

⁸ *Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území*. Olomouc 1999. Publikace byla výstupem ze stejnojmenné konference, která proběhla v Olomouci ve dnech 20.–21. října 1998. Na vytváření koncepce participovali doc. PhDr. Josef Harna, CSc., prof. PhDr. Jiří Malíř, CSc., prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D., a prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc.

⁹ *Osobnost v politické straně*. Olomouc 2000.

¹⁰ *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998*. Olomouc 2000.

mouci. Redukce finančních prostředků však její realizaci znemožnila, avšak připravené konferenční příspěvky ve výběru vyšly v publikaci *Tisk a politické strany*.¹¹ Slibný záměr směřující k systematickému zkoumání fenoménu politických stran musel být přehodnocen a zredukován a od počátku nového milénia začal směřovat do oblasti politického katolicismu, kde se začal stýkat s aktivitami vyvíjenými na katedře historie.

Prvním plodem této spolupráce se stala příprava a vydání shrnující monografie o výrazné postavě dějin ČSL Msgre. Františku Světlíkovi.¹² Tehdy začaly vycházet práce věnované dějinám českého katolického modernismu jako např. monografie o osobnostech Karla Dostála-Lutinova¹³ nebo Emila Dlouhého-Pokorného.¹⁴ V Prostějově se 10. listopadu 1998 konala konference Česká katolická moderna, jejímž tištěným výstupem je sborník *Česká katolická moderna*.¹⁵ Odtud už byl jen krůček k přípravě první velké konference o osobnosti Jana Šrámka. Ta proběhla 10. a 11. září 2003 v Olomouci za účasti řady hostů, mezi nimiž nechyběl např. biskup olomoucký Msgre. Josef Hrdlička nebo tehdejší ministr zahraničí ČR a předseda KDU-ČSL JUDr. Cyril Svoboda. Kolektivní monografie zveřejňující texty přenesené na tomto vědeckém fóru s názvem *Jan Šrámek. Kněz – státník – politik*¹⁶ patří vedle zmíněné šrámkovské práce M. Trapla mezi nejvyhledávanější a nejcitovanější publikace v daném tematickém okruhu. Tuto etapu výzkumu dějin politického stranictví a politického katolicismu na Katedře politologie a evropských studií FF UP završilo jednak vydání dvousvazkového díla *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*¹⁷ a uspořádání mezinárodní konference Významné osobnosti církve a náboženských společností v politickém životě 20. století (proběhla v Olomouci ve dnech 27. a 28. dubna 2006), na níž participovalo také brněnské Centrum pro studium demokracie a kultury. Úspěšnou akci dovršilo

¹¹ *Tisk a politické strany*. Olomouc 2001.

¹² MAREK, P. – TRAPL, M.: *Mons. František Světlík*. Olomouc 2001.

¹³ MAREK, P. – SOLDÁN, Ladislav: *Karel Dostál-Lutinov*. Bez mýtů, předsudků a iluzí. Třebíč 1998.

¹⁴ MAREK, P. – ČERVENÝ, Vladimír – LACH, Jiří: *Od Katolické moderny k českému církevnímu rozkolu*. Nástin života a díla Emila Dlouhého-Pokorného. Rosice 2000.

¹⁵ *Česká katolická moderna*. Olomouc – Prostějov 2001.

¹⁶ *Jan Šrámek. Kněz – státník – politik*. Olomouc 2004.

¹⁷ *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. Ed. MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel. Brno, Doplněk 2005.

vydání rozsáhlého sborníku *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*.¹⁸

Od roku 2007 obě shora popsané výzkumné linie splynuly a od té doby se bádání a aktivity rozvíjejí a pokračují na půdě katedry historie. Konference mají ve srovnání s předchozím obdobím sice komornější ráz vyplývající ze zúžení tematického zadání, na druhé straně pomohly k vykrystalizování okruhu badatelů a spolupracovníků sledujících problematiku politického katolicismu a moderních církevních dějin. První ze seminářů tohoto typu se uskutečnil v Olomouci 28. listopadu 2007 na téma *Teorie a praxe politického katolicismu*; stejnojmenná publikace sestavená z přednesených příspěvků vyšla v brněnském CDK v roce 2008.¹⁹ Zásadním počinem datovaným do téhož roku 2008 se stalo vydání do jisté míry syntetizující monografie *Český politický katolicismus 1848–2005*,²⁰ na jejíž přípravě se zásadním způsobem podíleli (abecedně) K. Konečný, P. Marek a M. Trapl. Nezanedbatelný podíl měli rovněž na kolektivní příručce nazvané *Cestami křesťanské politiky*,²¹ na níž participovala autorsky i prof. J. Burešová.

Pokud shrneme a vyhodnotíme zmíněnou faktografii, domníváme se, že úvaha o zřízení Centra dějin křesťanské politiky jako institucionálního zázemí pro další rozvíjení zkoumání zmíněné problematiky, byla nosná a také opodstatněná. Jeho statut vymezuje hlavní oblasti činnosti takto:

1. Vědecko-výzkumná činnost:

Centrum vybírá a organizuje vědecký výzkum v oblasti svého shora uvedeného odborného zaměření a v dalších oblastech s ním spojených na základě podnětů a návrhů vědecké rady. Usiluje o získání grantů a jejich realizaci v rámci CDKP; participuje na grantech jiných institucí řešících obdobnou tematiku. Organizuje další aktivity, jako např. vydávání sborníků, monografií, edic, reprintů, memoárů, příprava konferencí, přednášek aj.

2. Dokumentační činnost:

Centrum vytváří dokumentaci vývoje politického katolicismu, zejména soudobého (programové dokumenty, tisk, publikace, vzpomínky a paměti, fotokopie a xerokopie, fotodokumentace, dokumentace z moderních mediálních zdrojů, atd.). Shromažďuje a poskytuje vydanou literaturu na dané téma;

¹⁸ *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*. Ed. MAREK, P. – HANUŠ, J. Brno 2006.

¹⁹ MAREK, P. (ed.): *Teorie a praxe politického katolicismu 1870–2007*. Brno 2008.

²⁰ *Český politický katolicismus 1848–2005*. Brno 2008.

²¹ PEHR, Michal (ed.): *Cestami křesťanské politiky*. Praha 2007.

vede bibliografii v oboru (knihy, časopisy, informační databáze, xerokopie, filmy, digitální dokumenty, aj.).

3. Pedagogická činnost:

Centrum se podílí se na výchově doktorandů Katedry historie FF UP a přípravě nových mladých odborníků v oboru, kteří jsou do budoucna jeho spolupracovníky. Nabízí vedení bakalářských a magisterských diplomových prací v oblasti zájmu své činnosti. Nabízí výběrové kursy pro posluchače a přednášky v oboru zájmu své činnosti.

Pokud se pokusíme stručně bilancovat aktivity Centra za krátkou dobu jeho existence, můžeme je rozdělit do tří okruhů: pořádání konferencí, založení ediční řady a vydávání publikací a vytvoření pracovního webu.

1. Organizace konferencí:

- 2009: 22.–24. dubna; Církve 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii. Místo konání: Katolická univerzita Ružomberok, spolupořadatelé Katedra histórie Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku a Centrum pro studium demokracie a kultury v Brně,
- 2009: 5. listopadu; „Bílá místa“ v dějinách Československé strany lidové. Místo konání: Olomouc,
- 2010: 23. září; Jan Šrámek a jeho doba. Místo konání Olomouc.

2. Ediční řada CDKP:

- Č. 1 Pavol MAČALA – Pavel MAREK – Jiří HANUŠ (eds.): *Církve 19. a 20. století v slovenské a české historiografii*. Brno 2009.
- Č. 2 P. MAREK (ed. ve spolupráci s Janem Machalou): *„Bílá místa“ v dějinách Československé strany lidové. Sborník prací z mezinárodní vědecké konference k 90. výročí založení strany (1919–2009)*. Olomouc 2009.
- Č. 3 Pavel MAREK – Volodymyr BUREHA – Jurij DANILEC: *Arcibiskup Sawatij (1880–1959). Nástin života a díla zakladatelské postavy pravoslavné církve v Československé republice*. Olomouc 2009.
- Č. 4 P. MAREK: *Setkání. Osobnost v politickém a veřejném životě na přelomu 19. a 20. století*. Olomouc 2010.
- Č. 5 Stanislav BATŮŠEK – Štěpán KOHOUT – Pavel MAREK – Oldřich SVOZIL (eds.): *Korespondence Katolické moderny. Dopisy Jana Köhlera a Karla Dostála-Lutinova z let 1902–1923*. Olomouc – Rosice 2010.

- Č. 6 P. MAREK: *Josef Žídek. Nástin života a díla reformního kněze, zakladatelské postavy pravoslavné církve na Moravě*. Olomouc 2010.
- Č. 7 P. MAREK a kol.: *Jan Šrámek a jeho doba*. Kolektivní monografie. Brno 2011.

3. Webové stránky CDKP:

V závěru roku 2010 vznikly v rámci webu Katedry historie FF UP webové stránky Centra, které vedle informativní části zveřejňující aktivity pracoviště se otevírají pro tvůrčí činnost členů Centra, jeho spolupracovníků a zájemců z řad studentů a odborné veřejnosti. Z hlediska dlouhodobých cílů webové stránky směřují k zveřejnění bibliografického přehledu literatury týkající se křesťanské politiky, politických stran založených na konfesní bázi a vybraných problémů z církevních dějin. Druhým dlouhodobým úkolem je shromažďování biografických údajů (biografický slovník) k výrazným osobnostem, které vstoupily do křesťanské politiky a veřejného života. Tzv. „Acta CDKP“ chtějí zveřejňovat odborné a vědecké studie, které se tematicky váží na zaměření Centra. Webové stránky po jejich dotvoření by se mohly stát vhodnou platformou pro získávání spolupracovníků a rozšiřování činnosti Centra a jsou otevřeny všem vážným zájemcům.

V neposlední řadě, nicméně na závěr, uvedme, že členy Centra dějin křesťanské politiky jsou dosud (v abecedním pořadí) prof. Jana Burešová, doc. Karel Konečný, prof. Pavel Marek a prof. Miloš Trapl. Jako tajemník Centra působí Mgr. Jan Machala.

prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

ZPRÁVA O ČINNOSTI CENTRA PRO ČESKOSLOVENSKÁ EXILOVÁ STUDIA PŘI KATEDŘE HISTORIE FF UP V OLMOUCI ZA ROK 2010

Karel Konečný

Po úspěšném dokončení dvou velkých grantových projektů (viz Zpráva za období 2007–2009), zakončených publikováním řady dílčích studií a dvou monografií,¹ realizovali členové a externí spolupracovníci Centra pro československá exilová studia (dále Centra) řadu vlastních badatelských, archivně dokumentačních a edičních aktivit. V souvislosti s výzkumem problematiky vojenského exilu se podařilo ve spolupráci s Univerzitou obrany v Brně a Vydavatelstvím Univerzity Palackého v Olomouci vydat paměti dvou čelných představitelů československého zahraničního odboje ve Velké Británii – Josefa Nováka a Arnošta Poláka.² Na vydání pamětí A. Poláka, jejichž editorem byl Mgr. Jan Machala, finančně přispěl také Nadační fond pro odškodnění obětí holocaustu v Praze. Slavnostní prezentace obou autobiografií pořádaná Univerzitou obrany v Brně v květnu 2010 se setkala s velkým zájmem široké veřejnosti a přispěla k prohloubení spolupráce veteránských exilových spolků působících ve Velké Británii. Tato spolupráce se projevila mj. i v tom, že vedení Československé obce legionářské v zahraničí a Svaz československých letců v exilu předaly Centru obsáhlou a neobyčejně materiálově hodnotnou pozůstalost tajemníka Svazu letců v exilu mjr. L. Pospíchala. Tato pozůstalost v rozsahu cca. 20 archivních kartonů je předmětem inventarizace s plánovaným dokončením ke konci roku 2011.

V roce 2010 vyšel další, v pořadí již šestý svazek z ediční řady Studie z dějin emigrace. Obsah svazku sestává ze dvou hlavních částí. Editorka prof. J. Burešová uspořádala celkem osm příspěvků přednesených na mezinárodním sympoziu s názvem Demokratický exil ze zemí sovětského bloku ve Velké Británii. Sympozium se konalo na Anglo-americké vysoké škole v Praze za předsednictví hlavní pořadatelky prof. M. Polišenské v září 2009. U příležitosti konání sympozia převzal ředitel Centra prof. M. Trapl pozůsta-

¹ V předchozí Zprávě o činnosti Centra pro československá exilová studia ještě jedna z monografií nemohla být zmíněna, protože byla v tisku: HANZLÍK, František – KONEČNÝ, Karel: *Čs. vojenský exil pro obnovu demokracie v Československu po únoru 1948*. Brno 2009.

² NOVÁK, Josef: *Vzpomínky veterána*. Olomouc 2009; POLÁK, Arnošt: *Paměti*. Ed. Jan Machala. Olomouc 2009.

lost Josefa Jostena do inventáře olomouckého Centra. Jednalo se o dar syna Martina Jostena. Ve druhé hlavní části sborníku je zpřístupněna tištěná forma inventarizace archivního fondu, resp. pozůstalosti Eduarda Fuska. Fond převzalo Centrum v roce 2009 a byl odborně inventarizován Mgr. J. Pelikánovou a Mgr. L. Reitingerovou.³

Jeden z dílčích příspěvků výše uvedeného sborníku od prof. I. Bartečka a dr. J. Hastíka byl následně šířeji rozpracován a v roce 2010 publikován ve formátu samostatné odborné monografie.⁴ Monografie obsahuje paralelní texty v češtině a němčině a je vybavena obrazovými přílohami. Veřejná prezentace se uskutečnila v roce 2010 na FF UP a v galeriích v Olomouci a ve Vídni.

V rámci činnosti Centra odjela interní doktorantka Lucie Reitingerová v zimním semestru 2010 na studijní pobyt do Francie do Paříže. Získala stipendium francouzské vlády a finančně jí přispěl ještě spolek Amitié franco-tchéco-slovaque. Studovala na Univerzitě Paříž I. u prof. Antoina Marèse. L. Reitingerová se zabývá československou emigrací ve Francii v letech 1948–1989. Bádala ve francouzských archivech, zejména v archivu francouzského ministerstva zahraničních věcí, a uskutečnila řadu rozhovorů s českými emigranty.

Interní doktorantka Jitka Pelikánová se zúčastnila 25. kongresu SVU – Společnosti pro vědy a umění, který se konal na přelomu června a července 2010 v Táboře. Přednesla referát týkající se tématu její dizertační práce – Ženy, které odešly do emigrace v Kanadě a Spojených státech amerických po roce 1968. Představila částečné výsledky svého výzkumu, který je založen na metodě orální historie, a v diskuzi získala cenné rady a podněty pro další bádání.

V uvedeném období Centrum rozvíjelo spolupráci s řadou tuzemských i zahraničních institucí a spolků. Koncepce Centra přijatá v roce 2010 počítá s vydáním dalšího svazku ediční řady Emigrace v roce 2012, jakož i s pokračováním inventarizace a zpřístupňování dalších fondů, které spravuje.

doc. PhDr. Karel Konečný, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

³ J. Pelikánová a L. Reitingerová jsou od roku 2009 interní doktorantky na Katedře historie FF UP se specializací na československý demokratický exil v západní Evropě a ve Spojených státech amerických.

⁴ BARTEČEK, IVO – HASTÍK, JIŘÍ: *České umění v exilu – Wien. Tschechische Kunst im Exil*. Olomouc 2010.

ZPRÁVA O ČINNOSTI CENTRA URBÁNNÍCH DĚJIN PŘI KATEDŘE HISTORIE FF UP V OLMOUCI ZA ROK 2010

Jaroslav Miller

Centrum urbánních dějin (dále CUD) bylo založeno v roce 2008 jako vědecké interdisciplinární pracoviště pro studium historických urbánních struktur na historickém teritoriu Habsburské monarchie, Svaté říše římské a raně novověkého polského státu. Zakladatelem a vedoucím CUD je doc. Jaroslav Miller. Prvním mezinárodním výsledkem práce CUD byla komparativně zaměřená monografie J. Millera *Urban Societies in East Central Europe, 1500–1700*, kterou v roce 2008 vydalo nakladatelství Ashgate v Londýně a New Yorku. Toto výzkumné pracoviště, které je součástí Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, obdrželo v roce 2009 vědecký grant od Grantové agentury České republiky Soutěž písemných památek městského dějepisectví Čech, Moravy a Slezska do roku 1800 (etapa I: Morava) (Projekt 404/09/0026). Protože v kontextu české historické vědy zůstává urbánní dějepisectví jako celek nejméně probádaným segmentem historiografie a písemné vyprávěcí prameny městské provenience dosud čekají na svou klasifikaci a systematickou analýzu, je výše zmíněný pětiletý projekt zaměřen na vyhotovení soupisu narativních památek urbánního dějepisectví do roku 1800. V první fázi (v letech 2009–2013) se projekt zabývá výzkumem městské historiografie na historickém území Moravy, zatímco druhá fáze bude zahrnovat území bývalého rakouského Slezska a závěrečná etapa bude věnována studiu a soupisu pramenů urbánního dějepisectví na teritoriu Čech. Hlavní výstup první fáze projektu bude představovat registr písemných památek městského dějepisectví na Moravě před rokem 1800, a to jak ve formě knižní, tak ve formě elektronické databáze veřejně přístupné z webové stránky CUD od konce roku 2011. Elektronická databáze bude oproti tištěné podobě registru navíc obsahovat rovněž plné texty vybraných kronik, panegyrických tisků, měšťanských deníků a pamětních zápisů. Jeden z dílčích výstupů grantového projektu, studie J. Millera *'In Each Town I Find a Triple Harmony': Idealizing City and the Language of Community in Early Modern (East) Central European Urban Historiography* byla přijata do prestižního impaktovaného časopisu *Urban History* a bude otištěna v průběhu roku 2011.

Členové CUD se v předchozích letech rovněž podíleli na výzkumu v rámci souhrnné publikace *Dějiny Olomouce*. 1–2. (Olomouc 2009). J. Miller přispěl svou analytickou studií do obsáhlého sborníku *Olomoucké baroko. Proměny ambicí jednoho města* (Olomouc 2010). K zásadním odborným textům patří rovněž studie Michaela Viktoříka *Die Familie Fürst – Geschichte einer mährischen Malzfabrikantenfamilie*. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Band 53, Wien 2009, s. 263–294 a *Dějiny litovelského cukrovaru*. Listy cukrovarnické a řepařské, 126, září–říjen 2010, č. 9/10, s. 321–324.

V roce 2010 absolvovali členové CUD několik dlouhodobých zahraničních badatelských pobytů. J. Miller strávil tři měsíce (květen–červenec 2010) na vědeckém pracovišti Institut für vergleichende Geschichte v Münsteru (SRN) v rámci prestižního stipendijního programu Alexander von Humboldt Stiftung. Od listopadu 2010 do března 2011 pak působil jako hostující profesor urbánních dějin na University of Western Australia v Perthu, kde byl pověřen vedením letní školy urbánních studií. M. Viktořík v roce 2010 (leden–únor) absolvoval badatelskou stáž ve Vídni v rámci stipendijního programu Richarda Plaschky.

V současné době se výzkumem historické urbánní problematiky v rámci CUD zabývá sedm studentů doktorského studia. Na počátku roku 2011 budou obhajovány dizertační práce Mgr. Petra Černíkovského, *Vrchnostenské ambice českých poddanských měst v raném novověku*, a Mgr. Jany Koudelové, *Stavebněhistorický vývoj městských jader Příboru, Frýdku a Brušperka*.

Prostřednictvím J. Millera se CUD přímo podílí na přípravě mezinárodního kongresu Evropské asociace urbánní historie (www.eauh.org), který se uskuteční na přelomu srpna a září 2012. Jaroslav Miller je členem organizačního výboru konference, který pracuje pod vedením prof. Ludý Klusákové (FF UK).

doc. Mgr. Jaroslav Miller, M.A., Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

ZPRÁVA O ČINNOSTI KABINETU REGIONÁLNÍCH DĚJIN PŘI KATEDŘE HISTORIE FF UP V OLOMOUCI ZA ROKY 2009–2010

David Papajík

Jak se stalo v poslední době již tradicí, prošel Kabinet regionálních dějin při Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v letech 2009–2010 poměrně velkými změnami. Zatímco v roce 2007 to bylo stěhování do nových prostor (Na Hradě 5), ve sledovaném období se jednalo o výrazné změny personálního charakteru.

Ke konci srpna 2010 odešli z katedry historie a potažmo i z Kabinetu regionálních dějin dva pracovníci, jeho dosavadní vedoucí doc. PhDr. Jindřich Schulz, CSc. (odchod do důchodu) a PhDr. Jiří Šmeral (neobnovení pracovní smlouvy). U těch pracovníků, kteří v Kabinetu zůstali, navíc došlo u prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc. ke snížení úvazku na 0,3. Zatímco na počátku sledovaného období měl Kabinet pět pracovníků, ke konci pak pouze dva s plným úvazkem (doc. PhDr. David Papajík, Ph.D. a PhDr. Michael Viktorík, Ph.D.) a jednoho se sníženým úvazkem (prof. Trapl).

V dřívějších letech se o výuku regionálních dějin na Katedře historie FF UP v Olomouci dělili prof. M. Trapl a doc. D. Papajík, po snížení úvazku prof. Trapla v roce 2010 převzal veškerou výuku regionálních dějin na Katedře historie doc. D. Papajík. Na semináře a přednášky regionálních dějin chodilo v zimním semestru akademického roku 2009/2010 přes 30 studentů. Většina z nich projevila o tuto problematiku zvýšený zájem, což potvrzovaly často velmi rozsáhlé diskuze nad probíranými tématy.

Kromě poradní činnosti, kdy se na členy Kabinetu obraceli občané s různými dotazy týkajícími se regionálních dějin, se členové věnovali ve sledovaném období ve zvýšené míře publikování prací s regionální problematikou.

Nejdříve si představíme tři zásadní projekty, které byly v uvedených letech pracovníky Kabinetu realizovány.

Za nejdůležitější v této oblasti můžeme považovat úspěšné ukončení projektu Akademické dějiny Olomouce, který probíhal v letech 2000–2009. Do projektu byli zapojeni s jednou výjimkou všichni členové Kabinetu (prof. Trapl, doc. Schulz, dr. Viktorík a dr. Šmeral). Výsledkem tohoto velmi

náročného projektu je dvousvazková publikace *Dějiny Olomouce*. 1–2. Olomouc 2009.

Dlouhou dobu s sebou nesl Kabinet dluh v podobě nedokončené monumentální řady *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1948–1960* zahájené v roce 1966. K tomu, aby projekt nezůstal torzem, chybí vydat poslední, 16. svazek. Podle posledních zpráv by tento 16. svazek měl být v nejbližší době vydán: Bartoš, J. – Schulz, J. – Trapl, M.: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1948–1960 (okresy Ostrava, Fryštát, Hlučín)*. 16. svazek. Olomouc 2011, v tisku.

Třetím dlouhodobým projektem Kabinetu regionálních dějin je projekt Knižnice Locus, který zaštiťuje doc. D. Papajík. Od doby zahájení projektu v roce 2003 se podařilo vydat sedm svazků Knižnice Locus. Pravdou ovšem je, že dosud poslední publikovaný svazek, sedmý, nese rok vydání 2006. V následujícím období došlo k určitým problémům tohoto projektu (změna majitelů nakladatelství Alda, které Knižnici Locus vydávalo; velké pracovní a publikační vytížení doc. D. Papajíka jinými projekty). Naštěstí se v roce 2010 podařilo připravit do tisku osmý svazek Knižnice Locus, který zaštitili dva pracovníci Kabinetu, autorsky doc. D. Papajík a jako recenzent svazku prof. M. Trapl. Osmý svazek Knižnice Locus vyjde tiskem v roce 2011.

V následující části této zprávy připomeneme výběrově nejdůležitější publikace členů Kabinetu regionálních dějin za roky 2009–2010 (kromě publikací výše uvedených).

D. Papajík

Jan Čapek ze Sán a Český ráj. In: Šlechtické rody a jejich sídla v Českém ráji. Z Českého ráje a Podkrkonoší, Supplementum 13. Semily – Turnov 2009, s. 9–13.

Narativní prameny městské historiografie v České republice. In: Ružomberský historický zborník, 3, 2009, s. 282–288.

Švábenicové. Velcí kolonizátoři a jejich následovníci. Praha 2009.

M. Viktořík

Die Familie Fürst – Geschichte einer mährischen Malzfabrikantenfamilie. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Band 53, Wien 2009, s. 263–294.

Public Involvement of Olomouc Maltsters. In: The Involvement of Businessmen in Local and Regional Public Life in Central Europe 1800–1914 (ed. Aleš Zárický). Ostrava 2009, s. 93–100.

Dějiny litovelského cukrovaru. Listy cukrovarnické a řepařské, 126, září–říjen 2010, č. 9/10, s. 321–324.

Veřejné angažmá sladovníků (Malzfabrikantů) na půdě Olomouce. In: *Historica Olomucensia*, 37 – 2010. Sborník prací historických XXV., s. 69–76.

J. Šmeral

Hřebečsko, náš kraj? Olomouc 2009.

doc. PhDr. David Papajík, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

Katedra histórie
Filozofická fakulta
Katolícka univerzita v Ružomberku
Hrabovská cesta 1
034 01 Ružomberok

ZPRÁVA O ČINNOSTI CECHE INVALIDŮ STŘEDOEVROPSKÉ HISTORIOGRAFIE, O. S. V LETECH 2007–2010

Beata M. Kempná – Ondřej Kolář – Benjamin Pytlík

Cech invalidů středoevropské historiografie, o. s. (dále CISH, resp. Cech) je studentské sdružení, které zahájilo svou činnost v letním semestru akademického roku 2006/2007.¹ Jeho členy jsou stávající i bývalí studenti Katedry historie FF UP v Olomouci a dalších příbuzných oborů. Ve své činnosti se Cech soustřeďuje na pořádání společenských, kulturních a sportovních akcí, ale stranou zájmu nezůstává ani odborná činnost.

K důležitým akcím pořádaných Cechem patří pasování prváků, které se tradičně koná na přelomu října a listopadu, a historický večírek na přelomu března a dubna. Kulečnickovým turnajem zase zahajujeme každý akademický rok, během něhož probíhají ještě utkání v ping-pongu, petanque či šipkách. Také se účastníme Sportovních dnů univerzity. K dalším aktivitám patří organizace historických exkurzí, jejichž nedílnou součástí bývají tematické referáty členů našeho sdružení. Doposud jsme zavítali do Prostějova, Kroměříže, Prahy (výstava o Albrechtu z Valdštejna), Nového Jičína, Kunína či Chotěbuzi. Od roku 2009 vydáváme i vlastní sborník studentských prací, ve kterém publikují své odborné prvotiny nejen studenti katedry historie.

CISH se během své krátké existence stalo pevnou součástí života Katedry historie na FF UP v Olomouci, s níž úspěšně spolupracuje. Cech např. pomáhá s rekonstrukcí dvorku budovy Na Hradě, aby mohl sloužit k individuálnímu odpočinku, studiu nebo jako alternativní učebna. Také spolupracoval na instalaci výstavy s exilovou tematikou v prostorách katedry a na organizaci tradičního plesu, kterým katedra historie ukončuje každý zimní semestr.

Také rok 2010 byl pro Cech bohatý na události. Jako každý rok uspořádal turnaj v šipkách, historický večírek na téma Čechy v době knížecí, orientační běh, prvorepublikovou *garden party*, turnaj v biliáru, exkurzi do Nového Jičína spojenou s Výjezdní valnou hromadou, exkurzi na pevnostní opevnění v Chotěbuzi, pasování prváků, slavností křest II. cechovního sborníku a filmové semináře. Dále se podílel na organizaci studentského Majálesu, vernisáže *Via belli 1866* a plesu Katedry historie FF UP. Ve Sportovní den UP „se pustil“ se svými kolegy „historiky“ i do boje o pohár děkana FF UP.

¹ Registrace na Ministerstvu vnitra České republiky dne 26. června 2007.

Ozdobou letního semestru 2010 byla *garden party* na téma První republika, která se konala 13. května. Přítomní měli k dispozici např. zahradní gril k úpravě jídel, účastníci se soutěže o nejlepší masku, shlédli několik filmů pro pamětníky, tančili v rytmu foxtrotu. Přestože počasí této události nepřálo, sklídila velký ohlas, a to i u zahraničních hostů.

Ale ani pasování prvních ročníků (3. listopad 2010) a křest našeho sborníku (30. listopad 2010) nezůstaly nepovšimnuty. Úvodní program pasování byl inovován využitím předtočeného videa s názvem *Utopenec a zlomyslná slepička*, na jehož vzniku se podíleli členové a sympatizanti CISH. Účast na pasování byla v jeho historii rekordně nejvyšší, což vedlo i k vyhlášení „stop stavu“ pro nově příchozí.

Slavnostní křest 30. listopadu představil akademické obci již druhý cechovní sborník Studentské historické sešity 2. Berla historikova. Přítomni byli pedagogové, studenti naší katedry i předseda senátu FF prof. Ludvík Václavek. U této příležitosti představili své články tři z jedenácti autorů (O. Král, L. Lambeinová, Z. Skalický). Kmotrem druhého sborníku se stal proděkan pro zahraniční záležitosti Mgr. Antonín Kalous, M.A., Ph.D. Po ukončení oficiální části programu následoval bohatý raut. Velkou zásluhu na vydání sborníku měla redakční rada (ve složení M. Barus, L. Chobotová, O. Kolář, H. Kubisová) a korektorky (Z. Haraštová, H. Kubisová). Vydávání sborníku je významné z několika důvodů, pro většinu autorů je to první příležitost k publikování jejich prací, dokazuje jejich odbornou vyspělost a schopnosti k přípravě a vydání takového díla. Protože se s vydáním dalšího dílu počítá i v roce 2011, už nyní vyzýváme mladší studenty, aby neváhali a zaslali nám svůj příspěvek.

Novinkou v aktivitách Cechu bylo vydání *Příručky prváka* ve spolupráci s Katedrou historie FF UP, a to v tištěné i elektronické podobě. Příručka má sloužit novým studentům naší katedry k lepší orientaci v univerzitním prostředí; na jejích textech se podíleli svými náměty jak studenti, tak i vyučující. Samotnou realizací a vydáním byl pověřen Koordinační výbor pro průvodce (KVP) ve složení B. Pytlík, O. Kolář a B. M. Kempná. V dalších letech se plánuje vydávání příručky pouze v elektronické podobě, a to z finančních důvodů i kvůli jednodušší aktualizaci.

Rok 2010 v číslech (stav k 17. prosinci 2010):

- 27 členů (včetně tří čestných a tří externích),
- přijati tři noví členové (včetně dvou čestných),
- vystoupili čtyři členové,
- proběhlo 11 běžných schůzí,

- proběhly dvě Mimořádné a jedna Výjezdní valná hromada,
- 3. března 2010 – jednání o nové verzi stanov a problematice členské základy,
- 5. října 2010 – zvolen nový Hlavní výbor CISH, o. s.,
- 22. června 2010 – Výjezdní valná hromada v Novém Jičíně a Kuníně.

Udělené pochvaly:

- tři pochvaly I. stupně (I. Bartečková, M. Hladíková, L. Toman),
- čtyři pochvaly II. stupně (I. Bartečková, L. Chobotová, L. Lambeinová, I. Puš),
- jedna pochvala III. stupně (H. Grisová),
- dvakrát Řád starosty (J. Huška, B. M. Kempná).

Bc. Beata M. Kempná
Mgr. Ondřej Kolář
Mgr. Benjamin Pytlík
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

RECENZE

MAREK, PAVEL:

**SETKÁNÍ. OSOBNOST V POLITICKÉM A VEŘEJNÉM ŽIVOTĚ
NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ. ROSICE – OLOMOUČ 2010.**

Petr Balcárek

Práce univerzitního profesora PhDr. et PaedDr. Pavla Marka, Ph.D. jsou dobře známé nejen české čtenářské obci a představují Marka jako odborníka na církevní a politické dějiny přelomu 19. a 20. století. Jeho dalším počinem je kniha *Setkání. Osobnost v politickém a veřejném životě na přelomu 19. a 20. století*. Mimo nově publikované studie zahrnuje i určitý výběr jeho již dříve publikovaných prací (viz seznam na s. 411).

Kniha shrnuje dva typy protagonistů, církevních a politických vůdců: první část popisuje laiky, druhá kleriky. Práce je uvedena studií *K typologii osobnosti v politice a politické straně*, jež se zabývá dříve načrtnutou typologií Maxe Webera (1864–1920) a Roberta Michelise (1876–1936), nebo i českých autorů Jiřího Malíře a Josefa Harny, kteří profilují typologii politických vůdců. Marek je analyzuje a kriticky hodnotí. Uvádí významné postavy českého politického katolického života, které se snaží strukturovat a rozčlenit. Jako základ si Marek staví stupnici postojů – od těch liberálních až modernistických až k protipólu bojovně naladěného konzervativního fundamentalismu (s. 13).

Marek nabízí bohatou škálu, galerii výrazných některých méně známých postav, v krátkých, ale charakteristických historicky laděných náčrtech zahrnujících i nezbytné archivní a bibliografické podklady pro další badatele. První studie *K náboženskému profilu Alfonse Štátného* (s. 17–36) poukazuje na Štátného jako na náboženského skeptika, ateistu, který zasvětil svůj život „boji proti katolickému tmářství“. Představuje ho jako průkopníka českého socialismu a ateismu s kořeny sice nekřesťanskými, židovskými, ale i „hledáče“, který celý svůj majetek (statek) a čas altruisticky věnoval antikatolickému a antikřesťanskému kulturnímu tažení.

Práce *Mořic Hruban: od prorakouského aktivismu k přitakání ČSR* (s. 37–45) na osobě Hrubana demonstruje tehdejší nelehké myšlenkové posuny ve zlomovém období a bez moralizování popisuje nová stanoviska tehdejších katolíků; jejich osobité reakce na prvorepublikovou demokracii, před níž byli katoličtí politici v přelomové době postaveni. Studie *Václav Perek a česko-německé vyrovnání na Moravě z roku 1905* (s. 46–68) ukazuje na nelehké soužití jazykově odlišných etnik, resp. na to, jak Perek reagoval na asi-

milaci českého etnika, především školáků na základních školách. Vznikem ČSR však aktuálnost problematiky rovnoprávnosti jazyka zaniká.

Judova aféra (s. 69–77) nabízí stále aktuální téma svobody slova u státních zaměstnanců, konkrétně prostějovského středoškolského pedagoga Karla Judy a jeho ostrého ideového konfliktu s římskokatolickým knězem Karlem Dostálem-Lutinovem. Markova studie poukazuje na málo známou skutečnost, že Judova aféra byla ve své podstatě aférou T. G. Masaryka, který se k problematice vyjadřoval a který za to sklídl epiteton „ochránce židů (Hilsnera) a zednáře“ (s. 74). Stať *Václav Myslivec: mezi křesťanským socialismem, křesťanskou demokracií a katolickým konzervatismem. Příspěvek k politickému životopisu průkopníka křesťanského demokratismu v Čechách na přelomu 19. a 20. století* odhaluje osobnost V. Myslivce v jeho myšlenkovém vývoji, kdy protagonista v průběhu bouřlivého počátku 20. století prochází celým spektrem myšlenkových postojů, aby ve svém hledání světové autority nakonec zakotvil ve vyjádření jistoty v morálně otřeseném moderním světě: ve víře ve „Svatý stolec“ (s. 90). K Masarykovi se Marek opět vrací studií *K Masarykově účasti na Švihově aféře z roku 1914* (s. 98–106), kde na příkladu Švihy jako informátora rakousko-uherského režimu poukazuje na otázky aktivní kolaborace s nenáviděnými utlačovateli národa. Po národní revoluci a převratu v roce 1918 upadá Šviha do nemilosti a jeho politická autorita je omezena. Další článek *T. G. Masaryk a Wahrmondova aféra* (s. 107–116) svou základní orientací na boj za moderní pojetí státu a modernizaci katolické církve, který tvořil základ a páteř Masarykova ideového a politického jednání, navazuje na studii o Judově prostějovské aféře.

K politickému profilu Josefa Václava Najmana (s. 117–123) uvádí příklad významného aktéra a člena (ČŽOSS) J. V. Najmana, jeho závrtný kariérní růst, jak uvádí Marek, na způsob „amerického snu“. Studie *K politickému profilu senátora Pastyřika (1869–1954)* (s. 124–130) seznamuje s osobnostním profilem této méně známé význačné osoby české politické scény. Přejít k monografiím zaměřeným na duchovní, klerikální pracovníky katolické církve v politice, je uveden podnes aktuální studií *Josef Dobrovský o kněžském celibátu* (s. 131–137), v níž Marek poukazuje na dnes méně známou, víceméně historickou studii Dobrovského o katolickém kněžském celibátu. Tato vědecká studie je vytvořena v kontextu své doby a určitého auditoria. V přelomové revoluční době se však z ní v rukou katolických modernistů stává politikum, dostává novou náplň, boj proti celibátu v obecné rovině.

Doposud nepublikovaná studie *Řešení sociální otázky v díle probošta Antonína Lenze* (s. 138–145) představuje nejen výbornou analýzu problémů, doléhajících na katolickou církev v procesu modernizace, industrializace,

a tím sekularizace společnosti, ale nabízí čtenáři i portrét pozitivně orientované postavy, významného politika a hierarchy, který čelil sekularizaci pozitivními zbraněmi a vstřícným postojem. Určitou cestu římskokatolické církve vidí např. v pěstování křesťanské charity. Dalším vysokým klerikem je biskup Brynych, jehož působení sledujeme v článku *Biskup Eduard J. N. Brynych: Praha nebo Vídeň? Vlastenectví nebo loajalita?* (s. 146–155), kde se popisuje tento nadnárodní, byť Čechům stranící biskup ve zlomové době, přičemž autor na něj poukazuje jako na výjimečnou postavu v rámci tehdejšího politického klimatu, povahově kladného a významově výrazného politika období národní revoluce.

Případ Msgre Jana Drozda (s. 156–166) nám podává příběh odehrávající se na pozadí aféry významného katolicky orientovaného finančního podniku (Svatováclavské záložny) a jejího vytunelování ze strany správců, mj. Msgre Drozda. I když tato aféra nepatřila mezi ojedinělé záležitosti, otřásla morální autoritou tehdejší římskokatolické církve. Na pozitivní aktéry naopak poukazuje historická črta *Arcibiskup Antonín Cyril Stojan* (s. 167–178). Ačkoli osobnost Stojana byla již v minulosti mnohonásobně literárně a badatelsky profilována, jistého zevrubného vědeckého shrnutí s vypíchnutím určitých kladných rysů jeho pastýřského étosu se dočkala až v této stati z pera Pavla Marka. Jedná se o moderně pojatý náčrt této významné osoby z historického pohledu, psaný pro dnešního akademicky orientovaného čtenáře (s. 167).

Dokumenty k polemice o významu arcibiskupa Theodora Kohna z let 1915–1917 (s. 179–187) vykreslují osobu Kohna ve světle hnutí českých katolických modernistů, kteří jeho odchod považovali za úspěch svého hnutí. Marek též publikuje některé nově editované dopisy týkající se jeho obrany. V článku *Arcibiskup pražský František Kordač: mezi ultramontanismem a reformou římskokatolické církve* (s. 188–204) autor představuje určitého konsolidátora církevních poměrů po odchodu arcibiskupa P. M. J. A. hraběte von Huyna do emigrace. Marek analyzuje jeho nelehký osud a osobu po důkladném zhodnocení víceméně rehabilituje.

Protagonista studie *Jan Šrámek a jeho vztah k ideám politického stranictví v letech před první světovou válkou* (s. 205–212) je zobrazen jako skutečný představitel modernismu, orientovaný nejen na domácí myšlenkové podněty, ale i na zahraničí, osoba myšlenkově otevřená a schopná reagovat na dobové podněty bez uzavírání se do myšlenkových schémat. Marek na něj poukazuje jako na první a zakladatelskou postavu českého politického katolicismu. Další výraznou osobou je *Karel Dostál Lutínov* (s. 213–221), který nás spolu s Judovou aférou uvádí do Prostějova počátku 20. století. Dostál, autor řady literárních počínů, je však málo znám jako politik a hlava katolické moderny

u nás. Dostál byl očištěn teprve závěry druhého vatikánského koncilu a jeho sociálními a politickými důsledky.

Katolický modernista František Světlík (1875–1949) (s. 222–237) představuje ojedinělou studii zabývající se tímto dnes opomíjeným předním politikem Československé strany lidové, poslancem Národního shromáždění, žurnalistou a politikem katolického hnutí. Studie je doplněna několika dopisy zabývajících se klíčovými tématy přelomu 19. a 20. století. V článku *Senátor agrární strany František Jan Kroiher* (s. 238–248) Marek na pozadí tehdejších disputací mezi modernismem a konzervativními proudy charakterizuje Kroihera jako víceméně schopného a otevřeného protagonistu své strany. Určitou psychologickou sondou je článek *V intencích encykliky Rerum novarum: přínos Rudolfa Horského pro řešení sociální otázky* (s. 249–261), v němž autor na příkladu R. Horského, antiliberalního, antisemitského klerikála konzervativního charakteru, poukazuje na percepci zmíněné významné encykliky v českém prostředí. Naopak *Sigismund Ludvík Bouška* (s. 262–267) nabízí náčrt charakteru této renesanční postavy, literáta, malíře a hudebního tvůrce na sklonku uplývajících starých časů, v době před založením republiky, a zobrazuje jeho zápasy, ambice a zklamání.

Črta *Jan Hofer-Rectus* (s. 268–290) otevírá celou řadu otázek na příkladu jednoho z typických českých kněží z revoluční doby přelomu století, který často musel vzít osud do svých rukou a rychle reagovat. Je spíše ilustrací tehdejšího ovzduší než uzavřenou a vyčerpávající odpovědí na dobové problémy. Článek *Emil Dlouhý-Pokorný – vůdčí postava českých křesťanských demokratů* (s. 291–315), věnovaný zakladatelské postavě českého liberálního hnutí, načrtává stručné a charakteristické dějiny této významné postavy s bohatou citací archivních dokumentů. V poprvé publikované studii *Kněz a politik PhDr. Isidor Zahradník* (s. 316–338) Marek líčí osudy tohoto spoluzakladatele československého státu. Jak ukázal Marek, I. Zahradník byl, podobně jako jeho bratr Bohumil, členem pravoslavné církve a v roce 1925 byl zvolen předsedou Gorazdovy české národní pravoslavné církve. K pravoslavnému hnutí se váže práce *K životnímu dílu arcibiskupa Sawatije* (s. 339–361), jež se snaží o analyzování a rozpletení nelehkých otázek spojených s jurisdikcí a osobností Sawatie ve sporu s Gorazdem a jeho pojetím církve ve dvacátých letech 20. století. *Kněz reformista Matěj Pavlík-Gorazd* (s. 362–376) nabízí nový pohled na vývoj této zakládající postavy tzv. českého národního pravoslaví v jeho ideových počátcích. Ukazuje především na vliv encykliky *Pascendi Dominici gregeis*, nechtěně formující radikální formy odezvy u některých protagonistů v římskokatolické církvi. Pavlík je načrtnut jako nadaný a nadějný církevní pracovník, vynikající nad mnohé souputníky nejen v hnu-

tí Klubu reformních kněží. Studie končí jeho výstupem na sněmu v České Třebové (1925).

Zakladatelská postava Církve československé, prof. Alois Spisar, je zdokumentována z archivních materiálů z pozůstalosti Bohumila Zahradníka-Brodského (1862–1939) ve stati *Několik dokumentů k životu a dílu prof. Aloise Spisara* (s. 377–385). Autor zde charakterizuje postoje kněží, kteří tehdy stáli v centru dění a rozhodovali o ideových východiscích svých kolegů, kněží reformistů. Spisar se jako Moravan z Kroměříže, Gorazdova působiště, po vítězství nad Gorazdem Pavlíkem přesouvá na další církevní práci do ústředí ČČS do Prahy. Jakousi symbolickou tečkou je závěrečná studie *Josef Žídek v počátcích české církve pravoslavné (1920–1938)* (s. 386–410), v níž Marek nabízí doposud nepublikovaný text a představuje shrnutí myšlenkových zápasů v jedné osobě. Příloha *Josef Žídek, Proč lidé vystupovali z církve?* je jednak určitým osobním Židkovým závěrem, zamyšlením nad nelehkým obdobím přerodu a zmatku nejen v řadách katolické církve, národního probuzení, revoluce a vstupu modernismu do Československa, jednak obecnější reflexí doby. Žídek, stejně jako většina protagonistů, byl aktivním představitelem národní a náboženské revoluce, činovníkem, který působil v římskokatolické církvi nebo z ní alespoň vyšel.

Kaleidoskop osobností, mnohdy přesahující místní dějiny, tak tvoří dobrý základ ke studiu zmíněného období, studiu mentalit, a tím je zčásti i hlubokou sociologickou a psychologickou sondou do nitra vůdců. Je jen trochu škoda, že autor do typologie nezahrnul klasické marxistické třídní rozdělení s vazbou k třídnímu původu osob, podnes užívané v jiných formách. Tak bychom mohli většinu radikálů snažících se o radikální reformy vidět jako osoby „vzešlé z malých poměrů“ (např. Pavlík, Žídek), narozdíl od konzervativců (Kohn; nebo např. Stojan, byť původem rodu selského, byl v době revoluce a přerodu již říšským poslancem a dómským kapitolním vikářem). Předložená studie však splňuje nejen přísně historická kritéria badatelské práce, ale svou orientací a postojem reflektuje i současné církevní trendy a direktivy, směřující k „očistění paměti“ v církvi, o níž v tomto směru usiluje např. také Centrum Aletti, Societas Jesu v Olomouci a také duch posledních encyklik.

Práce pokrývá jak analýzy subtilního myšlenkového hnutí jednotlivců (např. s. 285), tak i autorovo osobní nazírání a zhodnocení určitých událostí. Kniha obsahuje nezbytný podrobný jmenný rejstřík, obrazovou přílohu a anglické resumé; pokrývá celé desetiletí autorovy tvorby na poli výzkumu české moderny, její ideové orientace, vývoje, se zvláštním zaměřením na jednotlivé klíčové postavy hnutí. Práce by mohla dobře sloužit jako standardní příručka, čítanka nejen studentům Katedry historie FF UP, ale i širší veřejnosti

zabývající se jednak církevními dějinami, jednak celkovým myšlenkovým ovzduším a politickou atmosférou pohnutého přelomu 19. století a 20. století, případně málo známým bádáním o roli křesťanských politiků v prvo-republikovém Československu. Práci můžeme jen doporučit jako základní příručku a pomůcku k této nesnadně badatelsky uchopitelné problematice a také proto se domnívám, že kniha by neměla chybět v žádné větší knihovně.

Mgr. Petr Balcárek, Ph.D. et Ph.D.
Katedra pastorální a spirituální teologie
Cyrilometodějská teologická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Univerzitní 22
771 00 Olomouc

BLAŻEJOWSKA, JUSTYNA:

**PAPIEROWA REWOLUCJA. Z DZIEJÓW DRUGIEGO OBIEGU
WYDAWNICZEGO W POLSCE (1976–1989/1990).**

**[PAPÍROVÁ REVOLUCE. Z DĚJIN SAMIZDATU V POLSKU
(1976–1989/1990)]. WARSZAWA 2010.**

Ludmila Lambeinová

Kniha Justyny Błażejowské je vůbec první monografií, která se snaží celostně pojednat o historii polského samizdatu (pol. *drugi obiegi*). Ten ve své době představoval unikátní fenomén v celém východním bloku. Samotná čísla jsou ohromující. Na počátku osmdesátých let vycházelo v Polsku 1399 samizdatových periodik. V letech 1976–1990 vyšlo takto přes 5000 titulů knih a brožur, jiné údaje dokonce uvádějí číslo 6500. Největším samizdatovým bestsellerem se stala příručka *Obywatel i Służba Bezpieczeństwa* [Občan a Bezpečnostní služba], která radila, jak se zachovat při střetu s politickou policií. Vyšla celkem ve 40 000 exemplářích.

Již z těchto zběžných údajů vyplývá, že uceleně pojednat o samizdatu a nezávislých vydavatelstvích v komunistickém Polsku není věcí snadnou. Autorka recenzované publikace využila bohatou pramennou základnu – archiv bezpečnostních složek (Archiwum IPN), deníky, memoárovou literaturu, samotné články samizdatových publikací a kontaktovala řadu aktérů. Právě rozhovory s účastníky událostí jsou velice cenné. Autorka mluvila s řadou spolupracovníků samizdatových vydavatelství (hlavně vydavatelství NOWa – *Niezawisła Oficyna Wydawnicza*).

Błażejowska podrobně vysvětluje vznik samizdatu v Polsku v roce 1976 a upřesňuje často uváděnou mylnou informaci, že první samizdatové periodikum vzniklo ve Varšavě. Přesvědčivě dokazuje, že průkopníky byli mladí historici z Katolické univerzity v Lublině (Piotr Jegliński, Bogdan Borusewicz, Janusz Krupski), které měla inspirovat přednáška prof. Władysława Bartoszewského o ilegálních tiskárnách ve Varšavě v době německé okupace.

Autorka čtenáře provede nelehkými začátky i devítiměsíčním obdobím legální Solidarity (září 1980–13. prosince 1981, tj. vyhlášení stanného práva), kdy značná část nezávislých vydavatelství „vyšla z podzemí,“ což se po prosinci 1981 stalo řadě jejich spolupracovníků osudným. V době existence legální Solidarity (v polské historiografii je toto období také označováno jako tzv. karneval) bylo uvolnění poměrů skutečně značné. Jak uvádí Błażejowska,

k první konfiskaci samizdatového literárního časopisu *Zapis* došlo v uvedeném období poprvé až v únoru 1981. O to větším šokem bylo vyhlášení stanného práva a s tím spojené razie, konfiskace a internace protirežimních aktivistů. Zmíněné přerušení konspirace (týká se to zvláště vydavatelství NOWa) politické policii totiž usnadnilo práci a disidentům ztížilo obnovení činnosti. Dekret o stanném právu nebyl v žádném případě prázdnou výhrůžkou. V monstrprocesu byla již na začátku ledna 1982 odsouzena k deseti letům vězení Ewa Kubasiewiczová. Důkazní materiál se skládal z jediného letáku. Prvním pokusem vrátit se k samizdatu byl první výtisk novin Tygodnik Mazowsze, vydaný nelegální Solidaritou a určený pro Varšavu a okolní Mazovsko, v lednu 1982. Po zmírnění počátečních represí se však osmdesátá léta stala pro polský samizdat zlatou érou.

Autorka analyzuje, jaký žánr vydavatelství vydávala, přičemž se soustředí hlavně na beletrii. Uvádí, že tiskaři se příliš nehrnuli do tištění poezie. Údajně měli argumentovat: „Že kvůli kyticím a ptáčkům do basy nepůjdou.“ Dále si autorka všímá role cenzorů, ministerstva vnitra i problémů druhé poloviny osmdesátých let, kdy nadšení tiskařů i čtenářů vyprchalo a objevily se problémy s odbytem. Zachytila i často neslavný konec řady významných nezávislých vydavatelství, která se v překotné atmosféře devadesátých let ztratila. Cenné je srovnání tiskařských nelegálních aktivit doby komunismu a německé okupace, na jejichž analogii autorka poukazuje.

Ačkoliv recenzovaná publikace je skutečně první prací celostně pojednávající o fenoménu samizdatu, autorka se paradoxně musela vypořádat s faktem, že na dané téma existuje již značné množství dílčích prací a článků. Je třeba vyzdvihnout snahu autorky o rozhovory s pamětníky a skutečnost, že se snažila psát (a vidět) „dějiny zdola,“ čili nesoustředila se na největší „disidentská esa,“ ale pokusila se ukázat pohled „řadových konspirátorů“ – tiskařů, spojek, kurýrů, distributorů aj. Błażejowska neopomněla zmínit ani citlivou otázku financování samizdatu, která dodnes nebyla uspokojivě vysvětlena. Polští disidenti byli totiž finančně podporováni řadou subjektů – hlavně polskou emigrací, ale i americkým Kongresem či CIA.

Tolik chvála. Uvedená práce vzbuzuje i řadu pochybností. Tím, že autorka popisuje samizdat výlučně pohledem zdola, jsou jejími informátory často lidé, kteří mají pocit, že nebyli doceněni a často se vidí (možná i oprávněně) jako poražení. Z toho často vyplývá negativní pohled na údajné popřevratové vítěze. Nejhuře asi dopadl disident Adam Michnik, který byl údajně „tak nešikovný, že ho nikdo k cyklostylu nepustil, protože by ho mohl zničit“ (s. 271). Závažnější jsou však další obvinění. Autorka při hledání odpovědi na otázku, proč byl Michnik proti vydávání děl kontroverzního spisovatel

Józefa Mackiewiczze, uvádí poměrně zarážející domněnku: „Na Mackiewiczových dílech Michnikovi asi vadil jejich typický protisovětský nádech, skutečnost, že popisovaly komunistické zločiny a sám Mackiewicz netoleroval žádnou kolaboraci s komunismem (s. 276).“ Citované úryvky jsou o to zarážející, že Błażejowska nedala ani Michnikovi, ani komukoliv jinému prostor k jeho obraně či obhajobě.

Ačkoliv se autorka snaží o celostní pohled, příliš se soustředí na Varšavu a téměř pomíjí nezávislá vydavatelství v jiných městech (např. Krakov jako významné kulturní a univerzitní středisko vůbec nezmiňuje, podobně dopadl i Gdaňsk, ač je kolébkou Solidarity). Je s podivem, že si nevšímá publicistiky (kromě kapitoly věnované Tygodniku Mazowsze) a svou pozornost věnuje hlavně beletrii, ačkoliv ta jistě není prosta zajímavosti. Ale byla to publicistika, která tvořila v Polské lidové republice důležitou součást činnosti nezávislých vydavatelství a v neposlední řadě se dostala k většímu množství čtenářů. Zajímavé je, že autorka vůbec nepíše o problematice katolického samizdatu ani o samizdatových publikacích s náboženským obsahem, což je vzhledem k významnému podílu církve v Polsku na pádu režimu a vysoké religiozitě Poláků poněkud nedostatek, aspoň dle mého soudu.

Nejzávažnější výtky se ale týkají celkové koncepce knihy. Každý čtenář, který se, byť chabě, orientuje v současné polské politické scéně, totiž již po přečtení několika stránek ví, jakou politickou stranu autorka volí. To je ostatně i důvod jejich útoků na Michnika. Adam Michnik ale patřil (bohužel pro Błażejowskou) k natolik významným osobnostem polského disentu, že ho úplně pominout nemohla. Ulila tedy aspoň trochu jedu. Błażejowska se dopouští jedné závažné chyby. Uvažuje ahistoricky, protože hodnotí své aktéry ne dle toho, jak jednali v letech 1976–1989, ale dle jejich činů po roce 1989. Situace je o to závažnější, že kniha (původně diplomová práce obhájená na Varšavské univerzitě) byla oceněna cenou pro mladé historiky za nejlepší debut v oboru za rok 2007 (Konkurs na Najlepszy Debiut Historyczny Roku 2007 im. Władysława Pobóg-Malinowskiego), která aspiruje na to být prestižním oceněním. Cenu každoročně vyhlašuje Ústav paměti národa (Instytut Pamięci Narodowej, IPN).

Pokud byla oceněna práce psaná v tomto duchu, je to velice špatný signál pro mladé a začínající historiky moderních dějin. IPN se tímto stává spíše poslušným nástrojem v politickém boji a vědomě (či nevědomě) tak rezignuje na roli nezávislé špičkové vědecké instituce. Znamená to degradaci uvedené ceny, která tak není vyznamenáním pro nejvyšší práci, ale pro práci v příslušných „správných“ barvách.

Dnes si již téměř všichni historici uvědomují, že psát úplně objektivně o dějinách je nemožné. Domnívám se však, že pokud historici moderních dějin budou psát o předmětu svého bádání „na míru“ jednomu politickému uskupení (byť z hlubokého přesvědčení), snižují se chtě nechtě na úroveň tolik nenáviděné marxistické historiografie.

Knihu nicméně mohu vřele doporučit všem zájemcům o polské dějiny. Když už nic jiného, čtenář se zde mezi řádky dozví, před jakými pokušeními a úskalími stojí současná polská historiografie.

Bc. Ludmila Lambeinová
Roudenská 14
370 01 České Budějovice

THE AUTHORS AND SUMMARIES

PhDr. Jan Al Saheb, Ph.D.

PhDr. Jan Al Saheb, Ph.D. graduated in history at Silesian University in Opava (Mgr.), viva voce (PhDr.) in 2006 and doctoral study (Ph.D.) in 2010. He has been working at the Museum of Těšín area since 2008. He is a member of the Centre for Economic and Social History at the Faculty of Arts at the University of Ostrava. He is concerned with economic, social and church history of the early modern times. He has written dozens of books, five monographs and editions. He participated in several collective monographs (e.g. *Polská papežská nunciatura*. Opava 2009; *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku 2*. Ostrava 2010; *Prameny osobní povahy k vojenským dějinám*. Pardubice 2010 etc.).

*“What Does Not Belong to Silesia and Belongs to Moravia”.
The Constitutional Dispute about the Místek Feudal Tenure
in the 16th and 17th Century*

Due to its geographic location the area of Místecko represented a conflict of interests of bishops from Olomouc and princes from the Těšín area. The dispute about feudal tenure in the Místek area in the 16th and 17th century belonged to the long-term struggle for constitutional status of some Moravian areas which were situated in the immediate neighbourhood of Silesia. Thus we are able to view this question from the point of mutual relations between the Estates representations of both neighbouring countries of the Crown Lands of Bohemia.

Mgr. Tomáš Hubálek

Mgr. Tomáš Hubálek is a student of the Pedagogy doctoral program with orientation on social sciences. He specializes in the process of normalization in Czechoslovakia and its consequences in the field of secondary and tertiary education. He took part in several Czech and international conferences (e.g. at the Institute for the Study of Totalitarian Regimes, at the University of St. Cyril and Methodius in Trnava, at Eötvös József Főiskola in Baji, at the 17th Internationale Europakonferenz in Vienna etc.). Currently, he works for the

Social Sciences Department at the Faculty of Education at Palacký University in Olomouc.

*Remarks on the Process of Normalization at the Faculty of Education
at Palacký University in Olomouc*

The aim of the contribution is to identify the main changes which took place at the Faculty of Education at Palacký University in Olomouc in the first half of the 1970s – at the beginning of the process of normalization in Czechoslovakia.

Mgr. Jarmila Kašpárková

Mgr. Jarmila Kašpárková is the first year PhD student of Czech history at the History department at Palacký University in Olomouc. She was among the first ten successful participants of the National Conference History 2009 for bachelor and master students last year. She is concerned with the issues of nuns of the order of St. Clare and Franciscan tertiary sisters and their convents in the Czech lands in the early modern times.

*Reforms in Convents of the Czech Franciscan Province.
Authority and Gender*

The study deals with the Council of Trent reform process in convents of the Czech Franciscan province, the nuns of the order of St. Clare in Znojmo and Franciscan tertiary sisters in Brno and Javor in particular. The specifics of this process are interpreted on the basis of narrative and prescriptive source analysis and analysis of documentary material. Fundamental theses of foreign historians were also taken into consideration.

prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D.

Prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D. works as a professor at the History departments at the Faculty of Arts at Palacký University in Olomouc and the Faculty of Arts at Catholic University in Ružomberok (the Slovak Republic). He is concerned with Czech political and cultural history at the turn of the 19th century. Most recently he addresses himself to the phenomenon of

Czech political Catholicism, Catholic modernism and church history with orientation on Roman Catholic, Czechoslovak, Orthodox and Old Catholic church. He has published two dozens of monographs and many studies, articles and reviews.

“Antimodernist” František Kordač

František Kordač was an important Catholic priest, philosopher and politician. The article deals with the evaluation of his attitude to the ideas of Catholic modernism and to the reform movement of Catholic clergy after the Czechoslovak Republic was established in 1918. It explains the reasons for his disapproving attitude and motives which led him as Prague archbishop to the suppression of clergy reform efforts. F. Kordač was a defender of the ultramontane policy of the papal court.

Mgr. Hana Matějková

Mgr. Hana Matějková graduated in history and German philology at the Faculty of Arts at Palacký University in Olomouc (FF UP). At the present time she is a PhD student at the Department of History of FF UP. She specializes in the early modern times and is concerned with the question of midwives and with the development of midwifery in the early modern times. She focuses on gender history and women's history too.

*“Slovou a jsou ony nás všech veliké matky.”
Midwives and Their Role in the Early Modern Society*

The study deals with the complexity of midwives' occupation and their role in the early modern society. The emphasis is put on the older period of this epoch which researchers have not been interested in so far. Above all attention is paid to spiritual dimensions of midwives' work and to their therapeutic role. The marks of gratitude and appreciation shown by the society are also considered.

doc. Jaroslav Miller, M.A., Ph.D.

Jaroslav Miller, Associated Professor of History at Palacký University Olomouc, Czech Republic. He studied History, Philology and Literature in Olomouc, Budapest and Oxford. He has published widely on urban and cultural history of early modern Europe. In 2008 his monograph *Urban Societies in East-Central Europe, 1500–1700* was published by the Ashgate and obtained “The Best Urban History Monograph Award.” Jaroslav Miller lectured and pursued his research in Great Britain (Oxford), Germany (Marburg, Münster, Wolfenbüttel, Leipzig), Canada (Toronto) and USA (Yale University, University of Georgia). Since 2006 he has been the fellow of Alexander von Humboldt Foundation (Germany). In the academic year 2010/2011 he has been appointed a guest professor of History at the University of Western Australia, Perth.

*THE HERO WITH A THOUSAND FACES:**HERCULES IN LITERARY AND ICONOGRAPHIC TRADITION AND PROPAGANDA
OF EARLY MODERN EUROPEAN PROTESTANTISM*

The symbolic message as encrypted in Greek and Roman mythology was used and misused abundantly in the context of early modern confessional and political propaganda. Based upon theory once formulated by the American religionist and anthropologist Joseph Campbell the study is concerned with the archetypal structure of Hercules myth as applied in Protestant propaganda on the eve of and during the Thirty Years War. At the same time, the article illustrates the shift in protestant literary tradition and iconography from Hercules as a symbol of war and heroic deeds to Hercules as an embodiment of Baroque piety and wise government.

Mgr. Sylva Sklenářová, Ph.D.

Mgr. Sylva Sklenářová, Ph.D. works as Head of the Archive of the University of Hradec Králové. She lectures on the history of the Netherlands at the Faculty of Arts at this university.

The United Kingdom of the Netherlands (1815–1830)

The United Kingdom of the Netherlands, which was in existence between 1815 and 1830, represented the last step towards formation of the Kingdom of the Netherlands and the Kingdom of Belgium in modern history. Its formation was caused by the results of the 1815 Vienna Congress. It should have served as a “bumper” region against possible French expansionist tendencies. Discord between the northern and southern part, which went through different historical development and experience, left its mark on this short period in its history. Its existence was finished by the Belgian uprising in 1830. William I, the only sovereign of the United Kingdom of the Netherlands, ruled then as the first king of the Kingdom of the Netherlands till 1840.

PhDr. Jiří Šmeral

PhDr. Jiří Šmeral graduated with a degree in history at the Faculty of Arts at Palacký University in Olomouc where he worked as a lecturer at the Department of History between 2003 and 2010. At the present time he is Head of the Social Sciences Department at Komenský Museum in Přerov and a research assistant at the Faculty of Arts at Palacký University in Olomouc. He specializes in the problems of the early Renaissance and humanism in Central Europe. He is concerned with the late Middle Ages, urban history, monasteriology, colonization history, regional history and historiography. He has published *Řád augustiniánů eremitů na Moravě v předhusitské době* (Olomouc 2008), *Hřebečsko, náš kraj?* (Olomouc 2009), *Křenovská farnost v historii* (Jevíčko 2010), *Městečko Trnávka. 700 let obce* (Městečko Trnávka 2010).

Ladislav from Boskovice and the Early Renaissance in Moravská Třebová

The article deals with some of the issues related to the origins, nature and characteristic features of the early Renaissance in Moravská Třebová which is closely connected with the activities of Moravian aristocrat Ladislav Černohorský from Boskovice. Special attention is paid to persons who rebuilt the castle in Moravská Třebová at the end of the 15th century. It also focuses on models and patterns which were used for reconstruction and it shows what these changes meant for initiators.

Translated by Mgr. Jitka Pelikánová

HISTORICA OLOMUCENSIA 39–2011

SBORNÍK PRACÍ HISTORICKÝCH

XXVII

**PhDr. Ivana Koucká, Mgr. Jarmila Kašpárková
(editorky)**

Recenzenti Historica Olomucensia 39–2011, Sborník prací historických XXVII:

Mgr. Zdeněk Hazdra, PhDr. Petr Hlaváček, Ph.D., Mgr. Dalibor Janiš, Ph.D.,
prof. PhDr. Lubomír Konečný, prof. PhDr. Jiří Malíř, CSc.,
Mgr. Miroslava Melkesová, Ph.D., Mgr. Radka Miltová, Ph.D.,
Mgr. Jan Pavlíček, doc. PhDr. Jiří Pernes, Ph.D.,
Mgr. Jaroslava Plosová, Mgr. Vladislava Říhová, Ph.D.,
PhDr. Lucie Storchová, Ph.D., PhDr. et PaedDr. Marek Šmíd, Ph.D.,
PhDr. Jan Štěpán, Ph.D., Mgr. Jan Štětina, Mgr. Silvie Turková, Ph.D.,
prof. PaedDr. Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D., PhDr. Jan Zdichynec, Ph.D.

Výkonná redaktorka: PhDr. Ivana Koucká
Odpovědná redaktorka: Mgr. Jana Kreiselová
Technická redaktorka: RNDr. Helena Hladišová

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
@-mail: vup@upol.cz

Olomouc 2011
1. vydání

ISSN 1803-9561